

รายงานการวิจัยเรื่อง
บทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดก
THE ROLE OF THE MOON IN JĀTAKATTHAKATHĀ

โดย
อาจารย์ ดร. สุภัค มหาวารากร
ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากเงินกองทุนส่งเสริมและพัฒนากการวิจัย
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๔

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้เกิดขึ้นจากการที่ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าอรรถกถาชาดกและต้องการให้นิสิตระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ได้มีทักษะในการวิเคราะห์และตีความอรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาโดยใช้กรอบแนวคิดทางวรรณคดี เพื่อเป็นแนวทางในการค้นคว้าวิจัยของนิสิตในการทำวิจัยในลำดับต่อไป

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธเนศ เวศร์ภาดา ที่กรุณาให้ข้อคิดและคำแนะนำอันเป็นประโยชน์ยิ่งในการทำวิจัยครั้งนี้ ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุลที่สละเวลาแปลงานวิจัยให้ผู้วิจัย และอาจารย์นิธิอร พรอำไพสกุล ที่ช่วยค้นคว้าข้อมูลและพิมพ์งานวิจัยนี้ตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์ รวมทั้งเป็นผู้บันทึกภาพจิตรกรรมฝาผนังในวัดต่างๆ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาครั้งนี้

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากเงินกองทุนส่งเสริมและพัฒนาการวิจัย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๔ ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้พิจารณาให้ทุนมา ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยขอให้คุณความดีของงานวิจัยนี้เป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจศึกษาวรรณคดีพุทธศาสนา เพื่อใช้เป็นแนวทางหนึ่งในการศึกษาวรรณคดีพุทธศาสนาและวรรณคดีไทยในโอกาสต่อไป

สุภัค มหาวรากร
กรกฎาคม ๒๕๕๕

สุภักดิ์ มหาวรากร : บทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดก (THE ROLE OF THE MOON
IN JĀTAKATTHAKATHĀ), ๑๒๘ หน้า

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์
สำคัญในพุทธศาสนา ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาคืออรรถกถาชาดกจำนวน ๘๙ เรื่องจากทั้งหมด
๕๔๗ เรื่อง

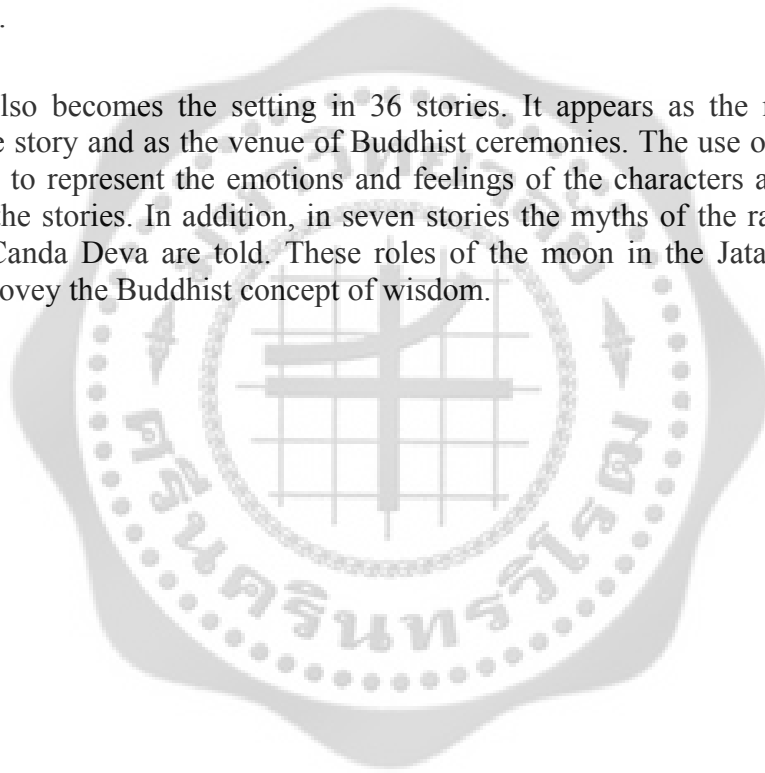
ผลการวิจัยพบว่าอรรถกถาชาดกจำนวน ๘๙ เรื่องปรากฏบทบาทของพระจันทร์ ๓ ลักษณะ
ประการแรกคือ พระจันทร์มีบทบาทเป็นความเปรียบ พบในอรรถกถาชาดกจำนวน ๕๘ เรื่อง
มี ๔ ลักษณะคือ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับปราณู พระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์ พระจันทร์
ปรากฏร่วมกับท้องฟ้า และพระจันทร์ปรากฏโดยลำพัง อรรถกถาชาดกเปรียบพระจันทร์กับปัญญา
ของพระโฬิสต์วีและพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่าพระโฬิสต์วีต้องผ่านการผจญกับกิเลสและอวิชชา
ต่าง ๆ จนกระทั่งบำเพ็ญปัญญาบารมีเต็มบริบูรณ์ ซึ่งเป็นการแสดงปัญญาที่ช่วยเหลือแก่อกุลสัตว์โลก
ในอรรถกถาชาดก ประการที่สองคือ พระจันทร์มีบทบาทเป็นฉากของเรื่อง ปรากฏในอรรถกถาชาดก
จำนวน ๓๖ เรื่อง ได้แก่ การใช้พระจันทร์เป็นฉากในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาและการใช้
พระจันทร์เป็นฉากเพื่อสร้างบรรยากาศในเรื่อง การใช้พระจันทร์เป็นฉากทำให้ผู้อ่านเข้าใจอารมณ์
ความรู้สึกของตัวละครและเข้าใจในสาระสำคัญของตัวบทได้ดียิ่งขึ้น ประการสุดท้ายคือ พระจันทร์มี
บทบาทเป็นตำนานเรื่องกระต่ายบนดวงจันทร์ และเป็นตำนานเรื่องเทวดาคือพระจันทร์เทพบุตร
ปรากฏในอรรถกถาชาดกจำนวน ๗ เรื่อง บทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกทั้ง ๓ ลักษณะมี
ความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกัน โดยมีนัยสื่อถึงแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก ซึ่งมีเนื้อหาแสดง
พระจริยวัตรอันงดงามของพระโฬิสต์วีที่เน้นการบำเพ็ญบารมีเพื่อข้ามพ้นสังสารวัฏ

Supak Mahavarakorn : The Role of the moon in Jātakaṭṭhakathā, 128 p.

This research aims to study the role of the moon in the Jataka-atthakatha. The data used in this study appeared in 89 out of 547 jātakas.

The study reveals that in 89 stories and can be classified into 4 types: the moon, the moon co-occurred with the eclipse, the moon co-occurred with the sun, and the moon co-occurred with the sky. The moon is used to represent the wisdom of the bodhisatta and the Buddha. It demonstrates that the bodhisatta has to overcome all the defilements and ignorance in order to fulfill the perfection of wisdom with the aspiration to attain Buddhahood.

The moon also becomes the setting in 36 stories. It appears as the main background setting of the story and as the venue of Buddhist ceremonies. The use of the moon as the setting helps to represent the emotions and feelings of the characters and to convey the message of the stories. In addition, in seven stories the myths of the rabbit in the moon and of the Canda Deva are told. These roles of the moon in the Jataka-atthakatha are related and convey the Buddhist concept of wisdom.

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	
กิตติกรรมประกาศ.....	
สารบัญ.....	
สารบัญภาพ.....	

บทที่

๑ บทนำ.....	๑
ถุมิหลัง.....	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๕
ขอบเขตของการวิจัย.....	๕
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	๕
วิธีการดำเนินการวิจัย.....	๖
๒ การศึกษาอรรถกถาชาดกในวรรณคดีและจิตรกรรมฝาผนัง.....	๗
๒.๑ ความหมาย ความสำคัญ และการศึกษาอรรถกถาชาดก.....	๗
๒.๒ ความหมาย ความสำคัญ และการศึกษากลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดี.....	๑๓
๒.๓ สาระสำคัญของภาพจิตรกรรมฝาผนัง.....	๒๐
๓ ความหมายและความสำคัญของพระจันทร์ในสังคมไทย.....	๓๔
๓.๑ ความหมายและความสำคัญของพระจันทร์.....	๓๔
๓.๒ พระจันทร์ในพระไตรปิฎก.....	๓๙
๓.๓ พระจันทร์ในคัมภีร์พุทธศาสนา.....	๔๕

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

๔ บทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดก.....	๕๐
๔.๑ พระจันทร์มีบทบาทเป็นความเปรียบ.....	๕๑
๔.๑.๑ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับราหู.....	๕๒
๔.๑.๒ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์.....	๕๕
๔.๑.๓ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้า.....	๕๘
๔.๑.๔ พระจันทร์ปรากฏโดยลำพัง.....	๖๒
๔.๒ พระจันทร์มีบทบาทเป็นฉากของเรื่อง.....	๖๕
๔.๒.๑ การใช้พระจันทร์เป็นฉากในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา....	๖๕
๔.๒.๒ การใช้พระจันทร์เป็นฉากเพื่อสร้างบรรยากาศในเรื่อง.....	๗๐
๔.๓ พระจันทร์มีบทบาทเป็นตำนาน.....	๗๕
๔.๓.๑ ตำนานเรื่องกระต่ายบนดวงจันทร์.....	๗๖
๔.๓.๒ ตำนานเรื่องเทวดา.....	๗๙
๔.๔ ความรู้ความเข้าใจเรื่องพระจันทร์ในปัจจุบัน.....	๘๕
๕ สรุปและอภิปรายผล	๑๑๙
บรรณานุกรม.....	๑๒๑
ประวัติผู้วิจัย.....	๑๒๗

สารบัญภาพ

รูปที่	หน้า
๑	จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ตอนเจ้าชายสิทธัตถะทรงผนวช วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี..... ๒๑
๒	จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ตอนพิมพ์ปาฬิลาป วัดหัวลำโพง จังหวัดกรุงเทพฯ..... ๒๑
๓	จิตรกรรมฝาผนังทศชาติชาดก เรื่องสุวรรณสามชาดก วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร เขตบางกอกน้อย จังหวัดกรุงเทพฯ ๒๓
๔	ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เข้เส้นกัน หรือก่อล้อมพื้นที่บริเวณว่างให้เกิดรูปภาพขึ้น.....๒๕
๕	ภาพจิตรกรรมฝาผนังแสดงรูปลักษณะที่ไม่สามารถเห็นได้โดยทั่วไป..... ๒๕
๖	รูปภาพที่มีขนาดของรูปร่างจำกัดเพียงความสูงกับความกว้าง..... ๒๖
๗	รูปภาพที่เป็นอย่าง “พิมพ์เดียวกัน”..... ๒๖
๘	รูปลักษณะอื่นไม่เป็นปกติในงานจิตรกรรมไทยประเพณี..... ๒๗
๙	รูปภาพสรรพสิ่งต่างๆ ที่มีขนาดสั้นและเล็ก..... ๒๘
๑๐	รูปภาพสรรพสิ่งต่างๆ ที่มีขนาด ส่วนสี่ และความไม่สมจริงกับรูปภาพมนุษย์ที่ปรากฏอยู่..... ๒๘
๑๑	การสื่อรูปภาพในงานจิตรกรรมไทยประเพณีโดยภาษาท่าทาง..... ๒๙
๑๒	วิธีเขียนรูปภาพอย่างที่เรียกว่า “จิตรเลขา” หรือภาพลายเส้นสี..... ๒๙
๑๓	จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ตอนมารวิชัย แสดงสัญลักษณ์มารในรูปแบบต่างๆ ล้อมรอบพระแม่ธรณีบีบมวยผม อันแสดงถึงประจักษ์พยานในการบำเพ็ญบารมีของ พระพุทธเจ้าที่อยู่ในตำแหน่งที่สูงขึ้นไป..... ๓๐
๑๔	พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หลังจากทรงเทศนาโปรดพุทธมารดา ทรงแสดงปาฏิหาริย์เปิดโลกให้ทั้งเทวดา มนุษย์ และสัตว์นรกเห็นกันหมดขณะนั้น จิตรกรรมฝาผนังวัดหัวลำโพง จังหวัดกรุงเทพฯ..... ๓๑
๑๕	จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถแบบมีเส้นสินเทาทำหน้าที่แบ่งคั่น วัดสุทัศนเทพวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดกรุงเทพฯ.....๓๑

สารบัญภาพ (ต่อ)

รูปที่

หน้า

- ๑๖ จิตรกรรมฝาผนังพระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงธรรมชาติโดยรอบเพื่อหมายถึงป่า
วัดสุทัศนเทพวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดกรุงเทพฯ.....๓๒
- ๑๖ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องมโหสถชาดก เน้นการเชื่อมโยงภาพอุโมงค์ในฉากหลัง
ซึ่งเป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องกัน วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร
เขตบางกอกน้อย จังหวัดกรุงเทพฯ..... ๓๒
- ๑๘ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องสप्तปิณฑชาดก วัดศรีอรัญญ์วรวิหาร จังหวัดกรุงเทพฯ..... ๓๙
- ๑๙ จิตรกรรมฝาผนังหลังพระประธานภายในพระอุโบสถ แสดงภาพวิถีโคจรของพระจันทร์
และพระอาทิตย์ วัดระฆังโฆสิตาราม เขตบางกอกน้อย จังหวัดกรุงเทพฯ..... ๘๓
- ๒๐ จันทเทพบุตร วัดระฆังโฆสิตาราม เขตบางกอกน้อย จังหวัดกรุงเทพฯ..... ๘๓
- ๒๑ สุริยเทพบุตร วัดระฆังโฆสิตาราม เขตบางกอกน้อย จังหวัดกรุงเทพฯ..... ๘๓
- ๒๒ จันทเทพบุตรรัศมีสี่เหลี่ยม ด้านนอกฝาผนังพระอุโบสถ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ.....๘๔
- ๒๓ จันทเทพบุตรรัศมีสี่เหลี่ยม ด้านนอกฝาผนังพระอุโบสถ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ.....๘๔
- ๒๔ จันทเทพบุตรรัศมีสี่เหลี่ยม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ.....๘๔
- ๒๕ จันทเทพบุตรรัศมีสี่เหลี่ยม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ.....๘๔
- ๒๖ สุริยเทพบุตรรัศมีสี่เหลี่ยม ด้านนอกฝาผนังพระอุโบสถ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ.....๘๕
- ๒๗ สุริยเทพบุตรรัศมีสี่เหลี่ยม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ.....๘๕
- ๒๘ พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร จังหวัดกรุงเทพฯ.....๑๖๖
- ๒๙ หน้าบันรูปบุษบกจันทเทพบุตรทรงธรรมา..... ๑๑๗

บทที่ ๑ บทนำ

ภูมิหลัง

ชาดกเป็นหนึ่งในวิธีการสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงสอนธรรม ปราภฏใน “*นวัคส์ตฤศาสน์*” หรือ “*นวัคพุททวจนะ*” หรือ “*นวัคชินภษิต*” ในสมัยพุทธกาลเรียกว่า “*ธรรม*” มี ๙ ประการ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัปภูตธรรม และเวทัลละ ชาดกเป็น ๑ ในธรรม ๙ ประการนั้น ชาดกเป็นคัมภีร์หนึ่งใน ๑๕ คัมภีร์ อยู่ในขุททกนิกาย ในพระไตรปิฎก แสดงเรื่องในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะมาเกิดในพระชาติสุดท้ายและได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

อรรถกถาชาดกเป็นคัมภีร์อธิบายชาดกในนิบาตชาดก เรียกว่า “*ชาดกัฏฐกถา*” เรื่องชาดกที่เรียนและเล่ากันทั่วไปก็คือเล่าตามอรรถกถาชาดก เป็นการเล่าเรื่องพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีในชาติหนึ่ง ๆ ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีทั้งหมด ๕๔๗ เรื่อง เนื้อหาในอรรถกถาชาดก แสดงหลักธรรมในพุทธศาสนาซึ่งเป็นแนวปฏิบัติแก่คนในสังคม ตั้งแต่ระดับโลกียะสู่ระดับโลกุตระ ชาดกจึงเป็นการสอนธรรมรูปแบบหนึ่งของพระพุทธเจ้า^๑

อรรถกถาชาดก ๕๔๗ เรื่องปรากฏใช้ธรรมชาตินในการสื่อแนวคิดพุทธศาสนา ได้แก่ น้ำ^๒ ไฟ ลม ดวงดาว ท้องฟ้า เป็นต้น รวมทั้งใช้พระจันทร์ในการสื่อแนวคิดพุทธศาสนา โดยเป็นฉากซึ่งมีความสำคัญสัมพันธ์กับวันอุโบสถคือวันพระ เป็นวันที่พระจันทร์เต็มดวงทอแสงสว่างท่ามกลางความมืดมิด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ครั้นถึงวันบูรณมิตติเพ็ญ ๑๕ ค่ำ ในยามเมื่อพระจันทร์
ตั้งอยู่ท่ามกลางที่ข่มพร ก็เนรมิตอัถภาพเป็นท้าวมหาพรหมบันดาลแฉ่นแฉ้วนกาสิกรัฐ
ทั้งสิ้น ซึ่งมีอาณาเขต กว้างยาว ๑๒ โยชน์ ให้รุ่งโรจน์สว่างไสวเป็นอันเดียวกัน แล้วแหวก
มณฑลแห่งพระจันทร์ เหาะลงมาเวียนวนเบื่องบนพระนครพาราณสี ๓ รอบ เมื่อมหาชน

^๑ พิสิทธิ์ กอบบุญ. (๒๕๔๘). *ปูจจา - วิถีชนา : กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า ๗๘.

^๒ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สุภัค มหาวรากร. (๒๕๕๒). *ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสูนิพพานในอรรถกถาชาดก*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บูชาอยู่ ด้วยเครื่องสักการะ มีของหอม และระเบียบดอกไม้เป็นต้น ได้บ้ายหน้าไปหมู่บ้าน
จันทาลคาม^๓

ภาพพระจันทร์วันเพ็ญปรากฏเป็นฉากสำคัญเมื่อพระโพธิสัตว์มาตั้งคบัณฑิต ซึ่งเป็น
พระภิกษุสงฆ์เนรมิตกายเป็นท้าวมหาพรหมเพื่อมาให้พรนางทิวสุม้งคลีกา

ใน *อรรถกถาอุมาทนต์ชาดก* ภาพพระจันทร์เต็มดวงลอยเด่นในท้องฟ้าเป็นฉากสำคัญ
ความงามของพระจันทร์และความงามเลิศของนางอุมาทนต์ ทำให้พระเจ้าสิริราชหลงเพื่อ
หลงติดในกิเลส

ลำดับนั้น เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว พระจันทร์เพ็ญลอยเด่นขึ้น
แทนที่พระนครที่ประดับประดาตกแต่งแล้ว ดวงดงามปานเทวนคร ประทีปลูกไฟลง
สว่างไสวทั่วทุกทิศ พระราชาทรงประดับตกแต่งด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ ทรงประทับ
บนรถม้าคันประเสริฐ แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ทรงกระทำประทักษิณพระนครด้วย
ยศใหญ่ เสด็จถึงประตูเรือนของท่านอภิปรากเสนาบดีเป็นเรือนแรกทีเดียว ก็เรือนหลังนั้น
แวดล้อมด้วยกำแพงสีดงมโนศิลา มีหอค้อยอยู่ที่ซุ้มประตูอันประดับตกแต่งงดงามเลิศ
นำดูชม. ขณะนั้น นางทาสีได้เรียนแจ้งให้นางอุมาทนต์ทราบแล้ว. นางอุมาทนต์ให้นาง
ทาสีถือพานดอกไม้แล้ว ยืนพินิจหน้าต่างด้วยลีลาอันงดงามดูนางกินรี ปรียดอกไม้ใส่
พระราชา. พระราชาเหลือบแลดูนาง ทันทีก่เกิดความเมาด้วยความเมาคือกิเลส ไม่อาจจะ
ดำรงสติไว้ได้ จนไม่สามารถจะจำได้ว่า เรือนหลังนี้ เป็นของท่านอภิปรากเสนาบดี.^๔

อรรถกถาชาดกยังปรากฏใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสื่อ
แนวคิดสำคัญของเรื่อง หมายถึงแสงสว่างที่ทำให้เกิดปัญญา ภาพพระจันทร์ปรากฏในท้องฟ้ายามค่ำ
คืน ทอแสงสว่างแก่สรรพสิ่งเปรียบได้กับพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ที่ทรงใช้ธรรมะขจัดอวิชชาคือ
ความมืดมิดไร้ปัญญาของมวลมนุษย์ ตัวอย่างใน*อรรถกถาภูวนาลชาดก* ดังนี้

^๓ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถามาตั้งคชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓*
ภาคที่ ๗. หน้า ๑๑.

^๔ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาอุมาทนต์ชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔*
ภาคที่ ๑. หน้า ๕๑ - ๕๒.

จริงอยู่ นรชนผู้มีปัญญา เป็นเครื่องพิจารณา แม้จะมีเดช มีมหาชน
สักการะบูชา ถัดกอยู่ในอำนาจของหญิงแล้ว ย่อมไม่รุ่งเรือง **เหมือนพระจันทร์
ถูกราดหุบ ฉะนั้น^๕**

พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นพญานกกุณฑละ ทรงแสดงให้เห็นโทษของหญิงว่าหญิงทำให้บุรุษตก
อยู่ในอำนาจกิเลส นำไปสู่ความทุกข์ ความหายนะ หญิงจึงทำให้บุรุษมีมลทิน แม้ผู้มีปัญญาดี
แล้วแต่หากมีจิตฝักใฝ่ในหญิงก็จะทำให้หมองมัว **“เหมือนพระจันทร์ถูกราดหุบ”**

ตัวอย่างจาก *อรรถกถานิโครมิตชาดก* เป็นการให้พระจันทร์เต็มดวงปรากฏบนท้องฟ้า
เนื่องความมีดังนี้

...กุมารกัสสปนั้นบวชในสำนักของพระศาสดา พอมีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ก็ได้
อุปสมบท เมื่อกาลเวลาล่วงไปได้เป็นผู้กล่าวธรรมอันวิจิตร ในบรรดาพระธรรมกถึก
ทั้งหลาย. ลำดับนั้น พระศาสดาทรงตั้งพระกุมารกัสสปนั้นไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ
ด้วยพระดำรัสว่า ดูก่อนิกษุทั้งหลาย กุมารกัสสปนี้ เป็นเลิศแห่งสาวกทั้งหลายของ
เรา ผู้กล่าวธรรมอันวิจิตร ภายหลังพระกุมารกัสสปนั้นบรรลुพระอรหัต ในเพราะวมมิก
สูตร. แม้ภิกษุณีผู้เป็นมารดาของพระกุมารกัสสปนั้น เห็นแจ้งแล้วบรรลुพระอรหัต.
**พระกุมารกัสสปเถระปรากฏในพระพุทธศาสนา ประดุจพระจันทร์เพ็ญใน
ท่ามกลางท้องฟ้าฉะนั้น.^๖**

พระกุมารกัสสปเถระเป็นผู้มีปัญญาเลิศ ได้บวชเรียนในสำนักพระศาสดา ภายหลังบรรลुพระ
อรหัต พระเกียรติคุณด้านปัญญาของพระกุมารกัสสปเถระ **“ประดุจพระจันทร์เพ็ญในท่ามกลาง
ท้องฟ้าฉะนั้น”** พระจันทร์เต็มดวงสว่างสุกใส ไม่มีความมืดติดอยู่แม้แต่น้อย เปรียบได้กับปัญญาของ
พระกุมารกัสสปเถระที่เป็นเลิศ ไม่มีอวิชชาแผ้วพาน บรรลุพระอรหัต สามารถช่วยเหลือสัตว์โลก

ใน *อรรถกถามหาชนกชาดก* ตอนที่พระมหาชนกเสด็จถึงมิลินทร มีวิธีปล่อยผู้สละสลถเพื่อหา
พระราช เหล่าอำมาตย์กราบทูลเชิญพระมหาชนกครองราชย์สมบัติ และให้พระมหาชนกทรง
แก้ปัญหาของพระเจ้าโปลชนกราช โดยใช้การเปรียบพระจันทร์วันเพ็ญลอยเด่นกลางท้องฟ้าเพื่อแสดง
ถึงปัญญาของพระโพธิสัตว์

^๕ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *อรรถกถากุณฑลชาดก*. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔*
ภาคที่ ๑. หน้า ๖๑๐.

^๖ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *อรรถกถานิโครมิตชาดก*. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓*
ภาคที่ ๑. หน้า ๒๓๘ - ๒๓๙.

...พระมหาสัตว์ตรัสถามว่า ปัญหาอะไรๆ เกี่ยวกับขุมทรัพย์นั้น มีอยู่หรือไม่ เมื่อพวกอำมาตย์กราบทูลปัญหาเกี่ยวกับขุมทรัพย์ว่า มีขุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ขึ้น เป็นต้น พอพระองค์ได้ทรงสดับปัญหานั้นแล้ว **เนื้อความก็ปรากฏเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญลอยเด่นอยู่ ณ ท้องฟ้าฉะนั้น**^๓

เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงสดับปัญหาก็ทราบคำตอบทันที การเปรียบว่า “เนื้อความก็ปรากฏเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญลอยเด่นอยู่ ณ ท้องฟ้า” หมายถึงทรงมีปัญญาเต็มเปี่ยมว่าคำตอบคืออะไร ดวงจันทร์วันเพ็ญจึงหมายถึงพระปัญญาเต็มบริบูรณ์ของพระโพธิสัตว์ปรากฏโดดเด่นเหนือความมืดทึบทางปัญญาคือความมืดของท้องฟ้ายามค่ำคืน ผู้มีปัญญาเช่นนี้จึงมีเพียงพระมหากษัตริย์ เพราะไม่มีผู้ใดตอบคำถามนี้ได้

นอกจากพระจันทร์จะเป็นฉากและความเปรียบที่สื่อแนวคิดพุทธศาสนาในอรรถกถาชาดกแล้ว พระจันทร์ยังมีบทบาทเป็นตำนานในพระพุทธรูปศาสนา นั่นคือเป็นพระจันทร์เทพบุตร ใน อรรถกถาสุธาโกชนชาดก และอรรถกถาชัยทิสชาดก ที่สำคัญคือในอรรถกถาสปถิตชาดก กล่าวถึงเหตุที่มีภาพกระต่ายในพระจันทร์ ซึ่งทำให้เข้าใจความเป็นมาของตำนานเรื่องนี้เป็นอย่างดี

จะเห็นได้ว่าพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกมีลักษณะโดดเด่น ปรากฏหลายลักษณะโดยมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน การอ่านอรรถกถาชาดกจึงเป็นการรับรู้เรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ผ่านกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อรับสรวรรคคดี มีการวิเคราะห์เพื่อนำไปสู่การตีความโดยอาศัยเรื่องราวจากเนื้อหาและกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก เป็นการรับรู้แนวคิดพุทธศาสนาจากตัวบทอรรถกถาชาดกเป็นสำคัญ

การรับรู้แนวคิดพุทธศาสนายังปรากฏจากการดูภาพจิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมฝาผนังส่วนใหญ่เขียนขึ้นจากความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวและความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาให้ปรากฏ ช่วยให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจพระพุทธรูปศาสนาได้ดียิ่งขึ้น ภาพจิตรกรรมฝาผนังมักเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือนำมาจากชาดก โดยปรากฏภาพพระจันทร์ในจิตรกรรมฝาผนังในวัดวาอารามต่าง ๆ ทำให้เกิดความงงงวม ที่สำคัญคือเป็นการสื่อความคิดทางพุทธศาสนาให้ปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน

การสื่อแนวคิดพุทธศาสนาในอรรถกถาชาดกและในจิตรกรรมฝาผนัง จึงเป็นการแสดงหลักธรรมทางพุทธศาสนาในรูปแบบที่แตกต่างกัน น่าสนใจว่าการรับรู้แนวคิดพุทธศาสนาผ่านภาพพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกและจิตรกรรมฝาผนังมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไร การอ่าน

^๓ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถานิโครมมิชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒. หน้า ๑๑๐.

อรรถกถาชาดกทั้งเรื่องทำให้เกิดการรับรู้ความหมายของพระจันทร์ชัดเจน ในขณะที่การดูภาพพระจันทร์ในจิตรกรรมฝาผนังทำให้เข้าใจแนวคิดทางพุทธศาสนาหรือไม่

การวิเคราะห์และตีความพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกเป็นการใช้วิธีการทางวรรณคดีเพื่อศึกษาคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา เป็นการเรียนการสอนวรรณคดีในระดับบัณฑิตศึกษาซึ่งต้องอาศัยการวิเคราะห์ตีความอย่างลึกซึ้ง เป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาบัณฑิตระดับศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญในพุทธศาสนา

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาบทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกจำนวน ๕๔๗ เรื่อง จากพระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๕๕ ถึง ๖๔ มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ พิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๔๓

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

๑. ทำให้ทราบบทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกและในจิตรกรรมฝาผนัง
๒. ทำให้เข้าใจความสำคัญของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดทางพุทธศาสนา
๓. ทำให้นิสิตระดับบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาภาษาไทย มีแนวทางในการใช้แนวคิดทางวรรณคดีวิเคราะห์คัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการบูรณาการศาสตร์วรรณคดีและศาสนาไว้ด้วยกัน
๔. เป็นการปลูกจิตสำนึกของคนในสังคมปัจจุบันผ่านพฤติกรรมอันเป็นบรรทัดฐานของคนในอดีต ซึ่งแสดงด้วยตัวบทอรรถกถาชาดกและภาพจิตรกรรมฝาผนัง

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการดำเนินการดังนี้

๑. ขั้นเตรียมการ

- ๑.๑ ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นความรู้พื้นฐานและแนวทางศึกษา
- ๑.๒ ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับชาดก และอรรถกถาชาดก
- ๑.๓ ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนัง
- ๑.๔ ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระจันทร์

๒. ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล

๒.๑ เก็บรวบรวมข้อมูลอรรถกถาชาดกจำนวน ๕๔๗ เรื่อง คัดเลือกชาดกที่ปรากฏเรื่องพระจันทร์

๒.๒ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏภาพพระจันทร์ในเขตกรุงเทพมหานคร สํารวจและถ่ายภาพจิตรกรรมฝาผนัง

๓. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ วิเคราะห์บทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกและจิตรกรรมฝาผนัง

๓.๒ สัมภาษณ์นิสิตบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาภาษาไทย และบุคคลทั่วไปเกี่ยวกับพระจันทร์ในจิตรกรรมฝาผนังและอรรถกถาชาดก

๓.๓ ให้นิสิตบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาภาษาไทย ศึกษาอรรถกถาชาดก ฝึกวิเคราะห์และตีความ

๔. ขั้นเสนอผลงานวิจัย

๔.๑ นำเสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

บทที่ ๒

การศึกษาอรรถกถาชาดกในวรรณคดีและจิตรกรรมฝาผนัง

การศึกษางานวิจัยเรื่องบทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดก ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร และงานวิจัย ดังนี้

๒.๑ ความหมาย ความสำคัญ และการศึกษาอรรถกถาชาดก

๒.๒ ความหมาย ความสำคัญ และการศึกษากลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดี

๒.๓ สาระสำคัญของภาพจิตรกรรมฝาผนัง

๒.๑ ความหมาย ความสำคัญ และการศึกษาอรรถกถาชาดก

เพื่อให้เข้าใจคำว่า “ชาดก” และ “อรรถกถาชาดก” ซึ่งจะทำให้เข้าใจลักษณะอรรถกถาชาดกได้ดียิ่งขึ้น นำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยนี้ จึงจะอธิบายความหมาย และลักษณะของชาดกและอรรถกถาชาดกตามที่นักวิชาการด้านพุทธศาสนาและวรรณคดีพุทธศาสนา ได้ศึกษาไว้

๒.๑.๑ ความหมายและความสำคัญของอรรถกถาชาดก

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายความหมายคำว่า “ชาดก” ไว้ดังนี้

“ชาดก “เครื่องเล่าเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเกิดมาแล้ว”, ชื่อคัมภีร์ในพระไตรปิฎก อันเล่าเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังทรงบำเพ็ญบารมี มีจำนวนทั้งหมดตามตัวเลขถ้านที่กล่าวในอรรถกถาทั้งหลายว่า ๕๕๐ ชาดก (นับตรงเลขว่า ๕๔๗ ชาดก แต่คนไทยมักพูดตัดเลขแค่หลักร้อยว่า พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ) ทั้งหมดนี้จัดเป็นพระไตรปิฎก ๒ เล่ม (ฉบับอักษรไทยคือเล่ม ๒๗ และ ๒๘), อย่างไรก็ตาม เนื่องจากชาดกทั้งหมดในพระไตรปิฎกเป็นคาถาล้วน ๆ (เว้นชาดกหนึ่งที่เป็นความร้อยแก้ว คือกถุณาลชาดก) และโดยมากเป็นเพียงคำกล่าวโต้ตอบกันของบุคคลในเรื่อง พร้อมทั้งพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสรุปหรือแสดงคติธรรมอันเรียกว่าอภิสัมพุทธคาถาเท่านั้น ไม่ได้เล่าเรื่องโดยละเอียด ผู้อ่านเข้าใจได้ยาก จึงมีอรรถกถาขึ้นมาช่วยอธิบาย เรียกว่า “ชาตักกุฎฐกถา” (เรียกให้ง่ายว่าอรรถกถาชาดก) ซึ่งขยายความออกไปมาก จัดเป็นเล่มหนังสือฉบับบาลีอักษรไทยรวม ๑๐ เล่ม เรื่องชาดกที่เรียนและเล่ากันทั่วไป ก็คือเล่า

ตามชาติกัฏฐกถานี้ แต่นักศึกษาพึงรู้จักแยกแยะระหว่างส่วนที่มีในพระไตรปิฎกกับส่วนที่เป็น
อรรถกถา; ดู *ไตรปิฎก, อภิสัมพุทธคาถา*^{๘๕}

ชาติกัจจึงเป็นเรื่องเล่าของพระพุทธเจ้าที่ได้ทรงเกิดมาแล้ว นับตามเรื่องทีปรากฏได้ ๕๔๗ เรื่อง
สันนิษฐานว่าหายไป ๓ เรื่อง แต่คนไทยมักเรียกว่าพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ พัทธน์ เพิ่งผลา
สรุปความหมายของชาติกว่ามี ๓ ความหมาย ดังนี้

๑. เรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้า
๒. คำสอน ๑ ใน ๙ ของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า “นวังคสัตถุศาสน์”
๓. คัมภีร์หนึ่งในจำนวน ๑๕ เล่ม ของคัมภีร์ขุททกนิกายในพระสูตรตันตปิฎก^{๘๖}

นักวิชาการต่างประเทศอธิบายความหมายของชาติกัจไว้ ดังนี้

ชาติกัจเป็นเรื่องราวของชุดนิทานอินเดีย, มีต้นเค้ามาจากเรื่องพุทธศาสนา, เป็น
เรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้าก่อนเสวยพระชาติเป็นพระสมณโคดม ซึ่งเป็นพระชาติที่
ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในจำนวนบาลี ชาติก
รังสรรค์เป็นบทร้อยกรองซึ่งถ่ายทอดมาจากพระไตรปิฎก เรียกว่านิบาต เรียงลำดับจาก
จำนวนนิบาตตั้งแต่ ๑ คาถาเรียกว่าเอกนิบาต จำนวนคาถาที่ยาวมากเรียกว่ามหานิบาต^{๘๗}

“*The Jātakās*” หรือชาติกัจจึงหมายถึงเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าโคตมะ ในที่นี้
หมายถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ทีปรากฏในพระไตรปิฎก เดิมแต่งเป็นร้อยกรองเรียกว่า “คาถา”
แบ่งเป็นหมวดๆ ตามจำนวนคาถาที่มีในแต่ละเรื่อง

นิบาตชาติกัจทั้ง ๒๒ นิบาตมีจำนวนคาถาและชาติกัจดังนี้

^{๘๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑].
หน้า ๘๓.

^{๘๖} พัทธน์ เพิ่งผลา. (๒๕๓๕). *ชาติกัจบวรณกรรมไทย*. หน้า ๕ – ๗.

^{๘๗} The Jātaka stories are a set of Indian fables which, as adapted by the Buddhists, purport to tell the previous births of Gotama Buddha before the final birth in which he gained enlightenment, i.e. while he was still a Bodhisatta (a being destined for enlightenment). In their Pāli version, the Jātaka stories consist of verses set in a prose setting. With a very few exceptions, only the verses are regarded as canonical. The stories are arranged in *nipātas*, according to the number of verses they contain, so that in the *aka – nipāta* the stories contain only one verse. In higher – numbered *nipātas* the number of verses does not always agree with the *nipāta* number, while the last *nipāta* contains ten very long verse stories, and is known merely as the *mahā – nipāta*. (K.R.Norman. (1983). *Pāli Literature*. Wiesbaden : Harrassowitz. P. 77-78)

๑. เถกนิบาต	มี ๑ คาถา	มีจำนวน ๑๕๐ ชาดก
๒. ทูกนิบาต	มี ๒ คาถา	มีจำนวน ๑๐๐ ชาดก
๓. ติกนิบาต	มี ๓ คาถา	มีจำนวน ๕๐ ชาดก
๔. จตุกนิบาต	มี ๔ คาถา	มีจำนวน ๕๐ ชาดก
๕. ปัญจกนิบาต	มี ๕ คาถา	มีจำนวน ๒๕ ชาดก
๖. ฉกนิบาต	มี ๖ คาถา	มีจำนวน ๒๐ ชาดก
๗. สัตตกนิบาต	มี ๗ คาถา	มีจำนวน ๒๑ ชาดก
๘. อัฏฐกนิบาต	มี ๘ คาถา	มีจำนวน ๑๐ ชาดก
๙. นวกนิบาต	มี ๙ คาถา	มีจำนวน ๑๒ ชาดก
๑๐. ทสกนิบาต	มี ๑๐ คาถา	มีจำนวน ๑๖ ชาดก
๑๑. เอกาทสนิบาต	มี ๑๑ คาถา	มีจำนวน ๙ ชาดก
๑๒. ทวาทสนิบาต	มี ๑๒ คาถา	มีจำนวน ๑๐ ชาดก
๑๓. เตรสนิบาต	มี ๑๓ คาถา	มีจำนวน ๑๐ ชาดก
๑๔. ปกิณณกนิบาต	หมวดปกิณณะ คือหมวดชาดกที่มีคาถากระจัดกระจาย เช่น มี ๑๔	
- คาถา ๑๕ คาถา และ ๒๒ คาถา และมีอย่างละเรื่อง ในปกิณณกนิบาตมีจำนวน ๑๓ ชาดก
๑๕. วิสตีนิบาต	มี ๒๐ คาถา	มีจำนวน ๑๔ ชาดก
๑๖. ติงสตีนิบาต	มี ๓๐ คาถา	มีจำนวน ๑๐ ชาดก
๑๗. จัตตาฬิสนิบาต	มี ๔๐ คาถา	มีจำนวน ๕ ชาดก
๑๘. ปัญญาสนิบาต	มี ๕๐ คาถา	มีจำนวน ๓ ชาดก
๑๙. สักกิสึนิบาต	มี ๖๐ คาถา	มีจำนวน ๒ ชาดก
๒๐. สัตตตีนิบาต	มี ๗๐ คาถา	มีจำนวน ๒ ชาดก
๒๑. อสีตีนิบาต	มี ๘๐ คาถา	มีจำนวน ๒ ชาดก
๒๒. มหานิบาต	คือชาดกที่มีคาถาเกิน ๘๐ คาถา	มีจำนวน ๑๐ ชาดก คนไทยนิยม
- เรียกว่าพระเจ้า ๑๐ ขาติ หรือทศชาติชาดก ได้แก่ เตมียชาดก มหาชนกชาดก สุวัณณสามชาดก เนมิราชชาดก มโหสถชาดก ภูริทัตชาดก จันทกุมารชาดก มหานารทกัศสปชาดก วิรุทธชาดก และ เวสสันดรชาดก

คำว่า “ชาดก” นอกจากจะหมายถึงเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้าแล้ว “ยังหมายถึงการรวบรวมชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และหมายถึงคัมภีร์อรรถกถาชาดกอีกด้วย”^{๑๑} ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา กล่าวถึงอรรถกถาชาดกไว้ว่า

^{๑๑} ฐานิสร์ ชาครัตพงศ. (๒๕๓๘). ความรู้เรื่องชาดก. ใน *อายุบรรพ*. หน้า ๕๓.

อรรถกถาชาดกเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ซึ่งทรงบำเพ็ญบารมีในอดีตก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในชาติปัจจุบันนี้ แต่ละชาติที่ผ่านมาชาติหนึ่ง ๆ ก็เรียกว่าชาดกหนึ่ง ๆ มีทั้งหมด ๕๔๗ เรื่อง แต่ว่านิบาตชาดกนั้นมีแต่ตัวคาถาหาได้มีเนื้อเรื่องไม่ แสดงว่าเนื้อเรื่องคงจะหายไป พุทธโฆสะได้ติดตามตัวเนื้อเรื่องหรืออรรถกถาชาดกไปจนถึงลังกา จึงพบที่นั่น แต่ก็เขียนเป็นภาษาสิงห์ จึงได้แปลจากภาษาสิงห์กลับมาเป็นภาษาบาลีดังที่ปรากฏกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ซึ่งคนทั้งหลายพากันเรียกง่าย ๆ ว่า **ชาดก** ซึ่งความจริงก็คืออรรถกถาชาดกนั่นเอง^{๑๒}

ฐานิสร์ ชาคริตพงศ์ กล่าวว่าอรรถกถาชาดกหรือที่เรียกกันว่า “ชาตกัฏฐกถา” มีโครงสร้าง ๕ ส่วน ได้แก่ (๑) ปัจจุบันวัตถุ เป็นเหตุการณ์ปัจจุบันที่เป็นสาเหตุให้พระพุทธรเจ้าตรัสเล่าเรื่องชาดก (๒) อดีตวัตถุ เป็นเหตุการณ์ในอดีตที่พระพุทธรเจ้าตรัสเล่า (๓) คาถา เป็นส่วนหนึ่งในอดีตวัตถุ แต่บางทีก็เป็นส่วนของปัจจุบันวัตถุ เป็นร้อยกรองที่กำกับชาดกแต่ละเรื่อง นำมาจากพระไตรปิฎก (๔) ไวยากรณ์ หรือไวยากรณ์ เป็นการอธิบายไวยากรณ์และถ้อยคำในคาถา และ (๕) สโมธาน เป็นส่วนสุดท้ายของชาดกแต่ละเรื่อง เป็นการเชื่อมเรื่องในปัจจุบันและอนาคตเข้าด้วยกัน โดยระบุตัวละครในอดีตว่าเป็นใครในสมัยของพระพุทธรเจ้า^{๑๓}

เนื้อเรื่องในอรรถกถาชาดกเป็นการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ในชาดกหมายถึงบุคคลที่ฉลาด มีคุณธรรม มีสติปัญญา สามารถช่วยเหลือผู้อื่น^{๑๔} ชีวิตของพระโพธิสัตว์เน้นเรื่องการทำบารมีโดยมีจุดหมายสำคัญคือการข้ามพ้นวิภังขารเพื่อจะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เนื้อหาในอรรถกถาชาดกแสดงหลักธรรมในพุทธศาสนาซึ่งเป็นแนวปฏิบัติแก่คนในสังคม เช่น การใช้ปัญญาช่วยเหลือตนเองและผู้อื่น การทำทานรักษาศีล การเลิกคบมิตร ความเพียร ความมีเมตตา เป็นต้น

๒.๑.๒ การศึกษาอรรถกถาชาดก

งานวิจัยที่เกี่ยวกับอรรถกถาชาดกส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเนื้อหาของอรรถกถาชาดก เช่น สมพงษ์ ไชศรีสกุล วิจัยเรื่อง **พฤติกรรมของสัตว์ในชาตกัฏฐกถา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**^{๑๕} โดยเลือกศึกษาอรรถกถาชาดกเฉพาะเรื่องที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัตว์ พรวิภา วัฒนชันากุล

^{๑๒} ศักดิ์ศรี แย้มนั้ดดา. (๒๕๔๓). *วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาไทย*. หน้า ๓๑๙.

^{๑๓} ฐานิสร์ ชาคริตพงศ์. (๒๕๓๘). *ความรู้เรื่องชาดก ใน อายุบวร*. หน้า ๕๔-๕๕.

^{๑๔} ประพนธ์ อัครวิรุฬหาร. (๒๕๔๖). *โพธิสัตว์จรยา : มรรคาเพื่อมหาชน*. หน้า ๔๗.

^{๑๕} สมพงษ์ ไชศรีสกุล. (๒๕๒๕). *พฤติกรรมของสัตว์ในชาตกัฏฐกถา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาตะวันออก). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิจัยเรื่อง การศึกษาบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย^{๑๖} พบว่า บทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกมีอิทธิพลต่อบทบาทผู้หญิงในชาดกที่แต่งในประเทศไทย บทบาทผู้หญิงในชาดกทั้งสองฝ่ายช่วยสื่อคำสอนในพุทธศาสนา ทั้งนี้ชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้เสนอบทบาทผู้หญิงที่เป็นลักษณะเด่นไว้ด้วย พระมหาณรงค์ เพชรบุญดี วิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของหญิงร้ายในชาดกกุฎฐกถา^{๑๗} โดยเลือกศึกษาอรรถกถาชาดกเฉพาะเรื่องที่แสดงบทบาทและพฤติกรรมของผู้หญิงร้าย อนุสรณ์ อุณโณ ศึกษาเรื่อง การวิเคราะห์ชาดกกุฎฐกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์^{๑๘} โดยศึกษาชาดกกุฎฐกถาในฐานะพิธีกรรมเลื่อนสภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า และวิเคราะห์การบำเพ็ญศบารมีของพระโพธิสัตว์สายวรุณ น้อยนิมิตร ศึกษาเรื่อง อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น^{๑๙} โดยศึกษาคุณค่าและความสำคัญของอรรถกถาชาดกในฐานะที่เป็นวรรณคดีคำสอนของไทย และศึกษาความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น พบว่าอรรถกถาชาดกมีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนคนทุกระดับ ไม่ได้จำกัดเฉพาะบรรพชิตเท่านั้น มีเนื้อหาคำสอนในเรื่องการประพฤติปฏิบัติตนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ลักษณะการสอนเช่นนี้ตรงกับวรรณคดีคำสอนของไทย โดยมีลักษณะเด่นในการสร้างเรื่องเพื่อสอน นอกจากอรรถกถาชาดกจะมีอิทธิพลต่อวรรณคดีคำสอนของไทยแล้ว อรรถกถาชาดกยังจัดเป็นวรรณคดีคำสอนของไทยเรื่องหนึ่งด้วย สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ ศึกษาแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก^{๒๐} โดยศึกษาปัญญาในฐานะที่เป็นคำสอนในอรรถกถาชาดก รวมทั้งการนำเสนอคำสอนเรื่องปัญญา และลักษณะเด่นของการนำเสนอปัญญา

งานวิจัยที่เป็นการบูรณาการศาสตร์วรรณคดีและศาสนาไว้ด้วยกัน โดยใช้วิธีการศึกษาวรรณคดีมาวิเคราะห์อรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา ได้แก่ งานวิจัยเรื่อง สุนทรียภาพในอรรถกถาเวสสันดรชาดก ของนิธอร พรอำไพสกุล ศึกษาสุนทรียภาพในอรรถกถาเวสสันดรชาดก ด้านการใช้ภาษาและการปรุงรสวรรณคดีตามหลักคัมภีร์สุโธธาลังการ ผลการศึกษา

^{๑๖} พรวิภา วัฒนรัชานกุล. (๒๕๓๔). การศึกษาบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (วรรณคดีเปรียบเทียบ). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

^{๑๗} พระมหาณรงค์ เพชรบุญดี. (๒๕๓๙). การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของหญิงร้ายในชาดกกุฎฐกถา. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาตะวันออก). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

^{๑๘} อนุสรณ์ อุณโณ. (๒๕๓๙). การวิเคราะห์ชาดกกุฎฐกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (วรรณคดีเปรียบเทียบ). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

^{๑๙} สายวรุณ น้อยนิมิตร. (๒๕๔๒). อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

^{๒๐} สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ. (๒๕๔๕). แนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (วรรณคดีเปรียบเทียบ). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พบว่าการใช้ภาษาในอรรถกถาเวสสันดรชาดกมี ๓ ประเภท ได้แก่ การสรรคำ การใช้ภาพพจน์ และ การใช้สัญลักษณ์ การประูรุษที่โดดเด่นและสำคัญที่สุดคือสันดรส ซึ่งเป็นรสสำคัญของวรรณคดีบาลี เพื่อยังให้ผู้อ่านเกิดความปีติอิมฺมฺญ^{๒๐} งานวิจัยของจิรภัทร อาคนารี เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบ กลวิธีการเล่าเรื่องในอรรถกถาเวสสันดรชาดกกับวรรณกรรมร้อยกรองเรื่องพระมโหสถสมัยรัตนโกสินทร์^{๒๑} มุ่งศึกษาการเล่าเรื่องในอรรถกถาเวสสันดรชาดกกับวรรณกรรมร้อยกรองเรื่องพระมโหสถสมัยรัตนโกสินทร์ ๖ ส่วนวน ผลการศึกษาพบว่าอรรถกถาเวสสันดรชาดกมีกลวิธีการเล่าเรื่อง ๓ ประการ ได้แก่ กลวิธีการเล่าเรื่องตามโครงสร้างอรรถกถาชาดก กลวิธีการเล่าเรื่องตามขนบวรรณคดีพุทธศาสนา และกลวิธีการเล่าเรื่องตามลักษณะนิทาน วรรณกรรมร้อยกรองสมัยรัตนโกสินทร์ยังคงสืบทอดแนวคิดเรื่องปัญญาจากอรรถกถาเวสสันดรชาดก แต่ได้ปรับเปลี่ยนกลวิธีการเล่าเรื่องโดยเพิ่มกลวิธีการเล่าเรื่องตามขนบวรรณคดีไทย งานวิจัยเรื่องความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสูนิพพานในอรรถกถาชาดก^{๒๒} ศึกษาความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดมรรคาสูนิพพาน เพื่อแสดงให้เห็นความสำคัญของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่มีนัยสำคัญเชื่อมโยงไปสู่สารสำคัญคือหนทางสูนิพพาน ผลการวิจัยพบว่าลักษณะของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกมี ๒ ประการ ได้แก่ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงและความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม แสดงให้เห็นแนวทางประพฤติธรรมตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้แก่ การบำเพ็ญทาน การรักษาศีล และการบำเพ็ญสมาธิ การแสดงธรรมเพื่อนำไปสู่การบรรลุนิพพานในอรรถกถาชาดกมีลักษณะเช่นเดียวกับ “อนุปฺพุทฺธิกา” คือการเทศนาตามลำดับความสำคัญจากง่ายไปหายาก ได้แก่ การพรรณนาทาน การพรรณนาศีล การพรรณนาสวรรค์ การพรรณนาโทษของกาม และการพรรณนาอันสงส์การออกจากกาม อรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญในพุทธศาสนาใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำอย่างประณีตและโดดเด่นในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสื่อแนวคิดสำคัญของเรื่อง ทำให้เข้าใจแนวทางสูพระนิพพาน โดยแสดงแนวทางประพฤติธรรมทำให้ตระหนักรู้ว่านิพพานมีอยู่ในสังสารวัฏ มนุษย์ผู้ยังว่ายเวียนในสังสารวัฏก็อาจบรรลุนิพพานได้หากเริ่มปฏิบัติตามแนวทางเบื้องต้น อรรถกถาชาดกจึงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สื่อแนวคิดอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา

^{๒๐} นิธิอร พรอำไพสกุล. (๒๕๔๙). *สุนทรียภาพในอรรถกถาเวสสันดรชาดก*. ปรินญาณินพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

^{๒๑} จิรภัทร อาคนารี. (๒๕๕๑). *การศึกษาเปรียบเทียบกลวิธีการเล่าเรื่องในอรรถกถาเวสสันดรชาดกกับวรรณกรรมร้อยกรองเรื่องพระมโหสถสมัยรัตนโกสินทร์*. ปรินญาณินพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

^{๒๒} สุภัค มหาวรรการ. (๒๕๕๒). *ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสูนิพพานในอรรถกถาชาดก*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

๒.๒ ความหมาย ความสำคัญ และการศึกษากลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดี

๒.๒.๑ ความหมายและความสำคัญของกลวิธีทางวรรณศิลป์

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ – ไทย อธิบายความหมายคำว่า “กลวิธี” ไว้ดังนี้

Technique กลวิธี กรรมวิธีที่ทำให้ได้ผลเรียบร้อยงดงาม ซึ่งรวมทั้งฝีมือและความรู้ ความชำนาญในวิธีทำ ศัพท์นี้อาจนำไปใช้อย่างกว้าง เช่น กล่าวว่่า “การเดินทางเชิงสัญลักษณ์เป็นกลวิธีหลักในเรื่อง Ulysses (ค.ศ.๑๙๒๒) ของเจมส์ จอห์น” หรืออาจใช้อย่างแคบมาก เพื่อกล่าวอ้างถึงรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ของวิธีการ หรืออาจใช้อย่างกลางๆ เช่น กล่าวถึงกลวิธีแบบกระแสดำนึก อย่างไรก็ตามในกรณีทั้งหมดนั้น กลวิธีจะเป็นการอธิบายว่าทำ “อย่างไร” มากกว่าที่จะอธิบายว่าทำ “อะไร” กลวิธี รูปแบบ ลีลา การเขียน และวิธีการนำเสนอ นั้น มีความหมายเหลือมซ้อนกันอยู่บ้าง โดยที่กลวิธีมักจะหมายถึงการกระทำให้เกิดผลในเชิงถ้อยคำเชิงกลไก หรือชั้นตอน^{๒๔}

ส่วนคำว่า “วรรณศิลป์” หมายถึง “ศิลปะในการประพันธ์หนังสือ เช่น ลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์สูงส่ง, ศิลปะทางวรรณกรรม เช่น นักวรรณศิลป์ ; วรรณกรรมที่ถึงขั้นเป็นวรรณคดี, หนังสือที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี.”^{๒๕}

กลวิธีทางวรรณศิลป์จึงหมายถึง วิธีการในการแต่งหนังสืออย่างมีศิลปะ ซึ่งในงานวิจัยนี้จะกล่าวถึงความเปรียบและฉาก

ความเปรียบมีความสำคัญในวรรณคดีเพราะเป็นสื่อที่ใช้แสดงความคิดและถ่ายทอดความรู้สึกของกวีสู่ผู้อ่าน เป็นการใช้ภาษาเพื่อทำให้อ่านเกิดภาพขึ้นในใจ ใน **Encyclopedia of language and linguistics** อธิบายว่าอุปลักษณะ หรือ Metaphor มาจากคำกริยาว่า metapherein ซึ่งในภาษากรีกโบราณ แปลว่า ‘ติดตาม ส่งต่อ’ หมายถึง ‘การกล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง’-...^{๒๖} ดังนั้นความเปรียบจึงเป็นการกล่าวถึงสิ่งหนึ่งในความหมายของอีกสิ่งหนึ่ง

ความเปรียบเป็นการกล่าวเปรียบเทียบเพื่อทำให้อ่านเข้าใจความหมายและเห็นภาพในใจ ความเปรียบจึงเป็นการใช้ภาษาเพื่อให้เกิดความหมายในใจผู้อ่าน ซึ่งเป็นภาษาที่มีพลังทำให้เห็นภาพชัดเจน ในที่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่าความเปรียบคือภาษาภาพพจน์ แต่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงว่าภาพพจน์เหล่านั้นคือ อุปมา อุปลักษณะ บุคลาธิษฐานเท่านั้น

^{๒๔} ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๕). พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ – ไทย. หน้า ๔๓๐.

^{๒๕} แหล่งเดิม. หน้า ๑๐๕๕.

^{๒๖} Asher, R.E. (1994). *The Encyclopedia of language and linguistics volume 5*. p. 2456.

Metaphor (from the ancient Greek verb metapherein ,to ‘carry over, transfer’) means ‘to speak about X in terms of Y’ - ...

ในคัมภีร์สุไพธาลังการ อธิบายเรื่องความเปรียบไว้ในปริจเฉทที่ ๔ อัถดถาลังการาวโพชะ การหยั่งรู้อัถดถาลังการ ดังนี้

๑๗๖. อุปมาโนปเมยยานัน สหมมุตติ สิโอปมา

สททตถคฺคมา วากฺยตถ- วิสยาติ จ สา ติธา.

แปล ภาวะที่วัตถุอันเป็นตัวเปรียบและวัตถุที่นับเปรียบ มีสภาวะเสมอกัน จึงเรียกว่าอุปมา อุปมานั้นมี ๓ ประเภท คือ สททคัมมา รั้งรู้ด้วยศัพท์ ๑ อัถดถคัมมา รั้งรู้ด้วย อรรถ ๑ วากยัตถวิสยา มีความของพากย์เป็นวิสัย ๑

อธิบาย คาดานี้ว่าด้วยประเภทของวงกุตติประการที่ ๒ คือ อุปมาท่านแถลงว่า ภาวะที่วัตถุอันเป็นตัวเปรียบและวัตถุที่รับเปรียบมีสภาวะเสมอกัน หมายความว่านำเอาวัตถุ อย่างหนึ่งมาเปรียบกับวัตถุอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะการเสมอกันละม้ายกันเช่น บัวกับหน้ามีลักษณะการบางอย่างเหมือนกัน นำบัวมาเปรียบกับหน้าเช่นว่า หน้าเหมือนบัว บาน หรือที่กวีไทยชมโฉมนางเอกว่า งามพักตร์พิศทวงเพียงเพ็ญแข อย่างนี้ เรียกตามสิ่งที่ นำมาเปรียบว่าอุปมา สิ่งที่รับเปรียบเรียกว่าอุปมัย เช่น บัว เป็น อุปมา หน้า เป็นอุปมัย อุปมาจำแนกประเภทออกไปเป็น ๓ ตามที่ปรากฏในการเรียบเรียงพันธะคือ-

๑. สททคัมมา รั้งรู้ด้วยศัพท์ หมายความว่า มีศัพท์ระบุอุปมาปรากฏ
๒. อัถดถคัมมา รั้งรู้ด้วยอรรถ หมายความว่าไม่มีศัพท์ระบุอุปมา แต่ความหมายระบุ ว่าเป็นอุปมา
๓. วากยัตถวิสยา มีความของพากย์เป็นวิสัย หมายความว่าไม่มีศัพท์ระบุอุปมา ไม่มีความบ่งว่าเป็นอุปมา แต่รวมความเข้าทั้งประโยคแล้ว รั้งรู้ได้ว่าเป็นอุปมา อธิบายแห่ง ประเภททั้ง ๓ พึงทราบต่อไป^{๒๗}

สุไพธาลังการ กล่าวว่าภาวะเสมอกันของวัตถุตัวเปรียบและวัตถุที่นับเปรียบคืออุปมา แต่ “อุปมา” ในความหมายนี้มีนัยที่กว้างกว่า “อุปมา” ซึ่งเป็นหนึ่งในภาพพจน์ที่เรารู้จักกันดี^{๒๘} นั่นคือ การเปรียบเทียบโดยมีศัพท์อุปมาปรากฏ ไม่มีศัพท์ระบุอุปมาแต่ความหมายเป็นอุปมา และดูจาก บริบทว่าเป็นอุปมาโดยไม่มีศัพท์ระบุอุปมา ดังนั้นจึงหมายถึงการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่ง โดยมีระดับความลึกซึ้งในการเปรียบเทียบนั่นเอง

^{๒๗} คัมภีร์สุไพธาลังการ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (๒๕๐๔). แปลและเรียบเรียงโดย แยม ประพัฒน์ทอง. หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

^{๒๘} ภาพพจน์ figure of speech ที่รู้จักกันดี ได้แก่ อุปมา อุปลักษณะ บุคลาธิษฐาน อติพจน์ เป็นต้น

นักวรรณคดีเห็นว่าความเปรียบมีความสำคัญมาก จึงมีผู้สนใจศึกษาความเปรียบในวรรณคดี และวรรณกรรม และอธิบายความหมายของความเปรียบ ดังที่ญาดา อารุณเวช นิยามความหมายของความเปรียบไว้ดังนี้

“ความเปรียบ” หมายถึงการสื่อความหมายของคำหรือการถ่ายทอดความคิดของผู้แต่ง โดยนำเอาสิ่งหนึ่ง เรื่องหนึ่งมาเปรียบกับสิ่งอื่น เรื่องอื่นเพื่อสร้างความเข้าใจหรือสร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านมีส่วนร่วมคิด ร่วมเข้าใจ และเข้าถึงอารมณ์ของผู้แต่งได้อย่างเต็มที่ กล่าวได้ว่า ความเปรียบทำให้ผู้อ่านสามารถเห็นภาพที่ผู้แต่งต้องการ กล่าวถึงได้แจ่มชัด และกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าคำอธิบายธรรมดา เพราะความเปรียบเป็นข้อความที่แนะนำความหมายให้ผู้อ่านใช้ความคิด จินตนาการและประสบการณ์ของตนเอง ด้วยเหตุนี้ความเปรียบจึงเป็นกลวิธีที่กวีใช้เร้าความรู้สึกของผู้อ่านให้เกิดความสนใจที่จะตีความ ตลอดจนมีอารมณ์ร่วมไปกับบทประพันธ์ดังกล่าวตามที่กวีต้องการ^{๒๙}

ญาดา อารุณเวช แสดงทัศนะว่าการที่กวีนำสิ่งหนึ่งมาเปรียบกับสิ่งอื่นเพื่อสื่อความหมายของคำหรือถ่ายทอดความคิด ความรู้สึกของตนไปสู่ผู้อ่าน เพื่อให้ผู้อ่านประทับใจ ซาบซึ้ง เกิดอารมณ์สะท้อนใจและเข้าถึงอารมณ์ของกวี ความเปรียบจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจ และเกิดภาพที่ชัดเจน ช่วยเร้าอารมณ์ความรู้สึก และจินตนาการของผู้อ่านไปตามบทประพันธ์ กลวิธีในการเปรียบมีหลายประเภท เช่น การเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง การเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เป็นต้น โดยอาจมีวิธีการเปรียบอย่างตรงไปตรงมา และการเปรียบเทียบโดยใช้โวหาร^{๓๐}

ชนิษฐา รัตติวนิช อธิบายความหมายของความเปรียบว่าเป็นการนำเอาคำ กลุ่มคำ หรือประโยค มาเปรียบกับคำ กลุ่มคำ หรือประโยค โดยมีลักษณะทางความหมายที่เหมือนกัน คล้ายคลึงกัน และแตกต่างกัน อันปรากฏในความเปรียบแต่ละแบบ และสามารถกำหนดโครงสร้างความเปรียบได้ว่ามีส่วนประกอบ ๓ ส่วนดังนี้

สิ่งที่ถูกเปรียบ (Tenor) หมายถึง คำ กลุ่มคำ หรือประโยค ที่ผู้แต่งกล่าวถึง

แบบเปรียบ (Vehicle) หมายถึง คำ กลุ่มคำ หรือประโยค ที่ผู้แต่งพาดพิงถึง หรือโยงถึง

คำแสดงการเปรียบเทียบ (Comparative word) หมายถึง คำเดียว หรือกลุ่มคำที่นำมาเชื่อมระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบ และแบบเปรียบ^{๓๑}

^{๒๙} ญาดา อารุณเวช. (๒๕๒๖). *ความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่สอง*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า ๕.

^{๓๐} แหล่งเดิม. หน้า ๑๒.

^{๓๑} ชนิษฐา รัตติวนิช. (๒๕๔๖). *ความเปรียบในปัญญาสาขาคถาฉบับล้านนา*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาและวรรณกรรม ล้านนา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

การใช้ความเปรียบเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์สำคัญเพื่อให้มองเห็นภาพหรือสื่อสารสำคัญของเรื่องอย่างเด่นชัด ความเปรียบเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารของมนุษย์ เมื่อมนุษย์ต้องการแสดงความคิด ถ่ายทอดความรู้สึกที่มีนัยซ่อนเร้นหรือลึกซึ้ง มนุษย์ก็มักจะใช้ความเปรียบในการสื่อสาร ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการตีความและเข้าใจร่วมกัน ความเปรียบจึงมีความสำคัญมานานแล้ว อริสโตเติลกล่าวถึงความสำคัญของความเปรียบไว้ใน **The Art of Poetry** ว่าอุปมาอุปไมย หรือ Metaphor (meta - phora) ประกอบด้วยการถ่ายโอน (epi - phora) ของชื่อหนึ่ง คือจากสิ่งที่กล่าวถึงอย่างชัดเจนไปยังสิ่งอื่น ๆ สิ่ง que ถ่ายโอนอาจจะเป็นจากชนิดไปสายพันธุ์ หรือจากสายพันธุ์ไปชนิด หรือจากสายพันธุ์ไปยังสายพันธุ์ หรือตาม 'แนวเทียบและสัดส่วน' ด้วยวิธีแห่งการใช้เหตุผล^{๓๖}

ในวัฒนธรรมตะวันตกออกกล่าวเฉพาะวัฒนธรรมอินเดีย มีการศึกษาความสำคัญของความเปรียบดังปรากฏในตำราประพันธ์ศาสตร์สำคัญ ๒ เล่มคือ **สุไพธาลังการ** และ **อลังการศาสตร์** ความเปรียบที่ปรากฏส่วนใหญ่ในตำราประพันธ์ศาสตร์ทั้ง ๒ เล่มนำมาจากพระไตรปิฎก ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาดำราประพันธ์ศาสตร์ ๒ เล่มนี้

ความเปรียบในสุไพธาลังการ

สุไพธาลังการเป็นตำราประพันธ์ศาสตร์บาลีว่าด้วยความงามของการประพันธ์ เนื้อหา มี ๕ ปริจเฉทดังนี้ ปริจเฉทที่ ๑ โทสวาโพธะ การเรียนรู้โทษของการแต่ง ปริจเฉทที่ ๒ โทสปริหรณาวโพธะ การเรียนรู้วิธีหลีกเลี่ยงโทษ ปริจเฉทที่ ๓ คุณาวโพธะ การหยั่งรู้คุณ ปริจเฉทที่ ๔ อัถถาลังการาวโพธะ การหยั่งรู้อัถถาลังการ และ ปริจเฉทที่ ๕ ภาวรสวาโพธะ แถลงภาวะและรส ความเปรียบปรากฏอยู่ในปริจเฉทที่ ๔ ว่าด้วยการหยั่งรู้อัถถาลังการ มีเนื้อหา กล่าวถึงอลังการด้านความหมายหรือการตกแต่งประดับประดาเนื้อความในบทประพันธ์ ๓๓๓๓ เวศร์ภาดา แบ่งประเภทอลังการทางด้านความหมายเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือสภาววุตติ หรือการແถลงสภาวะ และวังกวุตติหรือการແถลงอ้อม โดยแสดงให้เห็นว่าในส่วนของวังกวุตติเป็นการແถลงเรื่องที่ไม่ແถลงตามความเป็นจริงของวัตถุ นั้น ๆ ปรากฏในสุไพธาลังการ ๓๕ ชนิด โดยมีแนวคิดในการสร้างอลังการเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่ กลุ่มที่เน้นการเปรียบเทียบ และกลุ่มที่เน้นการแสดงโวหาร ในกลุ่มที่ ๑ เน้นการเปรียบเทียบเป็นการเปรียบเทียบวัตถุสิ่งหนึ่งด้วยวัตถุอีกสิ่งหนึ่ง เพื่อสร้างจินตภาพอันแจ่มชัดให้แก่วัตถุที่ถูกเปรียบเทียบ ที่รู้จักกันดีคืออุปมาอุปไมย หรือภาพพจน์อุปมา ทั้งนี้ยังสามารถแตกแขนงเป็นชนิดย่อย ๆ

^{๓๖} Aristotle. (1975). The art of poetry in *Aristotle*. p. 315 – 316. Metaphor (meta - phora) consists in the transference (epi - phora) of a name [from the thing which it properly denotes] to some other thing; the transference being either from genus to species, or from species to genus, or from species to species, or by 'analogy and proportion' (analogia)

อีกหลายชนิด กลุ่มที่ ๒ เน้นการแสดงโวหาร เป็นการแสดงโวหารเพื่อสร้างความคิดและอารมณ์อันเข้มข้นของกวีนิพนธ์^{๑๓}

ความเปรียบในอภิปรัชญา

อภิปรัชญาเป็นตำราประพันธ์ศาสตร์เล่มสำคัญของสันสกฤต ว่าด้วยเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับการประพันธ์ เนื้อหา ๕ ปริเฉทมีดังนี้ ปริเฉทที่ ๑ คำแนะนำผู้ฝึกหัดการประพันธ์ ปริเฉทที่ ๒ ภาษาต่าง ๆ อันพึงใช้ในการประพันธ์ ประเภทคำประพันธ์ และสิ่งที่เป็นความบกพร่องในทางประพันธ์ ปริเฉทที่ ๓ สิ่งที่เป็นลักษณะดีในทางประพันธ์ ปริเฉทที่ ๔ อภิปรัชญาต่าง ๆ คำอธิบายและบทอุททาทรณ์ ได้แก่ อภิปรัชญาฝ่ายเสียง และอภิปรัชญาฝ่ายความหมายและวิธี และปริเฉทที่ ๕ รสต่าง ๆ บทอวยพรและสรุปความ ในปริเฉทที่ ๔ คือ อภิปรัชญาในการประพันธ์ มีเนื้อหากล่าวถึงอภิปรัชญาแต่ละประเภท ได้แก่ อภิปรัชญาฝ่ายเสียงและอภิปรัชญาฝ่ายความหมาย ธเนศ เวศร์ภาดา มีความเห็นว่า “อภิปรัชญาทั้งฝ่ายเสียงและความหมาย มีแนวคิดในการตกแต่งภาษาคือการ “เล่น” หรือการ “บิดผัน” ภาษา ทั้งในระดับคำและความ เพื่อให้ภาษาสะอาดเด่น ได้แก่ การเล่นภาษาระดับเสียงและการเล่นโวหาร”^{๑๔} จากการศึกษาของธเนศ เวศร์ภาดา พบว่าความเปรียบปรากฏอยู่ในการเล่นโวหาร ซึ่งเป็นการเล่นภาษาระดับข้อความ เพื่อให้เนื้อความมีความหมายโดดเด่นขึ้น แบ่งเป็น ๓ กลุ่มคือ กลุ่มที่เน้นการเปรียบเทียบ กลุ่มที่เน้นแสดงจินตนาการ และกลุ่มที่เน้นน้ำหนักความ อภิปรัชญาที่เน้นการเปรียบเทียบมีลักษณะสำคัญคือ มุ่งเปรียบเทียบวัตถุสิ่งหนึ่งด้วยวัตถุอีกสิ่งหนึ่ง เพื่อสร้างจินตภาพอันแจ่มชัดให้แก่วัตถุที่ถูกเปรียบเทียบมีอุปมาเป็นพื้นฐานของการเปรียบเทียบ ซึ่งขยายความคิดไปสู่การเปรียบเทียบในลักษณะต่าง ๆ โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุที่นำมาเปรียบกับวัตถุที่ถูกเปรียบเทียบในมิติอันหลากหลายและสลับ ซับซ้อนขึ้น ได้แก่ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งเสมอกัน แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งในเชิงเกื้อกูลหรือส่งเสริมกัน แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งหรือหลายสิ่งร่วมกัน แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งในเชิงแยกส่วน แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งในเชิงปฏิเสธ และแสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งในเชิงเหตุผล

การปรากฏใช้ความเปรียบในตำราประพันธ์ศาสตร์ทั้งสองเล่มคือ **สุไพธอภิปรัชญา** และ **อภิปรัชญาศาสตร์** แสดงว่าความเปรียบมีความสำคัญเพราะเป็นเครื่องมือในการตกแต่งภาษาและสื่อความคิดของกวี ความเปรียบจึงทำให้บทประพันธ์งดงามและสื่อความคิดของกวีได้อย่างเข้มข้น

^{๑๓} ธเนศ เวศร์ภาดา. (๒๕๔๓). *ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย : แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณศิลป์ไทย*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า ๑๑ – ๕๗.

^{๑๔} ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๕). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. หน้า ๘๕ – ๑๐๓.

ในงานวิจัยนี้ นอกจากความเปรียบเทียบจะเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์แล้ว ผู้วิจัยพบว่ากลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ฉาก

ฉาก หมายถึง สถานที่ที่ใช้ในการดำเนินเรื่อง^{๓๕} มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับพฤติกรรมของตัวละครในเรื่อง อาจช่วยกำหนดบุคลิกลักษณะของตัวละคร อาจช่วยสร้างบรรยากาศ อารมณ์และความรู้สึกแก่ผู้อ่านได้

ฉากอาจหมายถึงบรรยากาศของเรื่อง บรรยากาศคือความรู้สึกที่ได้รับเมื่อเข้าไปในที่ใดที่หนึ่งหรืออยู่ในภาวะใดภาวะหนึ่ง ปัจจัยต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดบรรยากาศนั้นมีหลายประการด้วยกัน เช่น สถานที่ เวลา บุคคล พฤติกรรม ฯลฯ โดยปกติแล้วในตัวบทจะระบุสถานที่ที่เกิดเหตุเสมอ ผู้ประพันธ์อาจเลือกให้เหตุการณ์และตัวละครแสดงอยู่ในสถานที่ที่มีจริง หรือสถานที่ที่แสดงภาพความเป็นจริง หรือสร้างสถานที่ลึกลับโดยอิงหรือเทียบเคียงกับสถานที่จริงได้ ลักษณะสถานที่อาจจะ เป็นสถานที่จำกัด ปิดหรืออึดอัด เช่น ฉากรถไฟ แต่โดยทั่วไปนวนิยายและเรื่องสั้นจำนวนมากมักจะ ใช้สถานที่เปิด ตัวละครเอกมีอิสระที่จะไป ๆ มา ๆ เดินทางหรือร่อนเร่พเนจร

สถานที่ในตัวบทมิใช่เป็นเพียงฉากประกอบที่เพิ่มสีสันแก่ตัวเรื่อง แต่มีความหมายและมีหน้าที่ต่อตัวบท เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างเรื่องเล่าที่มีผลต่อการอ่าน สถานที่ที่ถูกกำหนดขึ้นในตัวบทจะทำหน้าที่หลากหลาย เช่น สร้างความสมจริง ทำให้น่าสนใจติดตาม ทำให้เหตุการณ์ดำเนินไปได้ มีความสัมพันธ์กับกระบวนการสร้างบุคลิกลักษณะของตัวละคร

๒.๒.๒ การศึกษากลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดี

กลวิธีทางวรรณศิลป์มีความสำคัญในการศึกษาวรรณคดี มีหลายประการได้แก่ การเล่าเรื่อง การใช้ฉาก การใช้ภาพพจน์ การใช้สัญลักษณ์ และการใช้ความเปรียบเทียบ ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ มีผู้ศึกษากลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีวรรณกรรมอย่างหลากหลาย เช่นงานวิจัยเรื่อง **อุปมา อุปไมยในพระไตรปิฎก**^{๓๖} ของบุญชอบ เริงทรัพย์ ผู้วิจัยได้รวบรวมอุปมาในพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ ๔๕ เล่ม มาแยกประเภท จัดหมวดหมู่และวิเคราะห์ด้านอักษรศาสตร์ ด้านวิชาการศึกษา ด้านประวัติศาสตร์ สังคมวัฒนธรรมของชาวอินเดีย สมัยพุทธกาล และด้านสาธารณสุข งานวิจัยนี้นับเป็นการรวบรวมอุปมาในพระไตรปิฎกมาไว้ในที่เดียวกัน เพื่อความสะดวกและเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ศึกษาต่อ งานวิจัยเรื่อง**ความเปรียบเทียบในบท**

^{๓๕} แหล่งเดิม. หน้า ๓๘๔.

^{๓๖} บุญชอบ เริงทรัพย์. (๒๕๒๐). **อุปมา อุปไมย ในพระไตรปิฎก**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาตะวันออก). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ละครในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒^{๓๗} ของญาดา อารุณเวช ศึกษาการใช้ความเปรียบในบทละคร เรื่อง **อิเหนาและรามเกียรติ์** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอย่างละเอียด ผลการวิจัยสอดคล้องกับสมมุติฐานที่ตั้งไว้คือ ความเปรียบมีบทบาทสำคัญที่ทำให้บทละครในพระราชนิพนธ์ทั้งสองเรื่องมีคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ เป็นผลให้เป็นงานอมตะและเป็นที่ยุ้จักแพร่หลาย ตราบจนทุกวันนี้ ธนอร อัครวงศ์ วิจัยเรื่อง **แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์ ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**^{๓๘} ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเนื้อหาวรรณกรรมคำสอนในจารึกวัดพระเชตุพนฯ ๙ เรื่อง ได้แก่ นิรยกถา เปตกถา ฉันท์วรรณพฤติ ฉันท์มาตราพฤติ ฉันท์อัฐฎาพานร ฉันท์กฤษณาสอนน้อง ฉันท์พาลีสอนน้อง ร่ายสุภาภิตพระร่วง และโคลงโลกนิติ โดยวิเคราะห์แนวคิดทางจริยปฏิบัติ และความสำคัญของวิธีการทางวรรณศิลป์ที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิด ผลการวิจัยพบว่ากลวิธีทางวรรณศิลป์มีส่วนสำคัญต่อการสอนแนวจริยปฏิบัติ คือมีผลต่อการสื่อความหมาย ทำให้เกิดความงามทางด้านเสียง ทำให้เนื้อหาคำสอนน่าสนใจ ทั้งยังทำให้เข้าใจเนื้อหาคำสั่งสอนที่เป็นนามธรรม และส่งเสริมให้จดจำคำสอนได้ง่าย กลวิธีทางวรรณศิลป์จึงมีความสำคัญต่อแนวคิดทางจริยปฏิบัติและสัมพันธ์กับการสื่อเนื้อหาทางจริยปฏิบัติอย่างแท้จริง งานวิจัยของชนิษฐา รัตวินิช เรื่อง **ความเปรียบในปัญญาสชาดกฉบับล้านนา**^{๓๙} ผู้วิจัยศึกษาความเปรียบในปัญญาสชาดกฉบับล้านนา ๕๖ เรื่อง ด้านโครงสร้างของความเปรียบ ความงามทางภาษา และความถี่ของการใช้แบบเปรียบแต่ละประเภท ผลการศึกษพบว่าโครงสร้างของความเปรียบเกิดจากสิ่งที่ถูกเปรียบและแบบเปรียบ ความเปรียบแต่ละแบบ ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ อธิพจน์ และสัญลักษณ์ มีโครงสร้างอย่างเดียวกัน แต่ส่วนสำคัญที่บอกความแตกต่างของความเปรียบแต่ละแบบคือแบบเปรียบ ทั้งนี้ปรากฏใช้ความเปรียบทั้งหมด ๑,๒๗๔ ข้อมูล ซึ่งใช้แบบเปรียบที่เป็นมนุษย์มากที่สุด และใช้กลวิธีการเปรียบเทียบอุปมามากที่สุด งานวิจัยของพิสิทธิ์ กอบบุญ เรื่อง **ปจฺจนา-วิสัยนา : กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา**^{๔๐} มีสมมุติฐานว่าปจฺจนา-วิสัยนา เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญา ความรู้ ความเข้าใจพุทธธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่าการปจฺจนาและการวิสัยนามีความสำคัญในการสื่อสารธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ได้แก่ วรรณคดีชาดก วรรณคดี

^{๓๗} ญาดา อารุณเวช. (๒๕๒๖). *ความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่สอง*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

^{๓๘} ธนอร อัครวงศ์. (๒๕๔๓). *แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

^{๓๙} ชนิษฐา รัตวินิช. (๒๕๔๖). *ความเปรียบในปัญญาสชาดกฉบับล้านนา*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาและวรรณกรรมล้านนา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

^{๔๐} พิสิทธิ์ กอบบุญ. (๒๕๔๘). *ปจฺจนา-วิสัยนา : กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สาระธรรม และวรรณคดีพระราชปจฉา การปจฉาและการวิชันนามีหลายลักษณะ ได้แก่ การปจฉา และการวิชันนาลักษณะแห่งธรรมนัยเดียว การปจฉาและการวิชันนาปริศนาธรรม การปจฉาและการวิชันนาที่ซับซ้อนหลายนัย และการปจฉาและการวิชันนาในลักษณะตั้งปจฉาและวิชันนาโดยผู้แต่งเอง งานวิจัยนี้ทำให้เกิดความเข้าใจว่ากลวิธีทางวรรณศิลป์ช่วยสร้างปัญญาแก่ผู้อ่าน ด้วยการกำหนด ปัญหา ไน้มน้าว กระตุ้นให้เกิดการตีความ จากนั้นจึงคลี่คลายปัญหาจนนำไปสู่ความเข้าใจในพุทธธรรมอย่างกระจ่างชัดเจนและสมบูรณ์ ทำให้เห็นว่ากลวิธีทางวรรณศิลป์เป็นเครื่องมือสำคัญทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจพุทธธรรมอย่างเป็นระบบ ถูกต้อง และกระจ่างแจ้ง การใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ยังเป็น กลวิธีหนึ่งที่ปรากฏในนวนิยายปัจจุบัน โดยผู้แต่งอาจนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาผ่านนวนิยาย ดังงานวิจัยของกนกวรรณ คงธนชุกรมพร เรื่อง *แนวคิดพุทธศาสนาในนวนิยายของแก้วแก้ว* มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์แนวคิดพุทธศาสนาในนวนิยายของแก้วแก้ว และวิธีการนำเสนอแนวคิด พุทธศาสนาในนวนิยายของแก้วแก้ว จำนวน ๒๙ เรื่อง ผลการศึกษาพบว่านวนิยายของแก้วแก้วมี ลักษณะโดดเด่นในการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนา ได้แก่ กิเลส กรรม วัฏสงสาร ไตรลักษณ์ อบายมุข ๖ โลกธรรม ๘ หิริโอตตัปปะ และบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ผ่านการนำเสนอด้วยวิธีการต่างๆ ๔ วิธี ได้แก่ การนำเสนอแนวคิดพุทธศาสนาผ่านการสร้างตัวละคร การนำเสนอแนวคิดพุทธศาสนาด้วยการ การนำเสนอแนวคิดพุทธศาสนาด้วยการเล่าเรื่องย้อนอดีต และการนำเสนอแนวคิดพุทธศาสนาด้วย ชื่อเรื่อง^{๕๐}

๒.๓ สาระสำคัญของภาพจิตรกรรมฝาผนัง

๒.๓.๑ การนำเสนอเรื่องราวทางพุทธศาสนาในจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังเป็นการนำเสนอเรื่องราวทางพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกชน แสดงถึงความ ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในประเทศไทย จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ อธิบายมูลเหตุของการเขียนภาพ จิตรกรรมฝาผนังไว้ว่า ในสมัยอยุธยานิยมทำม่านปักเป็นลวดลายและภาพเรื่องราวต่างๆ ตกแต่งตาม สถานที่ และนิยมปักม่านถวายเป็นพุทธบูชา เรื่องที่ปักเป็นเรื่องราวศาสนาก็ถือว่าเป็นบุญกิริยาอย่าง หนึ่ง แต่เนื่องจากม่านเป็นวัสดุที่ขาดชำรุดง่าย จึงเกิดแนวคิดเขียนภาพเรื่องทางพุทธศาสนาถ่ายแบบ จากม่านลงบนฝาผนังเพื่อให้คงทนถาวร^{๕๑}

ความนิยมถ่ายถอดเรื่องราวทางพุทธศาสนาเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อ สั่งสอนหลักธรรมโดยมีภาพประกอบ

^{๕๐} กนกวรรณ คงธนชุกรมพร. (๒๕๕๔). *แนวคิดพุทธศาสนาในนวนิยายของแก้วแก้ว*. ปริญญาโท ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

^{๕๑} จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๑๐, มกราคม). *จิตรกรรมฝาผนังของไทย*. *วารสารวัฒนธรรมไทย*. ๖(๑๑) : ๓๒ - ๓๙.

โดยทั่วไปแล้วการเขียนภาพจิตรกรรมไทยที่นิยมเขียนบนผนัง มีจุดมุ่งหมายเพื่อแต่งผนังให้สวยงาม เพื่อเป็นการสั่งสอนเรื่องราวทางพุทธศาสนา โดยเป็นการสอนแบบมีภาพประกอบ เพื่อให้บุคคลที่อ่านหนังสือไม่ออก ได้มีโอกาสได้ทราบเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนาได้ ด้วยเหตุนี้จิตรกรรมไทยจึงเขียนเรื่องราวที่ไม่พ้นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา โดยช่างเขียนได้นำโครงเรื่องมาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนา^{๕๓}

รูปที่ ๑ จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ตอนเจ้าชายสิทธัตถะทรงผนวช
วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี

รูปที่ ๒ จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ตอนพิมพาพิลาป
วัดหัวลำโพง จังหวัดกรุงเทพฯ

^{๕๓} สมชาติ มณีโชติ. (๒๕๒๙). *จิตรกรรมไทย*. หน้า บทนำ.

ความงดงามของภาพจิตรกรรมฝาผนังจึงทำให้ผู้ชมสนใจ รับรู้และนำไปสู่ความเข้าใจสาระธรรมที่มีอยู่ในภาพนั้น ดังที่ จุลทรรศน์ พยาขรานนท์ กล่าวว่ “สาระสำคัญประการแรกของการปรากฏงานจิตรกรรมที่ได้รับการเขียนขึ้นไว้บนฝาผนังซึ่งจัดว่าเป็นงานจิตรกรรมขนาดใหญ่ติดสถานที่ที่เป็นศาสนสถาน เป็นสาธารณประโยชน์แก่ศาสนิกชนและคนทั่วไปจะดูชมได้เป็นปกติ นั้น กล่าวได้ว่ารูปภาพเขียนขึ้นไว้บนฝาผนังเป็นรูปภาพแสดงเรื่องราวในพุทธศาสนาทั้งนั้น”^{๔๔}

จิตรกรรมไทยเป็นภาพเขียนระบายสีที่จิตรกรไทยเขียนขึ้นจากความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวและความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาให้ปรากฏเป็นรูปธรรม เนื้อหาจึงมักเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธรูปศาสนา เช่น พระพุทธประวัติ ชาดก เป็นต้น วิบูลย์ ลี้สุวรรณ กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการเขียนภาพจิตรกรรมที่สำคัญประการหนึ่งคือเพื่อตกแต่งพุทธสถานให้มีความสวยงามและช่วยให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจพระพุทธรูปศาสนาได้ดียิ่งขึ้น จิตรกรอาจจะดำเนินเรื่องตามพุทธประวัติ หรือเป็นเรื่องชาดกที่ปรากฏในพระคัมภีร์ต่างๆ มาสร้างเป็นภาพประกอบตามเรื่องราวที่ต้องการเขียน ผสมผสานกับจินตนาการของตน^{๔๕} จิตรกรไทยนิยมวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องในนิบาตชาดก โดยเฉพาะอย่างยิ่งทศชาติชาดก

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี^{๔๖} ทรงอธิบายเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติไว้ว่ามีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และแพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์ทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ซึ่งมักจะเขียนภาพเรียงกันไปตามพระชาติที่กล่าวในนิบาตชาดก ชาติหนึ่งๆ มักจะแสดงให้เห็นเป็นหลายๆ ตอน จากการศึกษาภาพเขียนฝาผนังจึงอาจจะสันนิษฐานความเชื่อในพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการบำเพ็ญบารมี ภาพหลักของทศชาติชาดกมักจะแสดงถึงแก่นเรื่องไม่แสดงอารมณ์มากนัก แม้แต่กิริยาท่าทางก็จะทำตามแบบอารมณ์ของรูปจะอยู่ที่ตัวกากหรือตัวประกอบ อารมณ์ของตัวประกอบนี้มักเป็นการแสดงนิสัยของปุถุชน

^{๔๔} จุลทรรศน์ พยาขรานนท์. (๒๕๕๒). สาระสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๑๔.

^{๔๕} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (๒๕๓๙). จิตรกรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

^{๔๖} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (๒๕๔๓). ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท. หน้า ๑๖๖ - ๑๖๙.

รูปที่ ๓ จิตรกรรมฝาผนังทศชาติชาดก เรื่องสุวรรณสามชาดก
วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร เขตบางกอกน้อย จังหวัดกรุงเทพฯ

๒.๓.๒ เนื้อหาในภาพจิตรกรรมฝาผนัง

ชลูด นิ่มเสมอ กล่าววาทศนศิลป์ ซึ่งประกอบด้วยจิตรกรรม ประติมากรรม ภาพพิมพ์ ศิลปะสื่อผสม และสถาปัตยกรรม มีองค์ประกอบสำคัญ ๒ ส่วน คือรูปทรงกับเนื้อหา ในส่วนของเนื้อหาแบ่งได้ ๓ ส่วน ได้แก่ เนื้อหาทางรูปทรง เนื้อหาทางเรื่อง และเนื้อหาทางสัญลักษณ์^{๔๗}

๑. เนื้อหาทางรูปทรง ได้แก่ ผลทางด้านพุทธิปัญญา หรือด้านอารมณ์สะเทือนใจ ที่ได้จากรูปทรงและชั้นเชิงการประสานกันของทัศนธาตุต่างๆ อันได้แก่ เส้น สี น้ำหนักอ่อนแก่ของ แสง เงา ลักษณะผิว ที่ว่าง

๒. เนื้อหาทางเรื่อง ได้แก่ ส่วนที่ดูรู้ว่าเป็นสิ่งใด เช่น คน สัตว์ สิ่งของ เหตุการณ์ รวมถึงการดำเนินเรื่องตามแบบวรรณกรรม

๓. เนื้อหาทางสัญลักษณ์ ได้แก่ ความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งกว่าที่ได้รับจากการประสานกันของทัศนธาตุในรูปทรง และความหมายธรรมดามาจากเรื่องหรือเหตุการณ์ เป็นผลทางอารมณ์หรือปัญญาที่คลี่คลายขึ้นจากการประสานกันของเนื้อหาทางรูปทรงเองหรือจากการประสานกันของเนื้อหาทางรูปทรงกับเนื้อหาทางเรื่อง^{๔๘}

^{๔๗} ชลูด นิ่มเสมอ. (๒๕๓๒). การเข้าถึงศิลปะในงานจิตรกรรมไทย. หน้า ๑๓ - ๑๕.

^{๔๘} ชลูด นิ่มเสมอ. (๒๕๓๒). การเข้าถึงศิลปะในงานจิตรกรรมไทย. หน้า ๑๓.

งานที่จะให้เนื้อหาทางสัญลักษณ์ได้ต้องเป็นงานที่มีเนื้อหาทางรูปทรงสมบูรณ์แล้วเท่านั้น ไม่เช่นนั้นจะเป็นเพียงสัญลักษณ์ผิวเผิน อุปสรรคสำคัญประการหนึ่งของการขึ้นชมงานทัศนศิลป์ โดยเฉพาะงานจิตรกรรมคือการดูภาพให้รู้เรื่องและผู้ดูมักพึงความสนใจเกือบทั้งหมดไปที่เรื่องของภาพ มากกว่าจะรับรู้และซาบซึ้งในความประสานกันอย่างลึกซึ้งขององค์ประกอบทั้งหมด การดูงานจิตรกรรมไทยจึงควรดูเพื่อรับรู้และซาบซึ้งเนื้อหาทางความงาม ความประสานกลมกลืน และความสะท้อนอารมณ์จากรูปทรงที่มีเรื่องราวเป็นจุดเริ่มต้น หรือเป็นต้นทางสำหรับจินตนาการทางรูปทรงของจิตรกร^{๔๙}

๒.๓.๓ สารสำคัญของรูปลักษณะในงานจิตรกรรม

Gerhard Jaiser กล่าวถึงสาระในงานจิตรกรรมฝาผนังไว้ว่า “จิตรกรรมฝาผนังเป็นศิลปะศาสนาที่แสดงให้เห็นซึ่งหลักคำสอน อันเป็นสิ่งสนับสนุนน้อมนำกลุ่มผู้สักการบูชาในวัดให้เข้าใจเรื่องราวของพระพุทธเจ้าและเข้าถึงสภาวะอารมณ์ที่ถูกต้องและได้รับธรรมของพระพุทธองค์”^{๕๐}

จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์ กล่าวถึงงานจิตรกรรมไทยประเพณีว่าเบื้องต้นสร้างสรรค์ให้เป็นมโนภาพนัยเพื่อความเจริญตาเจริญใจ เบื้องปลายเพื่อการเจริญธรรมานุสติ ภาพจิตรกรรมจึงเป็นเครื่องล่อให้ผู้คนที่พบเห็นเกิดความสนใจชมรูปภาพที่งดงาม แล้วรับรู้และเข้าใจสาระแห่งธรรมอันมีอยู่ในเรื่องราว^{๕๑}

สาระสำคัญของรูปลักษณะในงานจิตรกรรมมี ๙ ประการ ได้แก่

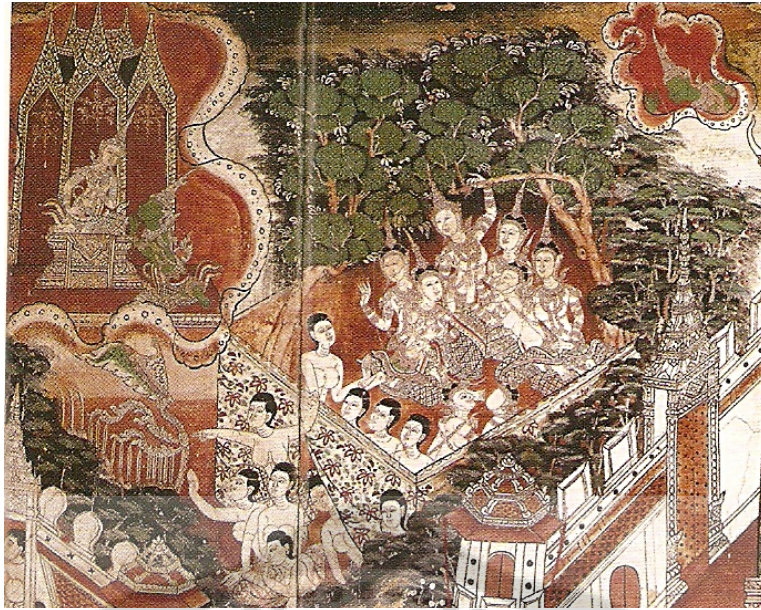
๑. รูปลักษณะต่างๆ ได้รับการสร้างขึ้นให้ปรากฏบนพื้นที่อันว่างเปล่าด้วยการใช้เส้น เขียนเส้นกัน หรือล้อมพื้นที่บริเวณว่างนั้นขึ้นเป็นรูปร่าง

^{๔๙} แหล่งเดิม. หน้า ๑๓ - ๑๕.

^{๕๐} Thai mural painting is a religious art, and its aim is therefore didactic. The paintings were supposed to lead the laity in the temple to a better understanding of the Buddhist stories and to put them into the right mood to better receive the Buddha's preaching. (Gerhard Jaiser. (2009). *Thai Mural Painting Volume 1: Iconography, Analysis & Guide*. Bangkok : White Lotus Co.,Ltd. p.1)

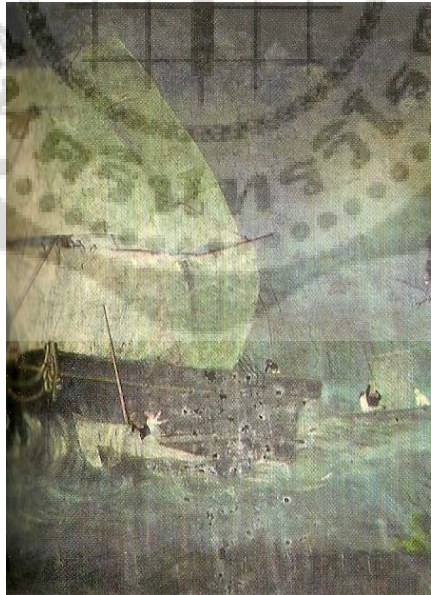
^{๕๑} จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๕๒). สาระสำคัญของงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๒๐.

รูปที่ ๔ ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ใช้เส้นกัน หรือก่อกล้อมพื้นที่บริเวณว่างให้เกิดรูปภาพขึ้น^{๕๒}

๒. ลักษณะภาพไม่สมจริง เพราะเรื่องราวที่นำมาเขียนเป็นเรื่องอุปมาหรืออุปไมย ต้องมีการสมมติโดยอาศัยโครงสร้างตามธรรมชาติ เพื่อทำให้เกิด “นวลักษณ์” ผนวกด้วยคตินิยมด้านสุนทรียรูป

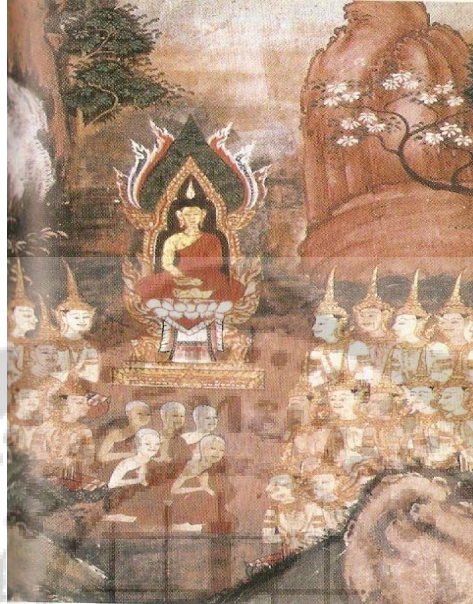

รูปที่ ๕ ภาพจิตรกรรมฝาผนังแสดงรูปลักษณะที่ไม่สามารถเห็นได้โดยทั่วไป^{๕๓}

^{๕๒} ที่มาของภาพ จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๕๒). สาระสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๒๐.

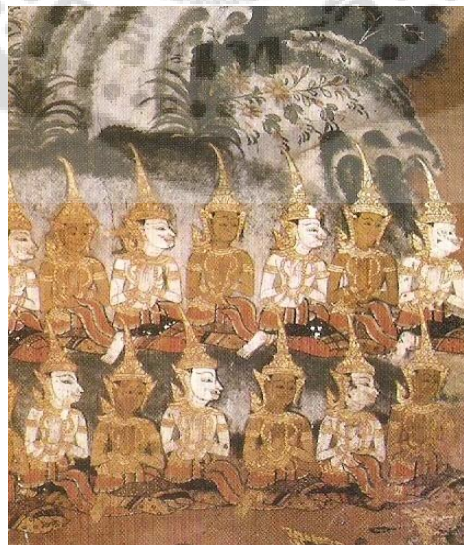
^{๕๓} ที่มาของภาพ จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๕๒). สาระสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๒๑.

๓. งานจิตรกรรมไทยประเพณีไม่มีการสร้างเงื่อนไขทางเวลาและบรรยากาศ แต่อาจสื่อการรับรู้และเข้าใจได้ตรงต่อผู้ชมด้วย “ภาษาท่าทาง” ของรูปภาพที่มีรูปลักษณ์เพียงสองมิติเท่านั้น คือ ความสูงกับความกว้าง

รูปที่ ๖ รูปภาพที่มีขนาดของรูปร่างจำกัดเพียงความสูงกับความกว้าง^{๕๔}

๔. รูปภาพแต่ละประเภทมีรูปแบบเป็นอย่าง “พิมพ์เดียวกัน” แต่แสดงความรู้สึกของเจ้าของใบหน้าให้เห็นได้

รูปที่ ๗ รูปภาพที่เป็นอย่าง “พิมพ์เดียวกัน”^{๕๕}

^{๕๔} ที่มาของภาพ จุลทรรคน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๕๒). สารระสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๒๓.

^{๕๕} ที่มาของภาพ จุลทรรคน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๕๒). สารระสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๒๓.

๕. รูปภาพสรรพสิ่งในงานจิตรกรรมไทยประเพณีมีลักษณะไม่เป็นปกติในรูปลักษณะ เช่น มีการ "บิดผัน" ซึ่งเกิดจากการแก้ปัญหาระหว่างรูปภาพกับระนาบของพื้นภาพให้มีความสัมพันธ์และไม่ขัดแย้งกัน

รูปที่ ๘ รูปลักษณะอันไม่เป็นปกติในงานจิตรกรรมไทยประเพณี^{๕๖}

๖. การพรรณนาเรื่องหรือลำดับความในงานจิตรกรรมไทยมักมีขนาดสั้นและเล็ก เป็นการย่อรูปภาพให้จบลงได้บนพื้นที่ขนาดจำกัด

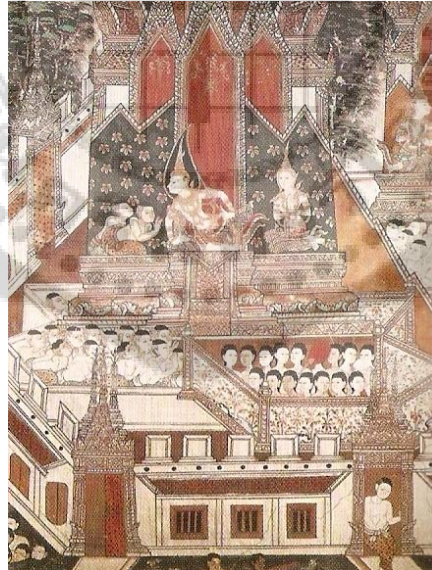
^{๕๖} ที่มาของภาพ จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๕๒). สาระสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๒๔.

รูปที่ ๙ รูปภาพสรรพสิ่งต่างๆ ที่มีขนาดสั้นและเล็ก^{๕๗}

๗. การเขียนรูปภาพจากประกอบเรื่องหรือความ มักมีขนาด สั้นสั้น และความไม่สมจริงกับขนาดและส่วนสัดส่วนของรูปภาพมนุษย์หรือมนุษย์

รูปที่ ๑๐ รูปภาพสรรพสิ่งต่างๆ ที่มีขนาด สั้นสั้น และความไม่สมจริงกับรูปภาพมนุษย์ที่ปรากฏอยู่^{๕๘}

^{๕๗} ที่มาของภาพ จุลทรรคน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๕๒). สารระสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๒๕.

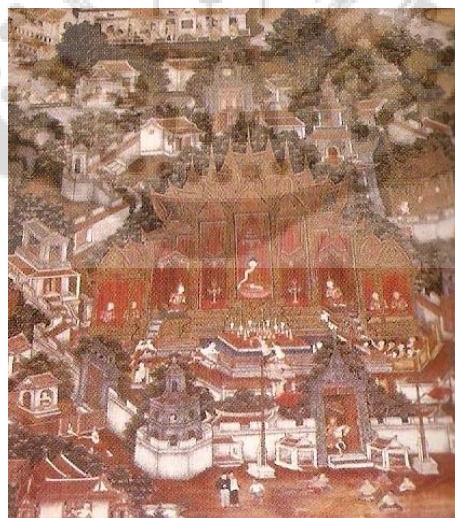
^{๕๘} ที่มาของภาพ จุลทรรคน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๕๒). สารระสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๒๖.

๘. การเขียนรูปภาพเพื่อการสื่อเรื่องราวหรือบรรยายความใช้ “ภาษาท่าทาง”

รูปที่ ๑๑ การสื่อรูปภาพในงานจิตรกรรมไทยประเพณีโดยภาษาท่าทาง^{๕๙}

๙. การระบายสีลงบนรูปภาพต้องการให้เกิดความต่างกันในการแลเห็นระหว่างรูปภาพกับพื้นภาพไม่คำนึงถึงการระบายสีให้ดูสมจริง^{๖๐}

รูปที่ ๑๒ วิธีเขียนรูปภาพอย่างที่เรียกว่า “จิตรเลขา” หรือภาพลายเส้นสี^{๖๑}

^{๕๙} ที่มาของภาพ จุลทรรณีย์ พยาขรณนที. (๒๕๕๒). สารະสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๒๖.

^{๖๐} จุลทรรณีย์ พยาขรณนที. (๒๕๕๒). สารະสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๒๐.

^{๖๑} ที่มาของภาพ จุลทรรณีย์ พยาขรณนที. (๒๕๕๒). สารະสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี. หน้า ๒๖.

ภาณุพงษ์ เลาหสม และชัยยศ อิชฎีวรพันธุ์ กล่าวถึงภาพเล่าเรื่องในงานจิตรกรรมฝาผนังไทยไว้ดังนี้

๑. ภาพเล่าเรื่องเป็นสัญลักษณ์ เป็นภาพเดียวให้ความสำคัญกับตัวภาพโดยตรง พื้นที่โดยรอบตัวภาพหรือฉากหลังไม่มีความหมาย

๒. ภาพสัญลักษณ์ขนาดใหญ่ เป็นการเลือกเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติคือตอนमारผจญ ตอนโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ดาวดึงส์ หรือตอนเสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่หกใกล้สระมุจลินทร์เน้นสัญลักษณ์

รูปที่ ๑๓ จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ ตอนมารวิชัย
แสดงสัญลักษณ์มารในรูปแบบต่างๆ ล้อมรอบพระแม่ธรณีบีบมวยผม
อันแสดงถึงประจักษ์พยานในการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า ซึ่งอยู่ในตำแหน่งที่สูงขึ้นไป
วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี

รูปที่ ๑๔ พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากทรงเทศนาโปรดพุทธมารดา
ทรงแสดงปาฏิหาริย์เปิดโลกให้ทั้งเทวดา มนุษย์ และสัตว์นรกเห็นกันหมดขณะนั้น
จิตรกรรมฝาผนังวัดหัวลำโพง จังหวัดกรุงเทพฯ

๓. ภาพเล่าเรื่องเป็นชุด เป็นภาพพุทธประวัติเชิงสัญลักษณ์ แต่ว่าเป็นชุดสาม สี เจ็ดหรือแปด ตามการให้ความสำคัญของแต่ละสถานที่ เป็นการวาดเหตุการณ์แต่ไม่มีตัวเรื่องเล่า เน้นเฉพาะสัญลักษณ์ที่ไม่ต่อเนื่องกันในแง่เหตุการณ์

๔. ภาพเล่าเรื่องแบบมีเส้นลื่นเทาทำหน้าที่แบ่งคั่นเรื่องเล่าย่อยๆ ออกจากกัน เช่น ทศชาติปราสาทหมายถึงเมือง ธรรมชาติหมายถึงป่า มิติของสถานที่หรือฉากหลังมีบทบาทเด่นชัดขึ้น

รูปที่ ๑๕ จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถแบบมีเส้นลื่นเทาทำหน้าที่แบ่งคั่น
วัดสุทัศนเทพวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดกรุงเทพฯ

รูปที่ ๑๖ จิตรกรรมฝาผนังพระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงธรรมชาติโดยรอบเพื่อหมายถึงป่า
วัดสุทัศนเทพวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดกรุงเทพฯ

๕. ภาพเล่าเรื่องแบบต่อเนื่อง เน้นการเชื่อมโยงพื้นที่ (ฉากหลัง) ให้ต่อเนื่องกัน เป็น
เนื้อเดียวกัน บรรจุรายละเอียดจำนวนมากลงไป

รูปที่ ๑๗ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องมโหสถชาดก
เน้นการเชื่อมโยงภาพอุโมงค์ในฉากหลังซึ่งเป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องกัน
วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร เขตบางกอกน้อย จังหวัดกรุงเทพฯ

๖. ภาพเล่าเรื่องต่อเนื่องเป็นโครงข่าย เขียนภาพเล่าเรื่องต่อเนื่องทั้ง ๔ ด้าน^{๒๒}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยทั้งหมดทำให้เกิดความเข้าใจวรรณคดีที่ปรากฏในวรรณคดีและจิตรกรรมฝาผนัง ผู้วิจัยจะนำไปประยุกต์ใช้ในงานวิจัยเรื่องนี้ในลำดับต่อไป

---

^{๒๒} ภาณุพงษ์ เลหาสม และชัยยศ อิชฎีวรพันธุ์. (๒๕๔๙). เปลี่ยนพื้นที่ แปลงภาพ ปรับรูป ปรุงลาย : การวิเคราะห์วิธีการออกแบบและวาดจิตรกรรมฝาผนังยุคต้นรัตนโกสินทร์. หน้า ๑๒ - ๑๘.

บทที่ ๓

ความหมายและความสำคัญของพระจันทร์ในสังคมไทย

คนไทยรู้จักพระจันทร์ในฐานะดาวดวงหนึ่งที่ปรากฏบนท้องฟ้ายามค่ำคืน ทอแสงเปล่งประกายยามมีดมิต ในอรรถกถาชาดกพระจันทร์มีความสำคัญยิ่งกว่านั้น เพราะมีบทบาทสำคัญหลายประการ ในบทนี้จะกล่าวถึงความหมายและความสำคัญของพระจันทร์ และการปรากฏใช้พระจันทร์ในคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา

ผู้วิจัยศึกษาพระจันทร์ในสังคมไทย ๓ ประเด็น ดังนี้

- ๓.๑ ความหมายและความสำคัญของพระจันทร์
- ๓.๒ พระจันทร์ในพระไตรปิฎก
- ๓.๓ พระจันทร์ในคัมภีร์พุทธศาสนา

๓.๑ ความหมายและความสำคัญของพระจันทร์

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมาย “จันทร์” ไว้ว่า “น. ดวงเดือน, เรียกเทวดาองค์หนึ่งในนิยายว่า พระจันทร์, ในตำราโหราศาสตร์เป็นชื่อดาวพระเคราะห์ที่ ๒; ชื่อวันที่ ๒ ของสัปดาห์. (ส.).”^{๕๔}

ในทางวิทยาศาสตร์พระจันทร์ หรือดวงจันทร์ยังมีความสัมพันธ์กับปรากฏการณ์น้ำขึ้นน้ำลงข้างขึ้น ข้างแรม นั่นคือ พระจันทร์จะเต็มดวงหรือเป็นข้างขึ้นเมื่อเกิดปรากฏการณ์น้ำขึ้น ส่วนปรากฏการณ์น้ำลงทำให้เกิดข้างแรม

อรุณวดีสูตร ว่าด้วยกำเนิดจักรวาลและภูมิต่างๆ กล่าวถึงคำว่า จันทร์ หมายถึง “ผุดขึ้น เหมือนกับจะทราบความพอใจของพวกเขา”^{๕๕}

^{๕๔} ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๖). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๖. หน้า ๓๐๐.

^{๕๕} กรมศิลปากร. (๒๕๔๓). อรุณวดีสูตร. หน้า ๔๔.

พระจันทร์จึงมีความหมายถึงเทวดา ดวงเดือน ดาวเคราะห์ และชื่อวันที่ ๒ ของสัปดาห์ ความหมายเช่นนี้สัมพันธ์กับความหมายทางศาสนาและตำนานซึ่งอธิบายว่าพระจันทร์มีหลากหลายบทบาท ได้แก่ เป็นเทพเจ้า มีลักษณะคล้ายพระอาทิตย์ เป็นเทพเจ้าผู้ให้กำเนิดและให้ความเจริญงอกงาม^{๕๖}

ในพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชาดก พระจันทร์เป็นชื่อของเทวดาชื่อ “จันทิม” “จันทิมส” และ “จันท” และเป็นชื่อภูเขาคันทิมพานต์ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของกนิษฐ พระจันทร์ในชาดกที่รู้จักกันดีคือ *สสบัณฑิตชาดก* เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ครั้งเกิดเป็นกระต่ายชื่อสสบัณฑิตได้กระโดดเข้ากองไฟเพื่ออุทิศกายเป็นอาหารให้ท้าวสักกะแปลง ท้าวสักกะจึงวาดรูปกระต่ายไว้บนดวงจันทร์เพื่อระลึกถึงความดีของกระต่าย

Dictionary of Pāli Proper names^{๕๗} ให้ความหมายคำว่า “Canda” ไว้ว่า หมายถึง “พระจันทร์ ซึ่งเป็นชื่อของเทวดา.” “พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นกนิษฐในจันทกนิษฐชาดก”^{๕๘} “ภูเขาคันทิมพานต์ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของกนิษฐ” และยังอธิบายถึง “จันทิมมา” “จันทิมส” “จันท” ไว้ดังนี้

1.จันทิมมา, จันทิมส, จันทะ, - ชื่อของเทวดาซึ่งมีวิมานคือพระจันทร์ (จันทะ) บ้างเรียกว่า จันทิมมา พระจันทร์ และบังเกิดขึ้นในโลกด้วยความปรารถนาของเหล่าอภิสสรพรหม ผู้เป็นสัตว์โลกพวกแรก ด้วยเหตุนี้ชื่อของ(อมุหากั ฌนุทมุ นาดวา วีย อุฏฐิติ, ตสุมา จนุโท โหตุ ตติ) จันทิมมายังถือเป็นหนึ่งในจตุรุมหาราชิกาด้วย ด้วยเหตุที่สถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นนั้น นอกจากจันทะแล้ว ยังมีเทวดาอื่นอาศัยอยู่ในพระจันทร์ด้วย ดังในพิพารโกสิยชาดก พระสารีบุตรเกิดเป็นจันทะ ด้วยอาณิสสจากการถวายบิณฑบาต ส่วนในสุทธาโกชนชาดก เป็นพระโมคคัลลานะที่เกิดเป็นจันทะ พระจันทร์โคจรไปในอากาศและหยุดตามแต่บัญชาของจันทิมมา เล่ากันว่าครั้งหนึ่ง เมื่อจันทิมมาถูกอสุรินทรานุครอบง่า จันทิมมาได้แปลง

^{๕๖} The full moon was considered an occasion for celebration...In religion and mythology the moon plays a variety of roles. It is personified as a male or female divinity, or, like the sun,...a god of destruction or of birth and growth.

An early recognition of a connection with menstruation gave rise to the conception of the moon as the guardian of the female cycle and of birth...The discovery that the moon is the closet celestial body to the earth led to the idea that the moon was the “abode of souls,” a way station to immortality...In the ancient Chinese division of the universe into *yang* (hot, dry, strong, male) and *yin* (cool, moist, weak, female) the moon is considered *yin*..The new or full moon is the time for white magic. Mircea Eliade (Editor in chief). *The Encyclopedia of Religion Volume 9*. p. 83 – 84.

^{๕๗} Malalasekera, G.R. (1974). *Dictionary of Pāli Proper Names*. Vol I. London: The Pali Text Society.

^{๕๘} “The moon; generally spoken of as a deva.” “The Bodhisatta, born as a kinnara. For details see the Canda-kinnara Jātaka.” “A mountain in Himavā, where lived the kinnara, Canda, with his wife. It is also called Candaka and Candapassa.” (Malalasekera, G.R. (1974). *Dictionary of Pāli Proper Names*. Vol I. London: The Pali Text Society. P.844).

คาถาบูชาพระพุทธรูปเจ้าเพื่อขอพึ่งพระบารมี พระพุทธรองค์จึงขอให้สุรินทรหาหุบลอยจันทิมา
เสียดจันทิมสเทพซึ่งกล่าวกันว่าได้เข้าเฝ้าพระพุทธรูปเจ้าอาจเป็นองค์เดียวกันกับจันทิมา
ผู้คนอาจอธิษฐานขอลูกจากพระจันทร์ ในสสชาติก (ลำดับที่ 513) เล่าเรื่องแสดงเหตุที่
ทำวสัถกะหรือพระอินทร์แต่มีรูปกระต่ายในพระจันทร์ ว่าเป็นผลจากที่พระโพธิสัตว์ผู้เป็น
กระต่ายได้สละชีวิตของตน รูปกระต่ายนี้จะดำรงอยู่ตลอดทุกปี^{๕๙}

พระจันทร์ยังมีความหมายทางความเชื่อในฐานะเป็นเทพที่ได้รับการยกย่อง ซึ่งมีลักษณะ
ตรงข้ามกับพระอาทิตย์ “คนในสมัยนรปศุกรรมจำนวนมากเคารพบูชาดวงจันทร์มากกว่าดวงอาทิตย์
เหตุผลก็คือ ดวงจันทร์มีลักษณะเป็นมารดาผู้ให้แสงสว่างในเวลากลางคืน ซึ่งต้องการแสงสว่างมาขับ
ไล่ความมืด ขณะที่ดวงอาทิตย์ส่องแสงเฉพาะตอนกลางวันเท่านั้น ความเชื่อแบบนี้แสดงถึงความคิด
ว่าแสงอาทิตย์กับแสงสว่างในเวลากลางวันไม่เหมือนกัน ซึ่งเป็นความคิดร่วมในกลุ่มชนสมัยดั้งเดิม
เนื่องจากคนในสมัยนั้นมองเห็นภาพดวงอาทิตย์ว่าเป็นดวงกลมให้แสงสว่าง แต่ก็ไม่อาจเอาชนะความ
มืดในตอนกลางคืนได้”^{๖๐}

ความเชื่อที่ว่าพระจันทร์เป็นเทพนั้นมาจากทางศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาที่ถือกำเนิด
ในประเทศอินเดียเช่นเดียวกับศาสนาพุทธ กำเนิดของพระจันทร์ที่เป็นที่รู้จักกันดีในสังคมไทยคือเรื่อง
กำเนิดพระจันทร์ในกัณฐกาวตาร^{๖๑} กล่าวถึงเรื่องการกวณเกษียรสมุทฺรของเทวดาและอสูรเพื่อให้ได้น้ำ
อมฤต^{๖๒} ในคัมภีร์ปุราณะกล่าวถึงเหตุที่พระจันทร์มีข้างขึ้น ข้างแรมไว้ว่าพระจันทร์มีชายาถึง
๒๗ องค์ ในบรรดา ๒๗ องค์นี้พระจันทร์รักนางโรหิตีมาก เป็นเหตุให้ชายาทั้งหลายไปฟ้องบิดาคือ
พระทักษะ ทำให้พระทักษะโกรธจึงสาปให้พระจันทร์เป็นหมันและเป็นผีในท้อง บรรดาชายาทั้งหลาย

^{๕๙} 1. Candimā, Candimasa, Canda,- The name of the devaputta whose abode (vimāna) is the moon (Canda), sometimes also called Candima. The moon is forty-nine leagues in diameter and appears in the world at the wish of the Ābhassara Brahmas, who are the first inhabitants of the earth, hence its name (*amhākaṃ chandaṃ ñatvā viya uṭṭhito, tasmā cando hotū ti*). Candimā is also included among the Cātummahārājika devas because he lives in their world. There are other devas besides Canda who dwell in the moon. According to the Bilārikosiya Jātaka, Sāriputta, having once given alms, was born as Canda, while in the Sudhābhojana Jātaka it is Moggallāna who was so born. The moon cannot move in the sky without the permission of Candimā, and he can stop its movement at will. It is said that once, when Candimā was seized by Rāhu Asurinda, he invoked the Buddha in a verse and the Buddha asked Rāhu to set him at liberty, which request was granted. The deva Candimasa who is mentioned as visiting the Buddha is probably identical with Candimā. The moon was worshipped when children were desired. The Sasa Jātaka (No.513) gives details of the story of how, as a result of the Bodhisatta's sacrifice when born as a hare, Sakka painted the figure of a hare on the moon. Which sign will be seen throughout this kappa. Malalasekera, G.R. (1974). *Dictionary of Pāli Proper Names*. Vol I. London: The Pali Text Society. P.854.

^{๖๐} เสาวลักษณ์ อนันตศานต์. (๒๕๔๖). *คติชนกับศาสนา*. หน้า ๒๔๑.

^{๖๑} เป็นเรื่องเกี่ยวกับการอวตารของพระนารายณ์ ที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับอยู่ด้วยกัน ๑๐ ปาง จึงเรียกกันว่านารายณ์ ๑๐ ปาง

^{๖๒} เรื่องการกวณเกษียรสมุทฺรนี้เป็นที่รู้จักกันดี เหตุการณ์ครวกรวณเกษียรสมุทฺรทำให้เกิดสิ่งวิเศษหลายอย่าง

สงสารพระจันทร์จึงพากันวิ่งวอนพระทักษะ พระทักษะจึงผ่อนผันให้โรคนี้ออกเป็นพักๆ จึงเกิดเป็นพระจันทร์เต็มดวงและพระจันทร์แหว่ง^{๖๓}

พระจันทร์ยังเป็นหนึ่งในเทพพระเคราะห์ ซึ่งเป็นคติเรื่องทางดาราศาสตร์ในระบบสุริยจักรวาลที่ชาวฮินดูนับถือ เนื่องจากมีความเชื่อว่าเทพพระเคราะห์นี้มีความสัมพันธ์กับโชดชะตาของมนุษย์ เทพพระเคราะห์มีทั้งสิ้น ๙ องค์ ได้แก่ พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระอังคาร พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร์ พระเสาร์ และยังมีพระราหูและพระเกตุด้วย บางครั้งจึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าเทพพเคราะห์ นอกจากนี้ พระจันทร์ยังมีฐานะเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออกเฉียงเหนือ หรือที่เรียกกันว่า “พระอีศาน” อีกด้วย

ตำนานทางพราหมณ์ยังปรากฏเรื่องพระจันทร์เมื่อครั้งกวนน้ำอมฤต จนกลายเป็นตำนานเรื่องราหูอมจันทร์ หรือจันทรคราส ดังนี้

พระราหู พระจันทร์ และพระอาทิตย์ แต่เดิมเป็นมิตรกัน ต่อมาเมื่อเรื่องโกรธเคืองกันแต่ครั้งเทวดากวนน้ำอมฤต ครั้งนั้นเทวดาพยายามกีดกันไม่ให้พวกอสูรได้ดื่มน้ำอมฤต ราหูนีกำเนิดเป็นอสูรตระกูลแพศย์ ได้ปลอมตัวเป็นเทวดาเล็ดลอดเข้าไปดื่มน้ำอมฤตได้สำเร็จ พระอาทิตย์ พระจันทร์ เป็นเทวดาอยู่ในที่ประชุมนั้น เห็นพระราหูปลอมเข้ามาดื่มน้ำอมฤตเช่นนั้นจึงทูลพระนารายณ์ให้ทรงทราบ พระนารายณ์กริ้วจึงเอาจักรขว้างถูกพระราหูขาดสองท่อนแต่ไม่ตาย ท่อนหัวเป็นพระราหูดังเดิม แต่ท่อนล่างกลายเป็นพระเกตุ สืบแต่นั้นมาพระราหูตั้งตัวเป็นศัตรูกับพระอาทิตย์และพระจันทร์เรื่อยมา โดยจะจับพระจันทร์และพระอาทิตย์กินหรืออมไว้เป็นการแก้แค้น ถ้าอมพระจันทร์ เรียกว่า “จันทรุปราคา” หรือ “จันทรคราส” ถ้าอมพระอาทิตย์ เรียกว่า “สุริยุปราคา” หรือ “สุริยคราส”^{๖๔}

นอกจากนี้ ยังปรากฏเรื่องจันทรคราสในนิทานพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ดังนี้

สมัยหนึ่งเศรษฐีชื่อหัสวีชัย มีบุตร ๓ คน ครั้งหนึ่งบุตรทั้ง ๓ ได้ทำบุญให้บิดา คนพี่เอาขันทองมาใส่บาตร บุตรคนรองใช้ขันเงิน ส่วนคนสุดท้องแย่งขันทองขันเงินทั้งสองไม่ทัน จึงมีความโกรธเลยเอากระบุงมาใส่แทน พี่ชายคนที่หนึ่งอธิษฐานว่า ขอให้พระอาทิตย์ พี่ชายคนที่สองขอเป็นพระจันทร์ ส่วนน้องสุดท้องให้ตัวมีร่างกายใหญ่โต จะได้บดบังแสงพระอาทิตย์และแสงพระจันทร์ เมื่อทั้ง ๓ คน ตายไปก็ไปเกิดเป็นดังอธิษฐาน โดยคนสุดท้องเกิดเป็นพระราหูคอยบังพระอาทิตย์และพระจันทร์อยู่เสมอ^{๖๕}

^{๖๓} ตำนานนี้มีผู้เล่าตรงกัน ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาสังฆาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ) และ ส.พลายน้อย

^{๖๔} ไพบูลย์ แก้วมุกดา. (๒๕๔๒). จันทรคราส : ตำนาน ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๓. หน้า ๑๔๒๗.

^{๖๕} แหล่งเดิม. หน้าเดิม.

ปฐุม หงษ์สุวรรณ ทำงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไท โดยวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสสำนวนของชนชาติไท ได้แก่ ไทพ่าเก ไทใต้คง ไทใหญ่ ไทลื้อ ไทเขิน ไทยวน ไทยอีสาน ไทลาว ไทดำไทขาว ไทยภาคกลางและไทยภาคใต้ ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดทางคติชนวิทยา มาศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของตำนานสุริยคราสและจันทรคราส ผลการวิจัยทำให้แยกแบบเรื่องได้ ๔ แบบ ได้แก่ แบบเรื่องกบกินเดือน/ตะวัน เป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของคนไทก่อนรับอิทธิพลทางพุทธศาสนา แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกันและไปเยี่ยมกัน ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนา และแบบเรื่องราหูอมจันทร์ อาทิตย เป็นแบบเรื่องในคติพราหมณ์ – ฮินดู งานวิจัยเรื่องนี้ทำให้เห็นความคิดความเชื่อเรื่องพระอาทิตย์ – พระจันทร์ที่ยังดำรงอยู่ในสังคมไทย^{๒๖}

พระจันทร์ยังมีความหมายทางสัญลักษณ์ที่น่าสนใจ ดังปรากฏใน Dictionary of Symbols ดังนี้

พระจันทร์เป็นสัญลักษณ์ของช่วงเวลาต่างๆ ในชีวิต... พระจันทร์ในลักษณะการต่างๆ ทั้งเต็มดวง และจันทร์เสี้ยว สื่อถึงเวลาที่ล่วงผ่าน เวลาที่กำลังดำเนินไป ในความคิดของมนุษย์ พระจันทร์เป็นสัญลักษณ์ของการเปลี่ยนผ่านจากชีวิตสู่ความตาย และความตายสู่การเกิดใหม่...

พระจันทร์เป็นสัญลักษณ์ของความรู้ที่ได้มาด้วยการสงบนิ่ง ด้วยเหตุด้วยผล ที่ละชั้นทีละตอน... พระจันทร์เป็นสัญลักษณ์ของความรู้ที่ได้มาด้วยการครุ่นคิดพิจารณาอย่างลึกซึ้ง ด้วยหลักวิชา ความรู้ความคิด และความรู้ที่ไตร่ตรองอย่างละเอียดรอบคอบ โดยนัยนี้ พระจันทร์และนกกเค้าจึงเป็นสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กัน นี่เป็นเหตุผลที่ว่าทำไมพระจันทร์จึงถือเป็น “หยิน” ส่วนพระอาทิตย์เป็น “หยาง” พระจันทร์เป็นน้ำ สัมพันธ์กับพระอาทิตย์ที่เป็นไฟ ความเย็นที่สัมพันธ์กับความร้อน ทิศเหนือและฤดูหนาวซึ่งตรงข้ามกับทิศใต้และฤดูร้อน...

พระจันทร์เป็นดั่งเมล็ดพันธุ์แห่งวัฏจักรชีวิต เป็นถ้วยบรรจุน้ำอมฤต...

เช่นเดียวกับโลกของชนชาติโบราณทางใต้ (อาหรับ ซาฮารา และเอธิโอเปีย) พระจันทร์เป็นเพศชายส่วนพระอาทิตย์เป็นเพศหญิง นี่เป็นเพราะในเวลากลางคืน อากาศเย็นและเงียบสงัด เป็นเวลาที่ที่ดีที่สุดที่พวกชนเผ่าเร่ร่อนจะเดินทางไปกับฝูงสัตว์ อูฐและกองคาราวาน พระจันทร์ยังเป็นเพศชายในความคิดของหลายชนชาติที่อาศัยตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งด้วย พระจันทร์ส่องแสงนำทางในยามค่ำคืน

^{๒๖} ปฐุม หงษ์สุวรรณ. (๒๕๔๒). การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไท. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชาวพุทธเชื่อว่าพระพุทธรูปประทับบำเพ็ญสมาธิได้ตั้งแต่วันนี้เป็นเวลา ๒๘ วัน เท่ากับเวลาหนึ่งเดือนตามวงจรของพระจันทร์พอดี ก่อนที่พระพุทธรูปองค์จะตรัสรู้และบรรลุนิพพาน

พระจันทร์เป็นที่มาของนิทานปรัมปรา ตำนาน และความเชื่อ วิถีปฏิบัติต่างๆ มากมาย ปรากรูปเป็นเทวีไอซิส อีซตาร์ อาร์เทมิส ไดอานา หรือ Hecate และเป็นสัญลักษณ์สำคัญแห่งจักรวาลในทุกวัฒนธรรม และทุกยุคทุกสมัย ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน

ในนิทานปรัมปรา ตำนาน คติชน นิทานพื้นบ้าน และกวีนิพนธ์ต่างๆ พระจันทร์เป็นสัญลักษณ์ของเทวี เป็นพลังแห่งชีวิตอันทรงพลังที่แฝงอยู่ในปวงเทพแห่งความอุดมสมบูรณ์ของพืชและสัตว์ และผสมผสานอยู่ในการบูชาพระแม่ผู้ยิ่งใหญ่^{๖๖}

๓.๒ พระจันทร์ในพระไตรปิฎก

ในพระสุตตันตปิฎก ปรากรูปพระสูตรเกี่ยวกับพระจันทร์หลายพระสูตร ได้แก่ จันทิมสูตรที่ ๙ จันทุปมาสูตร จันทิมสูตรที่ ๑ จันทนสูตรที่ ๕ และจันทิมสูตร ในพระสูตรเหล่านี้กล่าวถึงพระจันทร์ในลักษณะที่เป็นตำนาน เป็นเทวบุตรและเป็นความเปรียบ

การกล่าวถึงพระจันทร์ในลักษณะที่เป็นตำนานแสดงเหตุของการเกิดจันทรุปราคา ดังใน **จันทิมสูตรที่ ๙** กล่าวถึงเหตุที่อสูรอินทรราชูปถ้อยจันทิมเทวบุตรว่าเป็นเพราะพระพุทธรูปเจ้า

^{๖๖} The Moon is a symbol of life-rhythms...The moon also symbolizes passing time, living time, which it measures by its successive and regular phases... To humans the Moon became the symbol of this passage from life to death and from death to life and was even regarded by some peoples as the place where this transition took place...

The Moon is a symbol of knowledge acquired coldly, logically and in graduated stages...the moon is a symbol of knowledge acquired through reflection, that is, theoretical, conceptual and rational knowledge. In this respect Moon and owl are linked symbolically together. This is also the reason why the moon is yin, being passive and receptive, relative to the Sun's yang. The Moon is Water relative to the Sun's fire, cold relative to heat, and symbolically north and Winter in opposition to south and Summer...

The Moon holds the seeds of cyclical rebirth and is the chalice which contains the beverage of immortality...

Similarly throughout the southern Semitic world (Arabia, the Sahara and Ethiopia) the Moon is male and the Sun female. This is because night is cool and restful and the best time for these nomads to travel with their herds and camel-caravans. The Moon is also regarded as male by many settled races. It guides in the darkness...

Buddhist believe that the Buddha meditated for twenty-eight days under a fig-tree, that is, a lunar month or complete cycle of our sublunary world, before he attained Nirvana and acquired perfect knowledge of the mysteries of the universe...

The Moon is the well-spring of countless myths, legends and cults, providing such goddess as Isis, Ishtar, Artemis, Diana or Hecate with its image, and is a cosmic symbol throughout every age, from time immemorial to the present, and common to every culture.

In myth, legend, folklore, folktale and poetry the Moon is the symbol of the female deity and the fruitful forces of life incarnate in the deities of plant and animal fertility and mingled in the worship of the Great MOTHER goddess. Jean Chevalier and Alain Gheerbrant. (1996). *A Dictionary of Symbols*. p. 669-673.

จันทิมเทวบุตรรำลึกถึงพระพุทธเจ้าในภาวะคับขัน ขอให้พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง อสุรินทรราหูต้องปล่อยจันทิมเทวบุตรเพราะเกรงว่าศิระจะแตกเจ็ดเสี่ยง และจะไม่มีความสุข ดังนี้

[๒๔๑] พระผู้มีพระภาคประทับ...เขตพระนครสาวัตถี ก็โดยสมัยนั้น จันทิมเทวบุตรถูกอสุรินทรราหูเข้าจับแล้ว ครั้นนั้นจันทิมเทวบุตรระลึกถึงพระผู้มีพระภาค ได้ภาษิตคาถานี้ในเวลานั้นว่า

ข้าแต่พระพุทธเจ้า ผู้แก้ลวงล้า ขอความนอบน้อมจงมีแต่พระองค์ พระองค์เป็นผู้หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ข้าพระองค์ถึงเฉพาะแล้ว ซึ่งฐานะอันคับขัน ขอพระองค์จงเป็นที่พึ่งแห่งข้าพระองค์นี้ ฯ

[๒๔๒] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงปรารภจันทิมเทวบุตรได้ตรัสกะอสุรินทรราหูด้วยพระคาถาว่า

จันทิมเทวบุตร ถึงตลาคตผู้เป็นพระอรหันต์ ว่าเป็นที่พึ่ง ดูกรราหู ท่านจงปล่อยจันทิมเทวบุตร พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้อนุเคราะห์แก่โลก ฯ

[๒๔๓] ลำดับนั้นอสุรินทรราหู ปล่อยจันทิมเทวบุตรแล้ว มีรูปอันกระหืดกระหอบ เข้าไปหาอสุรินทเวปจิตติที่อยู่ ครั้นแล้วก็เป็นผู้เศร้าสลด เกิดขนพอง ได้ยินอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ฯ

[๒๔๔] อสุรินทเวปจิตติ ได้กล่าวกะอสุรินทรราหู ผู้ยินอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ด้วยคาถาว่า

ดูกรราหู ทำไมหนอ ท่านจึงกระหืดกระหอบปล่อยพระจันทร์เสีย ทำไมหนอ ท่านจึงมีรูปสลด มายินกัลลวอยู่ ฯ

[๒๔๕] อสุรินทรราหูกล่าวว่า

ข้าพเจ้าถูกจับด้วยคาถาของพระพุทธเจ้า หากข้าพเจ้าไม่พึ่งปล่อยจันทิมเทวบุตร ศิระของข้าพเจ้าพึงแตกเจ็ดเสี่ยง มีชีวิตอยู่ ก็ไม่พึงได้รับความสุข ฯ^{๒๔}

การกล่าวถึงพระจันทร์ว่าเป็นเทวบุตร ปราภฏเป็นชื่อจันทิมสเทวบุตร และจันทิมเทวบุตร ใน **จันทิมสสูตรที่ ๑** กล่าวถึงการสนทนาระหว่างจันทิมสเทวบุตรกับพระพุทธเจ้า เรื่องบุคคลที่เข้าถึงฌาน มีจิตเป็นสมาธิ มีปัญญา มีสติ ไม่ประมาท ละกิเลสได้ จักถึงความสวัสดิ์ ดังนี้

[๒๕๑] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ครั้นนั้น จันทิมสเทวบุตร เมื่อปฐมยามสิ้นไปแล้ว

^{๒๔} กรมศาสนา. (๒๕๑๔). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๕ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๗ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. หน้า ๗๑.

มีวรรณงามยิ่งนัก ยังพระวิหารเซตวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งฯ

[๒๕๒] จันทิมสเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้
ในสำนักผู้มีพระภาคว่า

ก็ชนเหล่าใด เข้าถึงฌาน มีจิตเป็นสมาธิ มีปัญญา มีสติ
ชนเหล่านั้น จักถึงความสวัสดิ ประดุจเนื้อในชวากเขา ไร้รึนยุง ฉะนั้นฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ก็ชนเหล่าใด เข้าถึงฌาน ไม่ประมาท ละกิเลสได้ ชนเหล่านั้น
จักถึงฝั่งประดุจปลา ทำลายขायได้แล้ว ฉะนั้นฯ^{๖๙}

จันทนสูตรที่ ๕ จันทนเทวบุตรสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าเรื่องการข้ามโอชะของบุคคลว่า
จะต้องมีศีลสมบุรณ์ มีปัญญา มีใจตั้งมั่น ละเว้นจากกาม และมีความเพียร ดังนี้

[๒๖๐] จันทนเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มี
พระภาคด้วยคาถาว่า

บุคคลผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนและกลางวัน จะข้ามโอชะได้
อย่างไรดี ใครจะไม่จมในห้วงน้ำลึก อันไม่มีที่พึ่งพิง ไม่มีที่ยึดเหนี่ยวฯ

[๒๖๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลผู้สมบุรณ์ด้วยศีล ในกาลทุกเมื่อ มีปัญญา มีใจตั้งมั่นดีแล้ว
ปรารภความเพียร มีตนส่งไปแล้ว ย่อมข้ามโอชะที่ข้ามได้ยาก เขาเว้นขาดแล้วจากกาม
สัญญา ล่วงรูปสัญญาชนได้ มีภพเป็นที่เพลิงเพลิงสิ้นไปแล้ว ย่อมไม่จมในห้วงน้ำลึกฯ^{๗๐}

การกล่าวถึงพระจันทร์ในฐานะที่เป็นความเปรียบปรากฏในพระสูตรหลายพระสูตร ผู้วิจัยจะ
ยกตัวอย่างบางพระสูตรเท่านั้น ดังนี้ **จันทิมสูตร** กล่าวเปรียบเทียบความสว่างของพระจันทร์ที่เป็น
เลิศกว่าแสงสว่างของดวงดาวทุกชนิด ดังนี้

[๒๖๐] สาวัตถีนีทานฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แสงสว่างแห่งดวงดาว ชนิดใด
ชนิดหนึ่ง ทั้งหมดนั้น ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งแสงสว่างของพระจันทร์ แสงสว่างของ
พระจันทร์ บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าแสงสว่างของดวงดาวเหล่านั้นแม้ฉันทิ กุศลธรรม
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสูตรที่ ๑๑^{๗๑}

^{๖๙} ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๕ พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๗ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. หน้า ๗๓.

^{๗๐} กรมศาสนา. (๒๕๑๔). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๕ พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๗ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. หน้า ๗๖.

^{๗๑} กรมศาสนา. (๒๕๑๔). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๙ พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๑๑ สังยุตตนิกาย มหาวรรค. หน้า ๗๒.

ใน**จันทุปมาสูตร** พระพุทธเจ้าตรัสแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยเปรียบเทียบภิกษุทั้งหลายให้เป็นดุจพระจันทร์ คือ “**จงพรากกาย พราวจิตออก เป็นผู้ใหม่เป็นนิตย เป็นผู้ไม่คะนองในสกุลทั้งหลาย เข้าไปสู่สกุลเถิด**”

[๔๗๐] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิก เศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย แล้วได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นประดุจพระจันทร์ จงพรากกาย พราวจิตออก เป็นผู้ใหม่เป็นนิตย เป็นผู้ไม่คะนองในสกุลทั้งหลาย เข้าไปสู่สกุลเถิด ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงพรากกาย พราวจิต แลดูบ่อน้ำซึ่งคร่ำคร่า หรือที่เป็นหลุมเป็นบ่อ บนภูเขา หรือแม่น้ำที่ขาดเป็นห่วงๆ ฉนใด พวกเธอจงเป็นประดุจพระจันทร์ จงพรากกาย พราวจิตออก เป็นผู้ใหม่เป็นนิตย ไม่คะนองในสกุล เข้าไปสู่สกุล ฉนนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย กัสสปเปรียบประดุจพระจันทร์ พรากกาย พราวจิตออกแล้ว เป็นผู้ใหม่อยู่เป็นนิตยไม่คะนองในสกุลทั้งหลาย เข้าไปสู่สกุลฯ^{๒๒}

การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบมักปรากฏคู่กับพระอาทิตย์ ซึ่งทอแสงสว่างในเวลากลางคืนและกลางวัน ความเปรียบลักษณะนี้มักหมายถึงพระปัญญาของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ค้นพบหลักธรรมคืออริยสัจ ๔ เพื่อช่วยเหลือนวลมนุษย์ ดังตัวอย่างใน**สุริยอุปมาสูตรที่ ๒**

[๑๗๒๑] ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระจันทร์และพระอาทิตย์ยังไม่เกิดขึ้นในโลกเพียงใด ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากมายก็ยังไม่เพียงนั้น เวลานั้นมีแต่ความมืดมิด มีแต่ความมัวเป็นหมอก กลางคืนกลางวันไม่ปรากฏ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ไม่ปรากฏ ฤดูและปีก็ไม่ปรากฏ เมื่อใด พระจันทร์และพระอาทิตย์เกิดขึ้นในโลก เมื่อนั้น ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากมายย่อมมี เวลานั้น ไม่มีความมืดมิด ไม่มีความมัวเป็นหมอก กลางคืนกลางวันปรากฏ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ ฉนใด ฉนนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้นในโลกเพียงใด ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากมายก็ยังไม่เพียงนั้น เวลานั้น มีแต่ความมืดมิด มีแต่ความมัวเป็นหมอก การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การกระทำให้ง่าย ซึ่งอริยสัจ ๔ ก็ยังไม่ มีเมื่อใดพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก เมื่อนั้น ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากมายย่อมมี เวลานั้นไม่มีความมืดมิด ไม่มีความมัวเป็นหมอก การบอก การแสดง... การกระทำให้ง่าย ซึ่งอริยสัจ ๔ ก็ย่อมมีอริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือทุกขอริยสัจ ๔ฯ

^{๒๒} กรมศาสนา. (๒๕๑๔). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๖ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๔ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค*. หน้า ๒๒๐.

ทุกชนิดโรคมินีปฏิปทาอริยสัจ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึง
กระทำความเพียร เพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกชนิดโรคมินีปฏิปทา ฯ^{๗๓}

เรื่องพระจันทร์ที่เกี่ยวข้องกับกำเนิดโลกปรากฏใน**พระสุตตันตปิฎก อคคัณฐสูตร** เมื่อหมู่
สัตว์กินจันทริน รัศมีเฉพาะตัวก็จะหายไป พระจันทร์และพระอาทิตย์จึงปรากฏขึ้น แล้วจึงปรากฏหมู่
ดาวนักษัตร กลางคืนและกลางวัน เดือนหนึ่ง กึ่งเดือนหนึ่ง ฤดูและปี ตามลำดับ ดังนี้

[๕๖] ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ มีบางสมัยบางคราว โดยอันล่วงไปแห่งกาลอัน
ยาวนาน โลกนั้นก็พินาศไป เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ โดยมากหมู่สัตว์ย่อมวนเวียนไปเกิด
ในชั้นอภัสสรพรหม ในชั้นอภัสสรพรหมนั้น สัตว์เหล่านั้นมีความสำเร็จได้โดยทางใจ
มีปิติเป็นภักษา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปได้ในอากาศ ดำรงอยู่ในวิมานอันแสนงามย่อม
ดำรงอยู่ได้สิ้นกาลนานยิ่งยาวนาน. ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ มีสมัยอีกบางครั้ง
โดยอันล่วงไปแห่งกาลที่ยาวนาน โลกนี้ย่อมเจริญขึ้น เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น โดยมาก
สัตว์เหล่านั้นก็จะพากันเคลื่อนออกจากพวกอภัสสรพรหมมาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก
และสัตว์เหล่านั้นมีความสำเร็จได้โดยทางใจ มีปิติเป็นภักษา มีรัศมีเอง ท่องเที่ยวไปใน
อากาศได้ ดำรงอยู่ในวิมานอันงดงาม ย่อมดำรงอยู่ตลอดกาลที่ยาวนาน. ดูก่อน
วาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็โดยสมัยนั้นแลจักรวาลนี้ก็กลายเป็นน้ำไปหมด มีความมืด
มองไม่เห็นทั้งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็ยังไม่ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรก็ยังไม่ปรากฏ
กลางวันกลางคืนก็ไม่ปรากฏ เดือนหนึ่งกึ่งเดือนหนึ่งก็ยังไม่ปรากฏ ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ
หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ. หมู่สัตว์ทั้งหลายก็ถึงการนับว่า สัตว์ตั้งนี้อย่างเดียวกัน. ดูก่อนวา
เสฏฐะและภารทวาชะ ในกาลบางคราว โดยอันล่วงไปแห่งกาลที่ยาวนาน จันทรินก็เกิด
ลอยอยู่บนน้ำปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น เหมือนน้ำนมสดที่บุคคลเคี้ยวแล้วทำให้เย็นสนิท
แล้วปรากฏเป็นฝอยอยู่ข้างบนฉะนั้น จันทรินนั้นได้สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใส
อย่างดีและเนยขึ้นอย่างดีฉะนั้น และได้มีรสอันน่าชอบใจเหมือนน้ำผึ้งอันปราศจากโทษ
ฉะนั้น. ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะที่นั่นแล มีสัตว์บางตนมีชาติโลเลกว่าท่านผู้
เจริญ สิ่งที่ยลยอยู่นี้ จะเป็นอะไรดังนี้แล้วเอานิ้วมือช้อนเอาจันทรินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขา
กำลังเอานิ้วมือช้อนจันทรินขึ้นมาลิ้มอยู่ จันทรินก็ซ่านไปทั่ว ความอยากจึงเกิดขึ้นแก่เขา.
ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ สัตว์เหล่าอื่นแลก็ถึงทิวฐานาคติของสัตว์นั้นก็พากันเอานิ้ว
มือช้อนจันทรินนั้นขึ้นมาลิ้มดู. เมื่อสัตว์เหล่านั้นกำลังเอานิ้วมือช้อนเอาจันทรินนั้นขึ้นมาชิม
จันทรินก็แผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์ และตัดหนาก็เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น. ดูก่อนวาเสฏฐะและ
ภารทวาชะ ที่นั่นแล สัตว์เหล่านั้นจะพากันพยายามเอามือปั้นจันทรินนั้นทำให้เป็นคำ

^{๗๓} กรมศาสนา. (๒๕๑๔). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๙ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๑ สังยุตตนิกาย นิทาน
วรรค*. หน้า ๔๙๗ - ๔๙๘.

เพื่อที่จะบริโภคนั้น. ดูก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ เมื่อใดแลที่สัตว์เหล่านั้นพยายามที่จะเอา มือปั้นง้วนดินทำเป็นคำเพื่อที่จะบริโภคนั้น เมื่อมันรัศมีเฉพาะตัวของสัตว์เหล่านั้นก็จะหายไป. เมื่อรัศมีเฉพาะตัวหายไป พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ปรากฏขึ้นมา เมื่อ พระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏขึ้นมาแล้ว หมูดาวนักษัตรก็จะปรากฏ เมื่อหมูดาว นักษัตรปรากฏแล้ว กลางคืนและกลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางวันกลางคืนปรากฏ แล้วเดือนหนึ่ง ก็เดือนหนึ่งก็ปรากฏขึ้น เมื่อเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนหนึ่งปรากฏ ขึ้นแล้ว ฤดูและปีก็ปรากฏขึ้น. ดูก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ ด้วยเหตุเพียงประมาณ เท่านั้นแล โลกนี้ก็ย่อมเจริญขึ้นมาอีก.^{๗๔}

พระพุทธโฆสะเถระได้อธิบายขยายความเรื่องพระจันทร์ในอัครคัมภีร์อรรถกถา เพื่อให้เห็นชัดเจนน ขึ้นในอรรถกถาอัครคัมภีร์อรรถกถา ว่าพระจันทร์และพระอาทิตย์ไม่ปรากฏพร้อมกัน พระอาทิตย์เกิดก่อน พระจันทร์ ดังนี้

พระจันทร์ และพระอาทิตย์ ชื่อว่า **จันทิมสุริยา**. บทว่า **ปาตุรเหสุ** แปลว่าปรากฏ ขึ้น. ก็บรรดาพระจันทร์และพระอาทิตย์นั้นอย่างไรปรากฏก่อน ใครอยู่ในที่ไหน ประมาณ ของใครเป็นอย่างไร ใครอยู่สูง ใครหมุนเร็ว วิถีทางของพระจันทร์และพระอาทิตย์นั้นเป็น อย่างไร เทียบไปได้อย่างไร ทำแสงสว่างในที่ที่มีประมาณเท่าใด.

พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้งสองไม่ปรากฏพร้อมกัน. พระอาทิตย์ปรากฏขึ้นก่อน. ก็ เมื่อรัศมีเฉพาะตัวของสัตว์เหล่านั้นได้หายไป ความมืดมนจึงได้มีขึ้น. สัตว์เหล่านั้นทั้ง กลัวทั้งตั้งคิดกันว่าคงจะดีหนอ ถ้าแสงสว่างปรากฏขึ้นมาดังนี้ ต่อแต่นั้นดวงอาทิตย์อันให้ ความกล้าเกิดขึ้นแก่มหาชนก็ได้ตั้งขึ้น. ด้วยเหตุนี้ดวงอาทิตย์นั้นจึงได้นามว่า **สุริโย** ดังนี้. เมื่อดวงอาทิตย์นั้น ทำแสงสว่างตลอดวันแล้วอัสดงคตไป ความมืดมนก็กลับมีขึ้นอีก. สัตว์เหล่านั้น พากันคิดว่า คงจะเป็นการดีหนอ ถ้าหากว่ายังมีแสงสว่างอย่างอื่นเกิดขึ้น ดังนี้. ที่นั้นดวงจันทร์รู้ความพอใจของสัตว์เหล่านั้นจึงเกิดขึ้นมา. ด้วยเหตุนี้มันแล ดวง จันทร์จึงได้นามว่า **จันทิ** ดังนี้. บรรดาดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้น ดวงจันทร์อยู่ในวิมาน ภายในล้วนแล้วด้วยแก้วมณี วิมานภายนอกล้วนแล้วด้วยเงิน ทั้งภายในและภายนอกนั้น เย็นแท้ ดวงอาทิตย์อยู่ในวิมาน ภายในล้วนแล้วด้วยทอง วิมานภายนอกล้วนแล้วด้วยแก้ว ผลึกทั้งภายในและภายนอกอันจัด^{๗๕}

^{๗๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๒๕). อัครคัมภีร์อรรถกถา ใน พระสูตร และอรรถกถา แปล ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑. หน้า ๑๕๐ - ๑๕๒.

^{๗๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๒๕). อรรถกถาอัครคัมภีร์อรรถกถา ใน พระสูตร และอรรถกถา แปล ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑. หน้า ๑๗๘.

๓.๓ พระจันทร์ในคัมภีร์พุทธศาสนา

ในคัมภีร์พุทธศาสนาต่าง ๆ กล่าวถึงพระจันทร์ ดังนี้

จันทสุริยคติทีปนี กล่าวถึงคติการโคจร ขนาด ตำแหน่ง ลักษณะของพระจันทร์ และพระอาทิตย์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...บัดนี้จะกล่าวคติดำเนินแห่งพระจันทร์ พระอาทิตย์ มีคำปุจฉาถามว่า ถ้าพระจันทร์พระอาทิตย์นั้น ใครจะใหญ่จะน้อยกว่ากัน จะอยู่ในพิमानต่ำสูงกว่ากันเป็นดังฤๆ ใครจะอยู่สูงกว่ากันต่ำกว่ากัน ใครจะมีคติดำเนินเร็วดำเนินช้า วิธีทางไปแห่งพระจันทร์ พระอาทิตย์นั้นมากน้อยเท่าดังฤๆ พระจันทร์ พระอาทิตย์นั้น ดำเนินไปในอากาศนั้นด้วยอาการดังฤๆ กระทำซึ่งอาโลกให้สว่างไปในประเทศ มีประมาณเท่าดังฤๆ คำบริหารกล่าวแก่ว่า มณฑลพระจันทร์นั้น ถ้าวัดโดยตรงแทงตลอดยาวได้ ๔๙ โยชน์ โดยกว้างก็ได้ ๔๙ โยชน์ โดยสูงก็ได้ ๔๙ โยชน์ วัดโดยกลมรอบปริมาตรได้ ๑๔๗ โยชน์ ฝ่ายมณฑลพระอาทิตย์นั้น วัดแทงตลอดโดยกว้าง ยาว สูง ก็ได้ด้านละ ๕๐ โยชน์ โดยกลมรอบได้ ๑๕๐ โยชน์ มณฑลพระจันทร์อยู่เบื้องต่ำ มณฑลพระอาทิตย์อยู่บนหว่างมณฑลแห่งจันทร์...วิมานพระจันทร์นั้นภายในแล้วด้วยแก้วมณี ภายนอกหุ้มด้วยเงิน โดยรอบกอบประด้วยคุณอันเย็นทั้งภายในภายนอก...^{๗๖}

มิลินทปัญหา กล่าวถึงองค์แห่งพระจันทร์ & ประการ ในจักกวัตตวรรคที่ ๓ ดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า “ภนฺเต นาคเสน” ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้ปรีชาญาณ องค์แห่งพระจันทร์ & นั้นอย่างไร

พระผู้เป็นเจ้านาคเสนจึงวิสัชนาว่า “มหाराช” ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ “จนะโท นาม” ธรรมดาว่าพระจันทร์ ครั้นสุกบักษ์ข้างขึ้นแล้วจำเริญพระรัศมีสว่างขึ้นไป “ยถา” มีครวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้า ฟังเจริญด้วยอาการและศีลคุณวัตรปฏิบัติเป็นอันดี ยังไต่โรปฏิภกและโลกุตตรและขมผานให้เจริญยิ่งๆ ขึ้นไป ฟังประกอบสำรวมอินทรีย์ ประมาณที่จะบริโภคอาหาร และประกอบความเพียรเครื่องปลุกใจให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ดูจพระจันทร์ อันมีพระรัศมีรุ่งเรืองยิ่งๆ ขึ้นไป ในสุกบักษ์ข้างขึ้นฉันนั้น นี้แหละเป็นองค์แห่งพระจันทร์เป็นปฐม

“ปุณ จ ปรี” อีกประการหนึ่งเล่า “มหाराช” ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ พระจันทร์นั้นก็จัดเป็นอภินิหารอย่างหนึ่ง “ยถา” มีครวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าฟังประพฤติในเรื่องที่เป็นใหญ่เป็นฉันทาธิบดีปวารณาสดเลขเหมือนพระจันทร์ฉันนั้น นี้แหละเป็นองค์แห่งพระจันทร์คาร์บ ๒

^{๗๖} กรมศิลปากร. (๒๕๕๒). จันทสุริยคติทีปนี ใน *ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ ๑ - ๒*. หน้า ๓๓๔ - ๓๓๕.

“ปุณ ๑ ปริ” อีกประการหนึ่งเล่า “มหาราช” ดุรานะบพิตร พระราชสมภาร ผู้มีศักดิ์ เป็นอัศวราชตรีอันประเสริฐธรรมดว่า พระจันทร์นั้น ย่อมเที่ยวไป เห็นปรากฏในราตรี “ยถา” มีครุณาฉันใด พระโยคาวจรเจ้า ฟังเที่ยวไปในที่สงัดเป็นนิตย์ดุจพระจันทร์ฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพระจันทร์คาร์บ ๓

“ปุณ ๑ ปริ” อีกประการหนึ่งเล่า พระจันทร์นั้นมีวิมานเป็นธงชัยฉันใด พระโยคาวจร เจ้าก็มีศีลเป็นธงชัย ดุจพระจันทร์ฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพระจันทร์คาร์บ ๔

“ปุณ ๑ ปริ” อีกประการหนึ่งเล่า “มหาราช” ดุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดว่าพระจันทร์เจ้า อันบุคคลไม่อ่อนวอนไม่ปรารถนาก็ยอมขึ้นส่องโลก “ยถา” มีครุณาฉันใด พระโยคาวจรเจ้า เมื่อตระกูลไม่อาภรณาไม่ปรารถนา ก็พึงเข้าไปสู่มาหา ดุจพระจันทร์ฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพระจันทร์คาร์บ ๕^{๗๗}

ในไตรภูมิเอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส^{๗๘} กล่าวถึงกำเนิดของพระอาทิตย์ และ พระจันทร์ว่าเกิดจากมารดาเดียวกันแต่ต่างบิดา ทั้งบอกยามและวัน เดือน ปีเกิด ของพระอาทิตย์และ พระจันทร์ ดังนี้

พระบรมสวรรค์แห่งจักรวาล เธอรำพึงดูคนแลสัตว์ผู้จะให้เป่นประธานแก่คนทั้งหลาย แลสัตว์ในน้ำเอาปลาอาณนทีให้เป่นใหญ่กว่าปลาทั้งหลาย สัตว์สี่ตีนให้ราชสีห์เป่นพระญาแก่ ทั้งหลาย สัตว์สองตีนอันไปกลางหาให้ราชหงส์เป่นพระญาแก่ทั้งหลาย ส่วนคนเลือกหาผู้มี บุญจัดหาประกอบด้วยปัญญาให้เป่นใหญ่แก่คนทั้งหลาย ก็ได้เขาทำคนมีบุญคนนาเสมอกัน อีสวรรก็อภิเสกเขาให้เป่น พระญาในเมืองห้าเมืองอันใหญ่เหนือแผ่นดินนั้นแล้ว จึงขึ้นชื่อเขา ทำคนนั้นโดยนามบัญญัติผู้หนึ่งชื่อประติภาพทกราช กินเมืองอัตนีเสตรนคร ผู้หนึ่งชื่อ ไกลราช กินเมืองชื่อทันดานีเสตรนคร ผู้หนึ่งชื่ออุวัตคราช กินเมืองชื่อทพันนคร ผู้หนึ่งชื่อโกณ รักราช กินเมืองชื่อวรัตนีเสตรนคร ผู้หนึ่งชื่อกาถวันทรราช กินเมืองชื่อชัตนีเสตรนคร พระบรมสวรรค์ขึ้นชื่อเขาทั้งห้าคนนั้นให้กินเมืองห้าแห่งดังนี้แลฯ

พระบรมสวรรค์อภิเสกทำพระญาในแผ่นดินได้สามสิบสามพระองค์ แลห้าพระองค์นี้ ใหญ่กว่าเขาได้ เมื่อนั้นนางสุภัทราเทวีมีปรารถนาจะใคร่หาผัว จึงไปอำลาพ่อแม่แห่งตนผู้ชื่อ พินทุนาคราชนั้น แล้วก็ขึ้นมาสู่เมืองคนทั้งหลายนี้ นางก็มาลอบพระญาทั้งห้าองค์นี้ก่อน

^{๗๗} มลีนทปัญหา. (๒๕๔๙). หน้า ๖๘๗ – ๖๘๘.

^{๗๘} ความโดดเด่นของไตรภูมิฉบับนี้คือการมีเนื้อความแตกต่างจากไตรภูมิภค พระราชนิพนธ์ของพระมหารัชมงคลทิไท ได้แก่ การไม่ได้แสดงเรื่องไตรภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ การไม่ได้แสดงเรื่องบุญบารมีของพระจักรพรรดิราช และไม่ได้เน้น เรื่องนิพพานอันเป็นหัวใจของไตรภูมิภค แต่เน้นเรื่องการสร้างโลกซึ่งมีหลายตำนาน ปรากฏเรื่องพระศรีอาริยมตไตรย์ เรื่องนรกขุม ต่างๆ รวม ๒๒ ขุม และมีสำนวนภาษาแบบชาวบ้าน (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๕๔). เล่าเรื่องไตรภูมิฉบับ หอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส. ใน วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร. ปีที่ ๓๓ (๒๕๕๔). ฉบับที่ ๒ : หน้า ๒๗ – ๕๖).

แผนางก็มาอยู่ด้วยพระญาองค์แลเดือน ก็มาทรงครรรภ์พระอาทิตย์อยู่ในท้อง ได้ห้าเดือนก็มา ออกจากครรรภ์ แลพระอาทิตย์เกิดในปีชวด ปีนั้นชื่อททณีสเตร วันนั้นม้าภานีสเตร ยามชื่ออชนีสเตร นาทีชื่ออทณีสเตร ประสูติแล้วนางจึงเอาไปฝากไว้แก่พระบรมเมศวร แล้วนางจึงจากท้าวห้าองค์นั้นไปยังเมืองอื่น แล้วก็จวบพระญาสี่องค์ องค์ชื่อกัณฑ์ราชเพน อาทิตย์ นางก็อยู่ด้วยพระญาสี่องค์ก็มีท้อง พระจันทร์อยู่ในท้องสี่เดือนจึงออกมาในปีฉลู ปีนั้นชื่อจตุลคงคา วันชื่ออการคงคา เดือนชื่ออคมคงคา ยามชื่อพระสัดลคงคา ครั้นออก จากครรรภ์แล้วนางก็เอาไปฝากไว้แก่พระบรมเมศวร นางก็ไปจากเขาทั้งสี่องค์นั้น แล้วนางจึง ลีลาไปแลฯ^{๔๗}

คัมภีร์โลกัณฐานโชตรตนคณฐี^{๔๘} ในปริจเฉทที่ ๔ จันทิมสุริยคติภิกขา ว่าด้วยทางโคจร ของพระจันทร์และพระอาทิตย์ในทวีปทั้ง ๔ ทำให้มีเวลาไม่ตรงกัน เรื่องของพระจันทร์และพระอาทิตย์ ที่โคจรไปใน ๑๒ ราศี ทำให้เกิดเป็นวัน เดือน ปี และฤดูต่างๆ พระจันทร์มีคุณสมบัติสำคัญคือ การขจัดความมืด และมีความเย็น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บัดนี้ ถึงเวลาที่จักกล่าวถึงการโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์แล้ว. ท่านกล่าวคำ เป็นต้นว่า “พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลายผู้กลัวความมืด”. ...

บรรดาพระจันทร์และพระอาทิตย์นั้น พระจันทร์โดยส่วนยาว ส่วนกว้าง และส่วนสูง วัดขนาดตรงๆ ได้ประมาณ ๔๙ โยชน์, แต่โดยปริมาตร (วัดรอบ) ได้ประมาณ ๑๔๗ โยชน์ ส่วนพระอาทิตย์ วัดตรงๆ ได้ ๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๑๕๐ โยชน์. อนึ่ง บรรดาพระจันทร์ และพระอาทิตย์ พระจันทร์ (โคจร) อยู่ต่ำ พระอาทิตย์ (โคจร) อยู่สูง. ระหว่างพระจันทร์ และพระอาทิตย์ (ห่างกัน) ประมาณ ๑ โยชน์ จากส่วนต่ำสุดของพระจันทร์ (จนถึง) ส่วนสูงสุด ของพระอาทิตย์มีประมาณ ๑๐๐ โยชน์. ด้านในจันทิมานเป็นแก้วมณี, ด้านนอกหุ้ม ด้วยเงิน ทั้งภายในและภายนอกเย็นเท่ากัน.^{๔๙}

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงความไกลของการส่องสว่างว่าสามารถส่องแสงสว่างขจัดความมืดได้ ๙๐๐,๐๐๐ โยชน์ ส่องแสงสว่างพร้อมกันทีเดียว ๓ ทวีป ดังนี้

พระอาทิตย์และพระจันทร์แม้เหล่านั้น ขจัดความมืด ๙๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในทิศหนึ่งแล้ว ย่อมส่องแสง. คืออย่างไร คือในเวลาทีพระอาทิตย์ขึ้นใน (ชมพู) ทวีปนี้ บุพพิเทททวีป เป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอุตตรทวีป อมรโคยานทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน.

^{๔๗} กรมศิลปากร. (๒๕๕๔). *ไตรภูมิเอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส*. หน้า ๕๐ – ๕๑.

^{๔๘} เป็นคัมภีร์ที่กล่าวอย่างชัดเจนว่าพระจันทร์ขจัดความมืด โดยพรรณนารายละเอียดการส่องสว่างของพระจันทร์

^{๔๙} กรมศิลปากร. (๒๕๕๓). *คัมภีร์โลกัณฐานโชตรตนคณฐี*. หน้า ๖๗.

เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในบุพพิเทททวีป อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป ชมพูทวีปนี้เป็นเวลาเที่ยงคืน. เวลาพระอาทิตย์ขึ้น อุตตรกุรุทวีปอมรโคยานทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในชมพูทวีปนี้ ปุพพิเทททวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน. เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป ชมพูทวีปนี้เป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในบุพพิเทททวีป อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน. แต่จริง ในเวลาเที่ยงวันที่พระอาทิตย์ดำรงอยู่ในทวีปนี้ พระอาทิตย์ปรากฏเพียงครึ่งดวงแก่ชาวบุพพิเทททวีป โดยการตกไป, ปรากฏครึ่งดวง แก่ชาวอมรโคยานทวีป ด้วยการขึ้น. ในทวีปที่เหลือพึงทราบว่ “พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมส่องสว่างพร้อมกันทีเดียวทั้ง ๓ ทวีป”^{๔๒}

ไตรภูมิิกถา กล่าวถึงเรื่องพระจันทร์ไว้ในนวมกัณฑ์ อวินโภครูป ดังนี้

แต่แดนกำแพงจักรวาลถึงเขายุกนธร ว่างกลางเป็นหนทางพระอาทิตย์แลพระจันทร์แลพระนวลเคราะห์แลดารารทั้งหลายแต่งเที่ยวไปมาในหนทางวิถี ให้เรารู้จัก (ว่า) ปีแลเดือนวันคืน แลให้รู้จักการณดีร้ายนั้น แต่แผ่นดินเรานี้ขึ้นไปถึงพระอาทิตย์เที่ยว โดยสูงได้ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ ๘,๐๐๐ วาไล่ดแล พระจันทร์เจ้านั้นเดินต่ำกว่าพระอาทิตย์ ๘,๐๐๐ วาแลพระอาทิตย์โดยกว้างได้ ๔๐๐,๐๐๐ วา โดยรอบได้ ๑,๒๐๐,๐๐๐ วาแล พระจันทร์ด้วยกว้างได้ ๓๙๒,๐๐๐ วา โดยปริมาตรรอบได้ ๑,๑๗๖,๐๐๐ วาแล...พระอาทิตย์อยู่ในวิมานแก้วผลึกรัตนะ รัศมีพระอาทิตย์ประดุจดั่งด้วยวิมานนั้นแล ร้อนยิ่งร้อนเพื่อตั้งนั้นแลพระจันทร์อยู่ในวิมานเงินแลวิมานแก้วมณีรัตนะ แลเย็นเพราะ (เหตุ) ตั้งนั้นแล...ส่วนว่าเห็นเป็นเดือนเพ็งแลดับนั้นไซ้ คือพระอาทิตย์ไปฝ่ายพระเมรุข้างหนึ่ง แลพระจันทร์อยู่ฝ่ายพระเมรุข้างหนึ่ง แลโดยใกล้กันได้ ๑,๓๕๐,๐๐๐ โยชน์ ดูรัศมีเห็นแต่รอบปริ (ม)ณฑลตั้งนั้น ว่าพระจันทร์เพ็งบูรณแล เดือนแรมค้ำหนึ่งพระอาทิตย์ขยดเข้ามาใกล้พระจันทร์แลพระจันทร์ไปถึงพระอาทิตย์ใกล้เข้าได้ ๑,๒๖๐,๐๐๐ โยชน์ แลรัศมีพระอาทิตย์มากกว่าพระจันทร์ รัศมีพระอาทิตย์ (บัง) รัศมีพระจันทร์ น้อยหนึ่งฝ่ายหน้าได้ ๒๖,๑๓๓ (วา) ศอกหนึ่งแล ๘ นิ้ว เภาวิมานพระจันทร์หากบังพระจันทร์เอง จึงเห็นเป็นแหว่งแลข้างฝ่ายหน้า เพื่อตั้งนั้นเราเห็นพระจันทร์นั้นบมิได้กลมดั่งเพ็งเลย...พอลับเขาพระสุเมรุราชอยู่ซึ่งกันตั้งนั้นว่าเดือนเพ็งบูรณแล อุปมาดั่งฤ และว่ารัศมีไปงำตั้งนั้น พระจันทร์อุปมาดั่งประทีปอันมีน้ำมันส่วนหนึ่งแล ประทีปอันมีน้ำมันน้อยตามไปหนทางเมื่อเดือนมืดก็เรื่องรัศมีเห็นปริมณฑล...^{๔๓}

^{๔๒} แหล่งเดิม. หน้า ๖๙.

^{๔๓} ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย ไตรภูมิิกถา. หน้า ๒๑๔ - ๒๒๒.

การศึกษาในบทนี้ ทำให้เข้าใจความหมายและความสำคัญของพระจันทร์ และการปรากฏใช้พระจันทร์ในคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความรู้ที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์บทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกในลำดับต่อไป

บทที่ ๔

บทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดก

จากการศึกษาอรรถกถาชาดก ๕๔๗ เรื่อง ผู้วิจัยพบว่า มีอรรถกถาชาดกจำนวน ๘๙ เรื่องที่กล่าวถึงพระจันทร์ โดยปรากฏบทบาทของพระจันทร์ ๓ ลักษณะ แม้จะมีนัยสำคัญแตกต่างกัน แต่ก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกัน ที่สำคัญคือบทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกทั้ง ๓ ประการนั้นยังสืบทอดความคิดสำคัญและมีบทบาทในสังคมไทยปัจจุบัน ได้แก่ พระจันทร์มีบทบาทเป็นความเปรียบ พระจันทร์มีบทบาทเป็นฉากของเรื่อง และพระจันทร์มีบทบาทเป็นตำนาน อรรถกถาชาดกทั้ง ๘๙ เรื่อง มีดังนี้ อรรถกถาอภินนชาดก อรรถกถาเทวธรรมชาดก อรรถกถานิโครธมิกชาดก อรรถกถากันธินชาดก อรรถกถาวาตมิกชาดก อรรถกถานพพานชาดก อรรถกถาติฏฐชาดก อรรถกถาวัฏฏชาดก อรรถกถาเวทัพพชาดก อรรถกถามหาสีลวชาดก อรรถกถาปัญญาวุธชาดก อรรถกถาอิสิสิชาดก อรรถกถามหาสุทิสสนชาดก อรรถกถาทุมเมธชาดก อรรถกถาจันทภาชาดก อรรถกถาปุปรตชาดก อรรถกถาเอกปณชาดก อรรถกถาสัญชีวาชาดก อรรถกถาสูกรชาดก อรรถกถาทุติยปลายิชาดก อรรถกถามันธาดุราชชาดก อรรถกถาตรีตีวัจฉชาดก อรรถกถากุรุธรรมชาดก อรรถกถาสสันทิตชาดก อรรถกถาคชกุมชาดก อรรถกถาเมณิกุณฑลชาดก อรรถกถาคูรคชาดก อรรถกถาทรีมุขชาดก อรรถกถาตุณทิลชาดก อรรถกถาทัพพปุพผชาดก อรรถกถาทสันนชาดก อรรถกถาเสนกชาดก อรรถกถาคันธารชาดก อรรถกถากุมภการชาดก อรรถกถากุมมาสปีนทชาดก อรรถกถาคังคมาลชาดก อรรถกถาอัฐฐานชาดก อรรถกถาโลมสกัสนชาดก อรรถกถาจตุทวารชาดก อรรถกถากัณหาชาดก อรรถกถาสังขชาดก อรรถกถาจุลลโพธิชาดก อรรถกถามัญญสุกุนทลีชาดก อรรถกถาพิลาโรโกสิยชาดก อรรถกถามหามังคลชาดก อรรถกถามคปันทิตชาดก อรรถกถาชุนหาชาดก อรรถกถาธรรมเทวปุตตชาดก อรรถกถาสมุททวาณิชชาดก อรรถกถาชนสันธชาดก อรรถกถามหาปทุมชาดก อรรถกถาชวนหังสชาดก อรรถกถากาลิงคชาดก อรรถกถาสุริจีชาดก อรรถกถาปัญญาอุโบสถชาดก อรรถกถามหาไมรชาดก อรรถกถาสาธินราชชาดก อรรถกถาทสพราหมณชาดก อรรถกถามาตั้งคชาดก อรรถกถาสีวีราชชาดก อรรถกถาหังสชาดก อรรถกถาจัมเปยยชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาอโยธมชาดก อรรถกถากิ่งฉันทชาดก อรรถกถากุมภชาดก อรรถกถาชัยทิสชาดก อรรถกถาสัมภวชาดก อรรถกถาสัมพุลชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถาสรภังคชาดก อรรถกถาสังขपालชาดก อรรถกถาจุลลสุดตโสเมชาดก อรรถกถาอุมมาทันตีชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถาสังกิชชาดก อรรถกถาโสณนันทชาดก อรรถกถาสุธาโกชนชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถามหาสุตตโสเมชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาสุวรรณสามชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก

อรรถกถาามโหสถชาดก อรรถกถาฎฐิตชาดก อรรถกถาจันท์กุมารชาดก อรรถกถาพรหมนารถชาดก
อรรถกถาวิฐฐชาดก และอรรถกถาเวสสันดรชาดก

๔.๑ พระจันทร์มีบทบาทเป็นความเปรียบ

การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด หมายถึงแสงสว่างที่ทำให้เกิดปัญญา พระจันทร์ปรากฏในท้องฟ้ายามค่ำคืน ทอแสงสว่างแก่สรรพสัตว์ เฉากเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ที่ใช้ธรรมะขจัดอวิชชาคือความมืดมิด ไร้ปัญญาของมวลมนุษย์ คุณสมบัติของพระจันทร์คือ ความสว่าง ความบริสุทธิ์ ความเย็น และความเต็มบริบูรณ์ การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบในอรรถกถาชาดกมี ๔ ลักษณะ ดังนี้

- ๔.๑.๑ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับอาหุ
- ๔.๑.๒ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์
- ๔.๑.๓ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้า
- ๔.๑.๔ พระจันทร์ปรากฏโดยลำพัง

การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบพบในอรรถกถาชาดก ๕๘ เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาอภัยนถชาดก อรรถกถาเทวธรรมชาดก อรรถกถานิโครธมคชาดก อรรถกถากันชินชาดก อรรถกถาวาตมคชาดก อรรถกถาติฎฐชาดก อรรถกถาวัฏฏกชาดก อรรถกถามหาสีลวชาดก อรรถกถาปัญญาจุฐชาดก อรรถกถาอิถลีสชาดก อรรถกถาทุมเมธชาดก อรรถกถาจันท์ทากชาดก อรรถกถาเอกภัยนถชาดก อรรถกถาสูทรชาดก อรรถกถาทุติยปลาชาดก อรรถกถามันธาคูราชชาดก อรรถกถาตีรีตีวัจจชาดก อรรถกถาคชกุมชาดก อรรถกถามณีกุนทลชาดก อรรถกถาทรีมุขชาดก อรรถกถาคุณฑิลชาดก อรรถกถาทัพพปุปผชาดก อรรถกถาทสันถกชาดก อรรถกถาเสนกชาดก อรรถกถาคันธารชาดก อรรถกถากุมภการชาดก อรรถกถากุมมาสปีนทชาดก อรรถกถาอัญฐานชาดก อรรถกถาโลมสกัสนปชาดก อรรถกถากันนชาดก อรรถกถาจุลลโพธิชาดก อรรถกถามัญจกุนทลชาดก อรรถกถามหามังคชาดก อรรถกถาชุนนชาดก อรรถกถามหาปทุมชาดก อรรถกถาชวนหงส์ชาดก อรรถกถาปัญญาอุโบสถชาดก อรรถกถามหาไมรชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถาหงส์ชาดก อรรถกถาจัมเปยยชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาอโยฆรชาดก อรรถกถากุมภชาดก อรรถกถาชัยทิสชาดก อรรถกถาสัมภวชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถาสรภังคชาดก อรรถกถาจุลลสุดตโสสมชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถาโสณนันทชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถามหาสุดตโสสมชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาสูวรรณสามชาดก อรรถกถาามโหสถชาดก อรรถกถาพรหมนารถชาดก และอรรถกถาเวสสันดรชาดก

๔.๑.๑ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับราหู

ราหู หรือจันทร์ปรากฏราคา คือเงาโลกเข้าไปปรากฏที่ดวงจันทร์ ขณะเมื่อดวงจันทร์กับดวงอาทิตย์ อยู่ตรงกันข้ามโดยมีโลกอยู่ระหว่างกลาง ในจันทิมสูตร กล่าวไว้ว่าจันทิมเทวบุตรถูกอสุรินทรราหูจับ จึงระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสกับอสุรินทรราหูให้ปล่อยจันทิมเทวบุตร ในไตรภูมิโลกวินิจจยกถา เล่ม ๓ กล่าวถึงเหตุที่ราหูจับพระจันทร์และพระอาทิตย์ว่าเป็นด้วยอำนาจเวรอาฆาตผูกพันกันมาแต่ปางก่อน^๑ เมื่อใดที่ราหูอมจันทร์ จะทำให้พระจันทร์ซึ่งปกติทอแสงสว่าง จะเหลือความสว่างเพียงน้อยนิด ความมืดจะค่อยๆ แทนที่ความสว่าง ในอรรถกถาชาดกมักกล่าวถึงพระจันทร์เมื่อปรากฏร่วมกับราหูว่า พระจันทร์ตกอยู่ในอำนาจของราหู ราหูจับพระจันทร์ ความหมายนี้ใช้เมื่อมนุษย์กำลังเผชิญความทุกข์โศก หรืออยู่ในสถานการณ์เลวร้าย ส่วนใหญ่จะใช้เพื่อเปรียบเทียบว่าพระโพธิสัตว์คือพระจันทร์กำลังเผชิญกับความทุกข์คือความมืด ดังปรากฏในอรรถกถาชาดก ๑๒ เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาติฏฐชาดก อรรถกถาปัญญาจухชาดก อรรถกถาคันธารชาดก อรรถกถากุมภการชาดก อรรถกถาอัฐฐานชาดก อรรถกถาปัญญาอุโบสถชาดก อรรถกถาชัยทิสชาดก อรรถกถาสณกชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถามหาสุตโสมชาดก อรรถกถามโหสถชาดก และอรรถกถาเวสสันดรชาดก

การกล่าวถึงพระจันทร์ถูกราหูจับแสดงถึงการที่ผู้มีปัญญาตกอยู่ในอำนาจของกิเลสซึ่งในที่นี้หมายถึงสตรี ปรากฏใน อรรถกถากุณาลชาดก ดังนี้

จริงอยู่ นรชนผู้มีปัญญา เป็นเครื่องพิจารณา แม้จะมีเดช มีมหาชนสักการบูชา
ถ้าตกอยู่ในอำนาจของหญิงแล้ว ย่อมไม่รุ่งเรือง เหมือนพระจันทร์ถูกราหูจับ ฉะนั้น^๒

พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นพญานกกุณาละ ทรงแสดงให้เห็นโทษของหญิงว่าหญิงทำให้บุรุษตกอยู่ในอำนาจกิเลส นำไปสู่ความทุกข์ ความหายนะ หญิงจึงทำให้บุรุษมีมลทิน แม้ผู้มีปัญญาดีแล้วแต่หากมีจิตฝักใฝ่ในหญิงก็จะทำให้หมองมัว “เหมือนพระจันทร์ถูกราหูจับ” พระโพธิสัตว์เปรียบดังพระจันทร์ หญิงคือราหู

ความเปรียบลักษณะนี้ปรากฏใน อรรถกถาเวสสันดรชาดก เมื่อพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบุตรทาน แม้พระองค์ทรงตระหนักว่า “พระสัพพัญญุตญาณย่อมเป็นที่รักยิ่งกว่าบุตรและบุตรผู้เป็นที่

^๑ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระยารธรรมปริชา (แก้ว). (๒๕๒๐). ไตรภูมิโลกวินิจจยกถา เล่ม ๓. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. หน้า ๕๔ - ๖๘.

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถากุณาลชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑. หน้า ๖๑๐.

รักกว่าร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า” แต่เมื่อชุกโบายตีพระโอรสและพระธิดาแล้วพาตัวหลักไป พระเวสสันดรทรงหวนไห้และทุกข์โศกยิ่งนัก

กาลนั้น ความเศร้าโศกมีกำลังเพราะปรารถนาพระโอรสพระธิดา ได้เกิดขึ้นแก่ พระมหาสัตว์ พระหทัยมังสะของพระมหาสัตว์ได้เป็นของร้อน พระองค์ทรงหวนไห้ด้วยความเศร้าโศก ดุจข้างพลายตกมันถูกไกรสรราชสีห์จับและ **ดุจดวงจันทร์เข้าไปในปากแห่งราหู** ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ด้วยภาวะของพระองค์ มีพระเนตรมองไปด้วยพระ อัสสุชล เสด็จเข้าบรรณศาลาทรงปริเทวนาการอย่างน่าสงสาร.^๓

พระเวสสันดรทรงเป็นผู้มีปัญญาเปรียบดังดวงจันทร์ทอแสงสว่างแก่สัตว์โลก ทรงมีพระหทัย มุ่งมั่นจะช่วยเหลือสัตว์โลกนั้นคือการบรรลุนิพพาน ขณะนี้ความรักบุตรทำให้ทรงทุกข์โศก ความ ทุกข์นี้จึงเปรียบดังราหู ซึ่งกำลังกลืนกินพระจันทร์ ทำให้พระจันทร์มีวหมองรัศมี การเปรียบให้เห็นว่า พระหทัยของพระเวสสันดรทรงหวนไห้ **“ดุจดวงจันทร์เข้าไปในปากแห่งราหู”** จึงทำให้เห็นภาพแสง สว่างของพระจันทร์กำลังถูกความมืดของราหูค่อยๆ กลืนกิน แสงสว่างกำลังจะกลายเป็นความมืด เช่นเดียวกับจิตที่มุ่งมั่นพระโพธิญาณค่อยๆ ถูกกิเลสคือความเส่นหาบุตรครอบงำ ในที่สุดพระ เวสสันดรก็ **“กลับหวนคิดได้”** และทรงอธิษฐานจิตมั่น

นอกจากจะเปรียบให้เห็นว่าพระจันทร์ถูกร่าหูจับ อรรถกถาชาดกยังเปรียบให้เห็นในลำดับ ต่อไปว่า เมื่อพระจันทร์ถูกร่าหูจับได้แล้วยังสามารถพ้นออกมาจากปากกร่าหูได้เช่นกัน เหตุที่เป็น เช่นนี้เพราะอาณาภาพแห่งพระธรรมดังใน **อรรถกถาปัญญาจรูชชาดก** ว่าด้วยการบรรลุนิพพานอันเกษม ในชาดกเรื่องนี้พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นปัญจามฤตุมหาราชแห่งกรุงพาราณสี ทรงเดินทางไปศึกษา ศิลปะ ณ ตักกสิลานคร แคว้นคันธาระ เมื่อสำเร็จแล้วจึงเดินทางกลับบ้านเมืองซึ่งต้องผ่านตำบลที่มี ยักษ์ดุร้ายชื่อสิเลสโลมะสิงอยู่ พระโพธิสัตว์ทรงไม่กลัวยักษ์ ไม่กลัวตาย ตรัสให้ยักษ์กลัวและปล่อย พระองค์

...พ่อมาณพ ท่านเป็นบุรุษสี่หะ. เราจักไม่กินเนื้อของท่านละ ท่านพ้นจาก
เงื้อมมือของเรา **เหมือนดวงจันทร์พ้นจากปากกร่าหู** เสิญ์ท่านไปเถิด มวลญาติมิตรจะได้
ดีใจ.^๔

^๓ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาเวสสันดรชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิทาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓*. หน้า ๗๒๙.

^๔ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาปัญญาจรูชชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิทาย เอกนิบาตชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒*. หน้า ๘๗.

การรอดพ้นจากยักษ์กินคนจึงเปรียบได้กับ “เหมือนดวงจันทร์พ้นจากปากราหู” คือปราศจากความทุกข์โศก พ้นจากหายนะ อันเกิดจากการตั้งอยู่ในธรรม ความไม่กลัว ไม่ครั่นคร้ามอุปสรรคใดๆ พระโพธิสัตว์ปัญจาวุธกุมารจึงเปรียบได้กับดวงจันทร์ ยักษ์สิเลศโลมะเปรียบได้กับราหู ลักษณะเช่นนี้พบใน อรรถกถาชัยทิสชาดก ซึ่งมีเนื้อเรื่องคล้าย อรรถกถาปัญจาวุธชาดก กล่าวคือ พระโพธิสัตว์อสิณสัตตกุมารทรงทำให้ยักษ์สิ้นพยศและปล่อยพระองค์

ยักษ์ได้ฟังดังนั้น เมื่อจะปล่อยพระราชกุมาร จึงกล่าวคาถา ความว่า

พระจันทร์ พระอาทิตย์ พ้นจากปากแห่งราหูแล้ว ย่อมไฟโรจน์ในวันเพ็ญ
วันเพ็ญ จันได ดูก่อนท่านผู้มีอำนาจมาก ท่านก็ฉันนั้นหลุดพ้นจากเรา ผู้กินเนื้อมนุษย์เป็นอาหารแล้ว ยังพระชนกชนนีให้ปลื้มพระทัย จงรุ่งโรจน์ในกบิลรัฐ อนึ่ง พระประยูรญาติของท่านจงยินดีกันทั่วหน้า.^๕

การที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ “พ้นจากปากแห่งราหูแล้ว ย่อมไฟโรจน์ในวันเพ็ญ” แสดงว่าแสงแห่งพระจันทร์ย่อมสว่างไสวดังเดิมเพราะปราศจากมลทินคือความดำมืดของพระราหู ซึ่งเป็นผลจากการที่พระโพธิสัตว์ “ตั้งอยู่ในธรรม มีวาจาสัตย์” คือมีธรรมะเป็นเครื่องคุ้มครองพระองค์ พระธรรมจึงทำให้พระองค์ “หลุดพ้น” จากหายนะ

การหลุดพ้นจากยักษ์ดุร้ายกินคนพบใน อรรถกถามหาสุตโตสมชาดก เช่นกัน ดังที่พระโพธิสัตว์สุตโตสมทรงขอให้เจ้าบริสทาพปล่อยพระองค์กลับไปสถับสตารคาถา^๖ แล้วจะย้อนกลับมาให้กิน

...พระมหาสัตว์เป็นจุดพระจันทร์พ้นแล้วจากปากแห่งราหู พระองค์มี

กำลังดูจพญาช้างสมบุรณ์ด้วยเร็วแรงได้ เสด็จถึงพระนครโดยฉับพลัน.^๗

^๕ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาชัยทิสชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๗. หน้า ๓๖๖.

^๖ สตารหาเป็นคาถาที่พระกัสสปทศพลทรงแสดงไว้ ในชาดกเรื่องนี้พราหมณ์ชื่อนันทะ นำสตารหา 4 คาถามาแสดงแก่พระโพธิสัตว์ เมื่อเจ้าบริสทาพจับพระสุตโตสมไป พระองค์ยังไม่ได้ฟังคาถานี้จึงขอลับมาฟังคาถาก่อนจะเสด็จกลับมาภายหลัง เมื่อทรงฟังคาถาแล้วทรงเลื่อมใสยิ่งนัก พระราชทานทรัพย์ถูละ 1,000 กหาปณะ รวม 4 ถูแก่พราหมณ์ คาถานั้นจึงเปลี่ยนชื่อเป็น “สหัสสารหา”

^๗ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถามหาสุตโตสมชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑. หน้า ๖๗๖.

เจ้าโบริสสารทคือพระเจ้าพรหมทัตกุมารโอรสเมืองพาราณสี เป็นสหายกับพระราชาสุตโสม เมื่อครั้งเสด็จไปศึกษาศิลปศาสตร์ที่เมืองตักศิลา ต่อมาพรหมทัตกุมารเสด็จกลับไปครองเมือง เป็นผู้โปรดเสวยมังสะ วันหนึ่งได้เสวยเนื้อชาติพคนทีที่เพิ่งตายแล้วโปรดปรานยิ่งนัก เมื่อพ่อครัวฆ่า นกโทษในเรือนจามาทำอาหารหมดแล้วจึงฆ่าผู้คนในนคร เหล่าอำมาตย์จึงเนรเทศพระเจ้าพรหมทัต จากเมือง ทรงดักฆ่าคนจำนวนมากเพื่อให้ได้เนื้อเป็นอาหารจึงได้ชื่อว่าโบริสสารท พระราชาสุตโสมทรง เป็นบัณฑิตและทรงแสดงธรรมได้ไพเราะ การให้สัตย์แก่เจ้าโบริสสารททำให้เจ้าโบริสสารทปล่อยพระองค์ กลับมาฟังธรรม การหลุดพ้นจากภัยชั่วร้ายจึงเปรียบได้กับ “พระจันทร์พ้นแล้วจากปากแห่งราหู” คือ พ้นจากความชั่วร้ายทั้งปวง พ้นจากการถูกฆ่าเพราะการรักษาสัตย์ ต่อมาพระองค์ทรงแสดงธรรมแก่ เจ้าโบริสสารท เจ้าโบริสสารทจึงเว้นจากการเสวยเนื้อมนุษย์ ทำให้ชาวชมพูทวีปมีความสุขเพราะไม่ต้อง หวาดกลัวเจ้าโบริสสารท

ใน *อรรถกถาโมหสถชาดก* เมื่อมโหสถไม่อาจตัดทานพระเจ้าวิเทหราชไม่ให้เสด็จกรุง ปัญจาละได้ จึงดำริจะช่วยเหลือพระองค์ให้พ้นจากภัยนะ

...เราจักปลดเปลื้องพระราชาของเราให้พ้นไปดุจเปลื้องดวงจันทร์จากปาก
อสุรินทรราหู ฉะนั้น แล้วพาเสด็จสู่พระนครมถิลยา ชื่อว่าราชกรณียกิจที่จะมีมาของ
 พระราชาต้องเป็นการอุระแห่งเรา^๕

การช่วยเหลือพระเจ้าวิเทหราชให้รอดพ้นจากภัยนะในครั้งนี้จึง “ดุจเปลื้องดวงจันทร์จากปาก อสุรินทรราหู” คือทำให้พระเจ้าวิเทหราชพ้นจากความตาย พ้นจากกิเลสความลุ่มหลงมัวเมาในอิสตรี พระเจ้าวิเทหราชเปรียบได้กับดวงจันทร์ ภัยนะจากการถูกฆ่าเปรียบได้กับอสุรินทรราหู

๔.๑.๒ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์

พระจันทร์กับพระอาทิตย์ปรากฏอยู่บนท้องฟ้า ส่องแสงสว่างแก่สัตว์โลก พระจันทร์ส่องแสง ยามค่ำคืน พระอาทิตย์ส่องสว่างในเวลากลางวัน ทั้งพระจันทร์กับพระอาทิตย์จึงให้แสงสว่างแก่สัตว์ โลก อรรถกถาชาดกกล่าวถึงพระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์ในความหมายว่า การมีรัศมีส่อง สว่างไปรอบทิศ ปรากฏให้สัตว์โลกพบเห็น พบในอรรถกถาชาดก ๑๗ เรื่อง ได้แก่ *อรรถกถาเทวธรรม ชาดก* *อรรถกถามันธาดุราชชาดก* *อรรถกถาทริมุขชาดก* *อรรถกถาสันณกชาดก* *อรรถกถา โลมกัสสพชาดก* *อรรถกถามัญญภูณทลิลชาดก* *อรรถกถาชนนังสชาดก* *อรรถกถาหมาโมรชาดก*

^๕ มหาเมฏฐราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *อรรถกถาโมหสถชาดก*. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒*. หน้า ๔๘๐.

อรรคกถาจัมเปยยชาดก อรรคกถากุมภชาดก อรรคกถาชัยทิสชาดก อรรคกถาสรรังคชาดก
อรรคกถาโสณนันทชาดก อรรคกถากุณาลชาดก อรรคกถามหาสุดโสมชาดก อรรคกถาสุวรรณสาม
ชาดก และอรรคกถามโหสถชาดก

อรรคกถาณิกุณทลชาดก พระโพธิสัตว์กำเนิดเป็นพระเจ้าพาราณสี ต่อมาถูกพระราชาก็เป็น
โจรปล้นราชสมบัติและจองจำในเรือนจำ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ไม่ทรงทุกข์โศก พระราชาโจรทรง
แปลกพระทัยยิ่งนัก พระโพธิสัตว์จึงทรงแสดงธรรมแก่พระราชาก็ดังนี้

พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถานี้ว่า

โภคสมบัติย่อมละทิ้งสัตว์ไปเสียก่อนก็มี บางทีสัตว์ก็ละทิ้งโภคสมบัติ
เหล่านั้นไปก่อนก็มี ดูก่อนพระองค์ผู้ใคร่ในกาม โภคสมบัติที่บริโภคนั้นอยู่เป็นของไม่
แน่นอน เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงไม่เดือดร้อนในคราวที่ควรเศร้าโศก.

พระจันทร์อุทัยขึ้นเต็มดวง และจะหายไป อนึ่ง พระอาทิตย์กำจัด
ความมืด ทำโลกให้เร่าร้อน แล้วอัสดงคตไป ฉันทโศ โภคสมบัติทั้งหลายย่อม
เกิดขึ้นและพินาศไป ฉันทนั้น ดูก่อนพระองค์ผู้เป็นศัตรู โลกธรรมทั้งหลายหม่อมฉัน
ชนะแล้ว เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงไม่เศร้าโศกในคราวที่ควรเศร้าโศก^{๙๙}

พระโพธิสัตว์ทรงเปรียบทรัพย์สมบัติเหมือนดังการโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์ คือมี
เกิดขึ้นและดับไป ไม่อาจดำรงอยู่ให้เห็นได้ตลอดเวลา เปรียบได้กับมนุษย์ที่ไม่อาจยึดถือทรัพย์สมบัติ
ไว้กับตนได้ตลอด เพราะทรัพย์สมบัติย่อมมีวันหมดไปหรือตัวเราเองอาจตายจากทรัพย์สมบัตินั้นเอง
ดังนั้นมีลาภ ย่อมมีเสียมลาภ มียศ ก็ย่อมมีเสียมยศ เป็นเรื่องธรรมดาของโลก^{๑๐} เช่นเดียวกับ
แสงสว่างของพระจันทร์กับพระอาทิตย์ซึ่งไม่อาจดำรงอยู่ได้ตลอดเวลา

ใน อรรคกถาทสัณณกชาดก พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในตระกูลพราหมณ์ชื่อว่าเสนกกุมาร
ทรงเป็นผู้มีปัญญายิ่งนัก

^{๙๙} มหาหมากุฎราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรคกถาณิกุณทลชาดก. ใน พระสูตรและอรรคกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓
ภาคที่ ๔. หน้า ๗๑๐.

^{๑๐} โลกธรรม หมายถึง ธรรมที่มีประจำโลก ธรรมตาของโลก ธรรมที่ครอบงำสัตว์โลกและสัตว์โลกก็เป็นไปตามนั้น มี ๔
อย่าง คือ มีลาภ ไม่มีลาภ มียศ ไม่มียศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์. (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). พจนานุกรม
พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑]. หน้า ๓๕๒).

...เขาเติบโตแล้วได้เรียนศิลปะทุกชนิดในเมืองตักกศิลา จบแล้วก็กลับเมือง พาราณสี ได้เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภรณ์ธรรมพระเจ้ามัทวะ ท่านถูกคนทั้งหลายเรียกว่า เสนกบัณฑิต รุ่งโรจน์ทั่วทั้งนคร เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์^{๑๑}

การเปรียบเทียบเสนกบัณฑิต “รุ่งโรจน์ทั่วทั้งนคร เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์” แสดงว่า เสนกบัณฑิตเป็นผู้มีปัญญาเป็นที่ทราบของประชาชนทั้งนครพาราณสี ทรงเป็นผู้ฉลาดในธรรม แก้ปัญหาทั้งปวงได้ พระเกียรติคุณของพระองค์จึงส่องสว่างแก่คนทั่วทิศ ทรงใช้ปัญญาแก้ปัญหาให้ทุกคนซึ่งเป็นการช่วยเหลือผู้อื่นให้คลายทุกข์ เปรียบเหมือนกับแสงจันทร์และแสงอาทิตย์ส่องสว่างไปทั่วทั้งพระนคร

ในปัจจุบันวัตถุของ อรรถกถาภูมิภชาดก พระศาสดามีพระประสงค์จะให้เหล่าหญิงเมาสุรา สร้างเมมา จึงทรงเปล่งพระรัศมีออกจากขนพระขนง เพื่อให้หญิงเหล่านั้นเกิดความสังเวช

...พระศาสดาทรงอันตรธานหายไปจากบัลลังก์ที่ประทับ ทรงยืนอยู่ ณ ยอดสิเนรุ บรรพต เปล่งพระรัศมีออกจากพระอุณาโลม เป็นประหนึ่งว่า ได้มีพระจันทร์และพระอาทิตย์อุทัยขึ้นถึงพื้นดวง^{๑๒}

พระรัศมีของพระพุทธองค์สว่างไสวไปทั่วทิศ “เป็นประหนึ่งว่า ได้มีพระจันทร์และพระอาทิตย์อุทัยขึ้นถึงพื้นดวง” นั่นคือส่องสว่างเหมือนแสงพระจันทร์และพระอาทิตย์ ทรงทำให้หญิงเหล่านั้น ตกใจกลัวและสร้างเมมา เมื่อหญิงเหล่านั้นคืนสติ เกิดความสังเวชแล้ว พระองค์จึงทรงแสดงธรรมทำให้หญิงเหล่านั้น “ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล” ตระหนักรู้ว่าสุราเป็นเครื่องทำลายหิริโอตตปัปะ พระพุทธองค์จึงทรงเป็นผู้ให้แสงสว่างคือปัญญาแก่หญิงเมาสุราประดุจดั่งแสงของพระจันทร์และพระอาทิตย์พื้นดวง

การเปรียบเทียบแสงสว่างของปัญญาดุจดั่งแสงพระจันทร์และพระอาทิตย์ ปรากฏใน อรรถกถา สรรงคชาดก พระโพธิสัตว์สรรภังคทรงแก้ปัญหาของท้าวสักกะ

...อนุสิสสตาบสกล่าววว่า ชื่อว่า ภาระคือการวิสันาปัญหานี้ ย่อมมาถึงบุรุษผู้มีปัญญาอันเจริญ นั่นเป็นสภาวะธรรมในหมู่มนุษย์ เพราะฉะนั้น ท่านโปรดแก้ปัญหาของ

^{๑๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาหัตถนิคชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๕. หน้า ๒๕๖.

^{๑๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาภูมิภชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๗. หน้า ๓๒๕- ๓๒๖.

ท้าวเทวราชทำให้ปรากฏ เหมือนยังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ให้ตั้งขึ้นพันดวง
จะนั้น.^{๑๓}

อนุสิสดาบสกล่าวสรรเสริญปัญญาของสรภังคดาบสเพราะเป็นผู้ “เจริญด้วยปัญญา”
การแก้ปัญหของท้าวสักกะในครั้งนี้จึงเป็นการแสดงปัญญาซึ่งให้แสงสว่างแก่ผู้มีมืดมิด “เหมือนยัง
ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ให้ตั้งขึ้นพันดวงจะนั้น” แสงของพระจันทร์และพระอาทิตย์แม้เพียงดวงเดียว
ยังส่องกระจ่างทั่วทิศ หากมีถึง ๑,๐๐๐ ดวง ย่อมมีรัศมีเจิดจ้ายิ่ง เปรียบได้กับปัญญาอันเลิศของ
พระโพธิสัตว์ซึ่งยากจะมีผู้ใดเทียบ

เรื่องแทรกเรื่องหนึ่งใน *อรรถกถาภูมิลชาดก* ว่าด้วยนกดุเหว่า กล่าวถึงนางสมณีน้อง
ปัญจตปาวี ถือพรตอดอาหารจนชื่อเสียงเกียรติคุณปรากฏแก่ชาวพาราณสีทุกคน

...ในอดีตกาล ยังมีนางสมณีน้องสาวรูปหนึ่งชื่อปัญจตปาวีอาศัยอยู่ในเมือง
พาราณสี นางให้ทำบรรณศาลาอาศัยอยู่ในป่าช้า นางถือพรตอดอาหารข้ามเวลาถึง ๔ วัน
จึงฉันครั้งหนึ่ง จนเกียรติคุณปรากฏดุจกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ ถึงกับพวกชาว
พาราณสีโอจามหรือพลาตหกळม ก็เปล่งเสียงนมัสการนางปัญจตปาวี.^{๑๔}

นางปัญจตปาวีเป็นสมณีน้องสาว ถือศีล ความดีงามของนางเลื่องลือไปทั่วกรุงพาราณสี ไม่ว่า
ใครจะทำอะไรก็ต้องเปล่งเสียงนมัสการนาง ดังนั้นเกียรติคุณดีเลิศซึ่งขจรขยายไปทั่วทิศจึง “ดุจกับ
พระจันทร์และพระอาทิตย์” คือเปล่งประกายและทอแสงไปทั่วทิศนั่นเอง

๔.๑.๓ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้า

ในยามค่ำคืนพระจันทร์ปรากฏในท้องฟ้า ทอแสงสว่างส่องไปทั่วทิศที่มีมืดมิด ภาพพระจันทร์
เต็มดวงทอแสงกระจ่างตาเป็นภาพที่งดงาม มีผืนฟ้าเป็นพื้นหลังทำให้พระจันทร์เหมือนลอยอยู่บน
พื้นน้ำ ความเย็นและความสว่างไสวของพระจันทร์ยามค่ำคืน จึงเปรียบได้กับแสงแห่งพระธรรม
หรือปัญญาของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ หรือพระสงฆ์ซึ่งส่องแสงคือช่วยเหลือผู้ที่อับจนปัญญา
ความเปรียบที่กล่าวถึงพระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้ามีใน *อรรถกถาชาดก* ๑๓ เรื่อง ได้แก่ *อรรถกถา
วาทมิลชาดก อรรถกถาวัฏฏกชาดก อรรถกถาอิลลีสชาดก อรรถกถาสูกรชาดก อรรถกถาตีรีตีวัจจ*

^{๑๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *อรรถกถาสรรภังคชาดก*. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓*
ภาคที่ ๗. หน้า ๖๑๑.

^{๑๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *อรรถกถาภูมิลชาดก*. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔*
ภาคที่ ๑. หน้า ๕๖๓.

ชาดก อรรถกถาคันธารชาดก อรรถกถากุมาสาปิณฑชาดก อรรถกถามหามังคลชาดก อรรถกถา
 ชุณหชาดก อรรถกถาสรังกชาดก อรรถกถามหาสุตโสมชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก
 และอรรถกถาโหสถชาดก

การใช้ความเปรียบพระจันทร์เต็มดวงปรากฏบนท้องฟ้ามักแสดงถึงปัญญาซึ่งเกิดจากการ
 ฟังธรรม เป็นแสงสว่างของปัญญาซึ่งเกิดแก่พระสงฆ์เมื่อได้ฟังพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม หรือ
 ปัญญาของ พระโพธิสัตว์ในการแก้ปัญหาต่างๆ ดังตัวอย่างจาก อรรถกถานิโครธมิกชาดก

...กุมารกัสสปนั้นบวชในสำนักของพระศาสดา พอมีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ก็ได้อุปสมบท
 เมื่อกาลเวลาล่วงไปได้เป็นผู้กล่าวธรรมอันวิจิตร ในบรรดาพระธรรมกถึกทั้งหลาย. ลำดับ
 นั้น พระศาสดาทรงตั้งพระกุมารกัสสปนั้นไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ด้วยพระดำรัสว่า คุณก่อน
 ภิกษุทั้งหลาย กุมารกัสสปนี้ เป็นเลิศแห่งสาวกทั้งหลายของเรา ผู้กล่าวธรรมอันวิจิตร
 ภายหลังพระกุมารกัสสปนั้นบรรลुพระอรหัต ในเพราะวิมมิกสูตร. แม้ภิกษุณีผู้เป็นมารดา
 ของพระกุมารกัสสปนั้น เห็นแจ้งแล้วบรรลुพระอรหัต. **พระกุมารกัสสปเถระปรากฏใน
 พระพุทธศาสนา ประดุจพระจันทร์เพ็ญในท่ามกลางท้องฟ้าฉะนั้น.**^{๑๕}

พระกุมารกัสสปเถระเป็นผู้มีปัญญาเลิศ ได้บวชเรียนในสำนักพระศาสดา ภายหลังบรรลु
 พระอรหัต พระเกียรติคุณด้านปัญญาของพระกุมารกัสสปเถระ “**ประดุจพระจันทร์เพ็ญในท่ามกลาง
 ท้องฟ้าฉะนั้น**” พระจันทร์เต็มดวงสว่างสุกใส ไม่มีความมืดติดอยู่แม้แต่น้อย เปรียบได้กับปัญญาของ
 พระกุมารกัสสปเถระที่เป็นเลิศ ไม่มีอวิชชาแผ้วพาน บรรลुพระอรหัต สามารถช่วยเหลือสัตว์โลก

ใน อรรถกถาอิลลีสชาดก เศรษฐีมีจักรโกสิยะเป็นผู้ตระหนี่ยิ่งนัก วันหนึ่งต้องการกินขนม
 เบ็องผสมกุมมาแต่ไม่บอกใครเพราะเกรงว่าต้องให้ผู้อื่นด้วย ครั้นนานเข้าก็เจ็บป่วย เศรษฐีจึงให้
 ภรรยา นำอุปกรณ์ทำขนมไปทอดยังปราสาทชั้นที่ ๗ แล้วปิดประตูเพราะไม่ต้องการให้ขนมแก่ใคร
 พระศาสดาทรงทราบเหตุนี้จึงให้พระโมคคัลลานะไปทรมานเศรษฐีทำให้หมดพยศ พระโมคคัลลานะ
 แสดงตนยืนอยู่ในอากาศตรงช่องหน้าต่าง เศรษฐีโกรธยิ่งนัก แต่ต้องให้ภรรยาทอดขนมชิ้นเล็กๆ
 ถวายพระเถระ แต่ขนมกลับมีขนาดใหญ่และเกาะติดกันทุกชิ้น เมื่อไม่อาจแยกขนมออกจากกันได้
 เศรษฐีจึงหมดความอยากขนมแล้วถวายแก่ภิกษุทั้งกระเช้า พระโมคคัลลานะจึงแสดงธรรมแก่คน
 ทั้งสอง

^{๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถานิโครธมิกชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓
 ภาคที่ ๑. หน้า ๒๓๘ - ๒๓๙.

พระเถระเจ้าเมื่อแสดงธรรมแก่คนทั้งสอง ก็กล่าวถึงคุณของพระรัตนะทั้ง ๓ แล้วชี้แจงผลของการให้ทานเป็นต้น ว่าทานที่บุคคลให้แล้วมีผล การบูชาผู้มีผล **แจ่มแจ้ง ประดุจแสงไฟให้เห็นดวงจันทร์วันเพ็ญบนพื้นนภากาศ ฉะนั้น.**^{๑๖}

การแสดงธรรมเรื่องการให้ทานมีผลทำให้เศรษฐีและภรรยาเข้าใจธรรมะข้อนี้ “**แจ่มแจ้ง ประดุจแสงไฟให้เห็นดวงจันทร์วันเพ็ญบนพื้นนภากาศ ฉะนั้น**” กล่าวคือในกาลต่อมาเศรษฐีกลับเลื่อมใสศรัทธาในการทำทาน ดังนั้นการที่เศรษฐีตระหนี่ก็เป็นเพราะความไม่รู้ เปรียบได้กับท้องฟ้ายามค่ำคืนที่มีมืดมิด ไม่มีแสงสว่างใดๆ พระโมคคัลลานะเป็นผู้แสดงธรรมทำให้เศรษฐีเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งถึงผลของการให้ทาน แสงแห่งพระธรรมจึงสว่างไสวเปรียบดังแสงพระจันทร์เต็มดวงบนท้องฟ้ายามค่ำคืน

ใน *อรรถกถาชกุมภชาดก* พระโพธิสัตว์ได้เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพาราณสีผู้เกี่ยวจักรวรรดิ จึงคิดหาวิธีทำให้พระราชาผู้รักพระองค์ วันหนึ่งพระราชาทอดพระเนตรเห็นตัวกระพองข้างซึ่งเป็นสัตว์เกี่ยวจักรวรรดิเฉื่อยชา จึงตรัสถามพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์จึงจบบชกุมภะตัวกระพองข้างทำให้พระราชาทรงทราบว่าหากเกิดไฟไหม้ป่าคราใดตัวกระพองข้างจะต้องตายเพราะความเกี่ยวจักรวรรดิ

พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถานอกนี้ว่า

ในเวลาที่จะต้องทำซ้ำๆ ผู้ใดรีบด่วนทำเสียเร็ว ในเวลาที่จะต้องรีบด่วนทำ กลับทำซ้ำไป ผู้นั้นย่อมตัดรอนประโยชน์ของตนเอง เหมือนคนเหยียบใบตาลแห้งให้แหลกละเอียดไปฉะนั้น.

ในเวลาที่จะต้องทำซ้ำๆ ผู้ใดทำซ้ำ และในเวลาที่จะต้องรีบด่วนทำ ก็รีบด่วนทำ ประโยชน์ของผู้นั้นย่อมบริบูรณ์ เหมือนดวงจันทร์กำจัดมืดเต็มดวงอยู่ฉะนั้น.^{๑๗}

ชาดกเรื่องนี้ทำให้เห็นว่าความเกี่ยวจักรวรรดิทำให้ผู้นั้นเดือดร้อน บางครั้งอาจทำให้หายชะมนุษย์ควรมีสติพิจารณาว่า สิ่งใดควรทำซ้ำ สิ่งใดควรรีบทำ การรีบด่วนกระทำงานใดๆ จะทำให้เกิดประโยชน์เต็มบริบูรณ์ ความเกี่ยวจักรวรรดิในที่นี้หมายถึงความมืดที่ทำให้พระจันทร์ไม่ทอแสงสว่างเต็มที่ ความเกี่ยวจักรวรรดิย่อมทำให้มนุษย์เสียประโยชน์

การเปรียบพระจันทร์วันเพ็ญลอยเด่นกลางท้องฟ้าเพื่อแสดงถึงปัญญาของพระโพธิสัตว์ พบใน *อรรถกถา มหาชนกชาดก* ตอนที่พระมหาชนกเสด็จถึงมิลินทร มีวิธีปล่อยผู้สสรณเพื่อหา

^{๑๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาอิลลีสชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒*. หน้า ๒๔๗ - ๒๔๘.

^{๑๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาชกุมภชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๔*. หน้า ๖๗๗ - ๖๗๘.

พระราชา เหล่าอำมาตย์กราบทูลเชิญพระมหาชนกครองราชย์สมบัติ และให้พระมหาชนกทรง
แก้ปัญหาของพระเจ้าโปลชนกราช

...พระมหาสัตว์ตรัสถามว่า ปัญหาอะไรๆ เกี่ยวกับชุมทรัพย์นั้น มีอยู่หรือไม่
เมื่อพวกอำมาตย์กราบทูลเกี่ยวกับชุมทรัพย์ว่า มีชุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ขึ้นเป็นต้น
พอพระองค์ได้ทรงสดับปัญหานั้นแล้ว **เนื้อความก็ปรากฏเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ
ลอยเด่นอยู่ ณ ท้องฟ้าจะนั้น**^{๑๔}

เมื่อพระมหาชนกทรงสดับปัญหาก็ทราบคำตอบทันที การเปรียบว่า “**เนื้อความก็ปรากฏ
เหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญลอยเด่นอยู่ ณ ท้องฟ้า**” หมายถึงทรงมีปัญญากระจ่างแจ้งว่าคำตอบคือ
อะไร ดวงจันทร์วันเพ็ญจึงหมายถึงพระปัญญาเต็มบริบูรณ์ของพระโพธิสัตว์ปรากฏโดดเด่นเหนือ
ความมืดทึบทางปัญญาคือความมืดของท้องฟ้ายามค่ำคืน ผู้มีปัญญาเช่นนี้จึงมีเพียงพระมหาชนก
เพราะไม่มีผู้ใดตอบคำถามนี้ได้

ลักษณะเช่นนี้ปรากฏใน *อรรถกถาหมโสดชาดก* เมื่อจะแสดงปัญญาของมโหสถ เหตุการณ์
ตอนนี้เป็นตอนที่พระราชานำหมโสดบัณฑิตเพื่อตอบปัญหาของเทวดาผู้สิงอยู่ ณ เสวตฉัตร ไม่มี
ผู้ใดตอบปัญหานี้ได้ยกเว้นมโหสถ

พอพระมหาสัตว์ได้สดับปัญหาเท่านั้น **เนื้อความแห่งปัญหานั้นก็ปรากฏเหมือน
ดวงจันทร์เต็มดวงปรากฏในท้องฟ้า**^{๑๕}

เทวปัญหานี้ทำให้พระราชาทรงหวาดกลัวมรณภัยยิ่งนัก แม้อำมาตย์ทั้ง ๔ คนก็ตอบไม่ได้ แต่
เพียงได้ฟังปัญหามโหสถตอบได้ทันที “**เนื้อความนั้นก็ปรากฏเหมือนดวงจันทร์เต็มดวงที่ปรากฏใน
ท้องฟ้า**” คือมีปัญญาเหนือความไม่รู้ใดๆ ทั้งปวง ปัญญาเต็มเปี่ยมที่สามารถขจัดอวิชชาคือความไม่รู้
และสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้จึงเปรียบเหมือนแสงสว่างของดวงจันทร์เต็มดวงในท้องฟ้ายามมืดมิด

^{๑๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาหมโสดชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔*
ภาคที่ ๒. หน้า ๑๑๐.

^{๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาหมโสดชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔*
ภาคที่ ๓. หน้า ๔๐๕.

๔.๑.๔ พระจันทร์ปรากฏโดยลำพัง

การเปรียบโดยกล่าวถึงพระจันทร์เพียงลำพังมักเสนาภาพพระจันทร์เต็มดวงโดยเปรียบกับพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ และเปรียบกับปัญญาหรือพระเกียรติคุณของพระโพธิสัตว์ ดังในอรรถกถาชาดก ๑๙ เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาอภินนชาดก อรรถกถานิโครมมิคชาดก อรรถกถามหาสีลวชาดก อรรถกถาทุมเมธชาดก อรรถกถาเอกภินนชาดก อรรถกถาทุติยปลายิชาดก อรรถกถาคชกุมภชาดก อรรถกถาณิกุณทลชาดก อรรถกถาตุณทิลชาดก อรรถกถามหาปทุมชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาสัมภวชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถาจลสุดโสมชาดก อรรถกถามหาสุดโสมชาดก อรรถกถามโหสถชาดก และ อรรถกถาพรหมนารทชาดก

การเปรียบว่าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์งดงามดังดวงจันทร์วันเพ็ญปรากฏในอรรถกถาทุติยปลายิชาดก และอรรถกถามหาสุดโสมชาดก ดังนี้

...ปริพาชกเห็นพระรูปของพระทศพลมีส่วนสังฆามดังรูปพรหม. **พระพักตร์มีสิริฉายดังจันทร์เพ็ญ และพระนลาฏตั้งแผ่นทองคำ**^{๒๐}

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า โกรัพยะ เสวยราชสมบัติโดยธรรม ในพระนครอินทปัตต์ แคว้นกุรุ ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติในพระครรภ์ของอัครมเหสีแห่งพระเจ้าโกรัพยะนั้น ก็เพราะพระราชกุมารนั้นมีพระพักตร์ดังดวงจันทร์ และมีนิสัยชอบในการศึกษา ชนทั้งหลายจึงพากันเรียกเธอว่า สุดโสม^{๒๑}

การเปรียบเทียบเช่นนี้เพื่อแสดงว่าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์งดงามเป็นความงดงามที่เต็มเปี่ยมด้วยพระสติปัญญา พระจันทร์วันเพ็ญสวยงามบริสุทธิ์ ปราศจากมลทินและความหมัวหมองทั้งปวง ทอแสงสว่างเป็นหนทางแก่ผู้มีมืดมิด แสงจันทร์เย็นนวลตา คุณค่าของพระจันทร์วันเพ็ญมีมากมายยิ่ง เปรียบได้กับความงดงามของพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ซึ่งเต็มไปด้วยสติปัญญา บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส และมีพระเมตตาปรารภนาจะช่วยเหลือสัตว์โลก การเปรียบเทียบเช่นนี้ปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังเปรียบถึงความงดงามของผิวพรรณพระโพธิสัตว์

^{๒๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาทุติยปลายิชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๓. หน้า ๔๒๗.

^{๒๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถามหาสุดโสมชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑. หน้า ๖๔๐.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

ครั้งนั้น พระราชาทรงหวาดพระทัยเสด็จลงจากราชอาสน์ เมื่อจะตรัสถาม
นารถาฐี ได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า **ท่านมีผิวพรรณงามดังเทวดา สองรัศมีสว่างไสวไป
ทั่วทิศดังพระจันทร์** ท่านมาจากไหนหนอ ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกนามและโคตร
แก่ข้าพเจ้า คนในมนุษย์โลกย่อมรู้จักท่านอย่างไรหนอ.^{๒๒}

แม้พระเจ้าอังคตราชผู้หลงผิดก็ตรัสสรรเสริญผิวพรรณอันงดงามของพระโพธิสัตว์ ทั้งทั้งร่างนี้
“สองรัศมีสว่างไสวไปทั่วทิศ” ความงามนี้จึงส่องกระจ่างไปทั่วทิศ ความเปรียบนี้แสดงถึงพระบารมี
ของพระโพธิสัตว์ โดยจะใช้รัศมีของพระจันทร์เปรียบกับพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปเจ้า
เพราะแสงเรืองรองสว่างไสวนี้ไม่ปรากฏในบุคคลทั่วไป จึงเป็นลักษณะพิเศษที่พบเฉพาะผู้มีบุญ
เท่านั้น

แสงสว่างเช่นนี้ยังใช้เปรียบกับพระเกียรติคุณและพระปัญญาของพระโพธิสัตว์ หรือผู้ประกอบ
กรรมดี ดังใน อรรถกถาเตสกุณฑก ว่าด้วยนกตอบปัญหาพระราชา

ส่วนคนบางคน ยังหลงใหลการให้เกิดขึ้นแล้ว ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท
กระทำการอันงาม ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ **เหมือนพระจันทร์ในศุกลปักษ์ ฉะนั้น**^{๒๓}

ชาตกรเรื่องนี้กล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัตไม่มีพระราชโอรส วันหนึ่งเสด็จประพาสพระราชอุทยาน
ทอดพระเนตรเห็นรังนกแล้วเกิดเสนาหาจึงนำไขนกก ๓ ฟองไปเลี้ยงดูเป็นบุตรของตน ได้แก่นกฮูกตัวผู้
ชื่อเวสสันดร นกสาธิตาตัวเมียชื่อว่ากุนทลินี และนกแขกเต้าตัวผู้ชื่อว่าชัมพูกะ พระราชาทรงรักโอรส
และธิดายิ่งนักทำให้เหล่าอำมาตย์หมั่นแคลน เมื่อพระองค์ทรงทราบจึงให้นกทั้ง ๓ ตัวตอบปัญหาเพื่อ
แสดงปัญญา นกสาธิตาตอบปัญหาราชธรรมเกี่ยวกับกิจอันประเสริฐที่ผู้ครอบครองราชย์สมบัติพึง
ปฏิบัติ โดยแสดงให้เห็นว่าพระราชาควรเป็นผู้ไม่ประมาท กล่าวคือทรงประกอบกรรมอันงาม ดำรง
ราชสมบัติโดยธรรมเพื่อรักษาไว้ซึ่งพระเกียรติยศ “เหมือนพระจันทร์ในศุกลปักษ์” การเปรียบเกียรติยศ
ของพระราชาผู้ดำรงอยู่ในธรรมกับพระจันทร์เวลาข้างขึ้น จึงแสดงถึงพระเกียรติยศซึ่งผู้คนสรรเสริญ
กล่าวขานถึง อันเป็นสิ่งที่ดีงาม เช่นเดียวกับที่พระโพธิสัตว์ชัมพูกะแสดงธรรมเพื่อตอบปัญหาเรื่อง
กำลังอันสูงส่งกว่ากำลังทั้งหลาย

^{๒๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาพรหมนารถชาตกร. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาตกร เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓. หน้า ๒๗๕.

^{๒๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาเตสกุณฑก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาตกร เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๗. หน้า ๕๖๑.

พระโพธิสัตว์ พรรณนากำลึง ๕ อย่าง โดยฐานะมีประมาณเท่านี้ อย่างนี้แล้ว ยก
กำลึงคือปัญญาขึ้นกล่าว **เหมือนบุคคลนำมณฑลแห่งพระจันทร์ไป**^{๒๔}

การแสดงธรรมของพระโพธิสัตว์แสดงถึงปัญญาของพระองค์ และทำให้ผู้อื่นเกิดปัญญาด้วย
เพราะเป็นการขจัดอวิชชาคือความไม่รู้ของสัตว์โลก ดังนั้นจึงเปรียบเทียบการแสดงปัญญาว่า “**เหมือน
บุคคลนำมณฑลแห่งพระจันทร์ไป**” นั่นคือขจัดความมืดมิดซึ่งอยู่บริเวณโดยรอบของพระจันทร์ ทำให้
แสงจันทร์สว่างไสว ทอแสงสุกใสยิ่งขึ้น ลักษณะการเปรียบเช่นนี้พบใน **อรรถกถาโมสถชาดก**
ซึ่งเน้นพระปัญญาบารมีของมโหสถ ผู้ใช้ปัญญาช่วยเหลือผู้อื่น

...ปุโรหิตพูดค้านว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พวกเราไม่ควรจะยึดราชสมบัติใน
นครที่มโหสถอยู่ เพราะวามโหสถนั้นเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยความรู้ และเป็นผู้ฉลาดในอุบาย
อย่างนี้ๆ ปุโรหิตพูดห้ามพระเจ้าจูลณี พรรณนาคุณสมบัติของมโหสถ **ดูบุคคลยก
มณฑลแห่งดวงจันทร์ขึ้นกล่าว**^{๒๕}

เมื่อพระเจ้าจูลณีพรหมทัตทรงได้ราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นแล้วจึงปรึกษาแก้วปุโรหิตว่าจะ
ยึดราชสมบัติกรุงมิถิลา แต่ปุโรหิตคัดค้านเพราะหวาดเกรงปัญญาของมโหสถ การกล่าวสรรเสริญ
ปัญญาของมโหสถให้เป็นที่ประจักษ์ “**ดูบุคคลยกมณฑลแห่งดวงจันทร์ขึ้นกล่าว**” คือทำให้เห็นแสง
สว่างของดวงจันทร์ เป็นการยกย่องสรรเสริญมโหสถ เช่นเดียวกับที่พระเจ้าจูลณีตรัสว่า

พระเจ้าจูลณีทรงยกเกียรติคุณของพระมหาสัตว์ขึ้นประกาศ **ประหนึ่งทรงยก
ดวงจันทร์ขึ้นจะนั้น**^{๒๖}

การ “**ยกดวงจันทร์ขึ้น**” จึงแสดงให้เห็นความสว่างไสวของพระจันทร์ให้เด่นชัดขึ้น ปัญญา
ของมโหสถจึงเปรียบได้กับดวงจันทร์ที่ทอแสงสว่างไสวไปทั่วทิศเป็นที่ยอมรับแม้กระทั่งฝ่ายศัตรู

การใช้พระจันทร์เพื่อเปรียบรูปลักษณะของพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์จึงมีนัยสัมพันธ์ถึง
ปัญญาที่เต็มเปี่ยม ปราศจากอวิชชา เมื่อเอ่ยถึงพระจันทร์เต็มดวงจึงหมายถึงปัญญาบริบูรณ์ของ
พระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์

^{๒๔} แหล่งเดิม. หน้า ๕๗๓.

^{๒๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาโมสถชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒*. หน้า ๔๓๑.

^{๒๖} แหล่งเดิม. หน้า ๕๖๖.

๔.๒ พระจันทร์มีบทบาทเป็นฉากของเรื่อง

อรรถกถาชาดกใช้พระจันทร์เป็นฉากเพื่อแสดงบรรยากาศในเรื่อง และนำเสนอเหตุการณ์สำคัญในเรื่อง ทำให้ผู้อ่านเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร และเข้าใจสาระสำคัญของตัวบทได้ดียิ่งขึ้น การใช้พระจันทร์เป็นฉากมี ๒ ลักษณะ ดังนี้

๔.๒.๑ การใช้พระจันทร์เป็นฉากในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา

๔.๒.๒ การใช้พระจันทร์เป็นฉากเพื่อสร้างบรรยากาศในเรื่อง

การใช้พระจันทร์เป็นฉากปรากฏในอรรถกถาชาดก ๓๖ เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาเวทัพพชาดก อรรถกถามหาสุทฺถสสนชาดก อรรถกถาปุปรัตตชาดก อรรถกถาสัญญชิวชาดก อรรถกถากุรุธรรมชาดก อรรถกถาสสปีณชิตชาดก อรรถกถาอุรคชาดก อรรถกถาคันธารชาดก อรรถกถาคังคมาลชาดก อรรถกถาจตุทวารชาดก อรรถกถาสังขชาดก อรรถกถามัญญกูณฑลชาดก อรรถกถาธรรมเทวปุตตชาดก อรรถกถาสมุททวาณิชชาดก อรรถกถาชนสันธชาดก อรรถกถากาลิงคชาดก อรรถกถาสุริจิชชาดก อรรถกถาสาธินราชชาดก อรรถกถาทสพรหมณชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถาสีวีราชชาดก อรรถกถาจัมเปยยชาดก อรรถกถากิงฉันทชาดก อรรถกถาชัยทิสชาดก อรรถกถาสัมพุลชาดก อรรถกถาสรรภังคชาดก อรรถกถาสังขपालชาดก อรรถกถาอุมมาทนต์ชาดก อรรถกถาสังกิชชาดก อรรถกถามหาสุตตไสมชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก อรรถกถาภูริทัตชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก อรรถกถาวิรุทธชาดก และอรรถกถาเวสสันดรชาดก

๔.๒.๑ การใช้พระจันทร์เป็นฉากในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา

ในอรรถกถาชาดกกล่าวถึงการทำงาน การรักษาศีล และการฟังธรรม เหตุการณ์เหล่านี้มักเกิดขึ้นในคืนพระจันทร์เต็มดวง ตัวละครที่ประกอบพิธีกรรมเหล่านี้มีทั้งพระโพธิสัตว์และตัวละครอื่นๆ อรรถกถาชาดกที่ใช้พระจันทร์เป็นฉากในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนามีจำนวน ๒๔ เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาเวทัพพชาดก อรรถกถามหาสุทฺถสสนชาดก อรรถกถากุรุธรรมชาดก อรรถกถาสสปีณชิตชาดก อรรถกถาคังคมาลชาดก อรรถกถาจตุทวารชาดก อรรถกถาสังขชาดก อรรถกถาธรรมเทวปุตตชาดก อรรถกถาชนสันธชาดก อรรถกถากาลิงคชาดก อรรถกถาสุริจิชชาดก อรรถกถาทสพรหมณชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถาสีวีราชชาดก อรรถกถาจัมเปยยชาดก อรรถกถากิงฉันทชาดก อรรถกถาชัยทิสชาดก อรรถกถาสังขपालชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก อรรถกถาภูริทัตชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก อรรถกถาวิรุทธชาดก และอรรถกถาเวสสันดรชาดก

พิธีกรรมทางศาสนาที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกมากที่สุดคือ “การสมาทานอุโบสถ” พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายความหมายของ “อุโบสถ” ไว้ ๔ ความหมาย ได้แก่

๑. การสวดปาฏิโมกข์ของพระสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เป็นเครื่องชักจูงตรวจสอบความบริสุทธิ์ทางวินัยของพระสงฆ์ และแสดงถึงความพร้อมเพรียงของพระสงฆ์ เป็นสังฆกรรมที่ต้องทำเป็นประจำสม่ำเสมอและมีกำหนดเวลาที่แน่นอน มีชื่อเรียกย่อยหลายอย่าง ได้แก่ สังฆอุโบสถ คณะอุโบสถหรือปาวีสุทธิอุโบสถ ปุคคอุโบสถหรืออริขฐานอุโบสถ ปัณณรลิก และสามัคคีอุโบสถ

๒. การอยู่จำรักษาศีล ๘ มี ๓ ประเภท ได้แก่ ปกติอุโบสถ ปฏิชาครอุโบสถ และปาฏิหาริยอุโบสถ

๓. วันอุโบสถสำหรับพระสงฆ์ คือ วันจันทร์เพ็ญ และวันจันทร์ดับ สำหรับคฤหัสถ์ คือ วันพระ ได้แก่ วันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ วันจันทร์เพ็ญ และวันจันทร์ดับ

๔. สถานที่สงฆ์ทำสังฆกรรม เรียกตามศัพท์ว่า อุโปสถาคาร หรืออุโปสถคคะ ไทยเรียกว่า โบสถ์^{๒๗}

ส่วน “อุโบสถศีล” หมายถึง “ศีลที่รักษาเป็นอุโบสถ หรือศีลที่รักษาในวันอุโบสถ ได้แก่ ศีล ๘ ที่อุบาสกอุบาสิกาสมาทานรักษาเป็นการจำศีลในวันพระ คือขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ (แรม ๑๔ ค่ำในเดือนขาด)”^{๒๘}

ในหนังสืออุโบสถศีลกถา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการอธิบายศัพท์คำว่า “อุโบสถ” ไว้ดังนี้

จักวินิจฉัยโดยอรรถแห่งอุโบสถศัพท์นั้นก่อน มีคำในอรรถกถาภยเนวรสุตระแลฎีกากังขา วิตรณีนว่า อุโปสถศัพท์โท ปนายั ปาติโมกข์ชุตฺเทศสิโล ปวาสนบัญญัติ ทวเสสุ วัตติ อธิบายศัพท์คืออุโบสถนี้ ในที่บางแห่งเป็นชื่อแห่งพระปาติโมกข์เทศ คืออุโบสถกรรมแห่งสงฆ์ ในที่บางแห่งเป็นชื่อศีล ๘ อันคฤหัสถ์รักษา ในที่บางแห่งเป็นชื่อแห่งอุบาส คืออดเข้าเสียทั้งวันก็ดี บริโภคบ้างแต่วัตถุมีนน้ำผึ้งเป็นอาทิกก็ดี เป็นอุโบสถกรรมของบุคคลภายนอกพระพุทธศาสนา ในที่บางแห่งเป็นชื่อแห่งช้างมีสิद्धุสสีแห่งทอง เรียกว่า อุโบสถตระกูลในที่บางแห่งเป็นชื่อแห่งวัน เป็นที่รักษาศีล ๘ แห่งคฤหัสถ์ แลวันเป็นที่กระทำซึ่งอุโบสถกรรมแห่งสงฆ์อิมัสมี ปน ฐาเน ก็แต่ในที่ที่จะพรรณนาไปนี้จะประสงค์เอาแต่

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑].

หน้า ๕๖๒ – ๕๖๔.

^{๒๘} แหล่งเดิม. หน้า ๕๖๔.

อุโบสถศัพท์ ที่มีแปลว่า ศีล ๘ ประการนั้นอย่างเดียว แต่ศีลชื่อว่าอุโบสถนั้นมีแปลว่า
ธรรมอันบุคคลพึงอาไศรยอยู่^{๒๙}

คำว่า “อุโบสถ” จึงมีหลายความหมาย ได้แก่ อุโบสถกรรมแห่งสงฆ์ ศีล ๘ ที่คฤหัสถ์รักษา
อุโบสถกรรมของบุคคลภายนอกพระพุทธศาสนา ชื่อข้างสีทอง และหมายถึง ธรรมที่บุคคลพึงอาศัย
ในอรรถกถาชาดกเมื่อกล่าวถึงวันพระจันทร์เต็มดวงมักแสดงว่าเป็นวันอุโบสถ ตัวละครสำคัญ
คือพระโพธิสัตว์ทรงรักษาอุโบสถ ตัวอย่างใน อรรถกถาสังฆชาดก ซึ่งมีเนื้อเรื่องตอนหนึ่งเหมือน
อรรถกถามหาชนกชาดก กล่าวคือสังฆพราหมณ์โพธิสัตว์เดินทางกลางมหาสมุทรได้ ๗ วัน เรือแตก
มหาชนพากันพินาศสิ้น มีเพียงพระมหาสัตว์กับอุปัฏฐากที่ตั้งสติมั่น

สังฆพราหมณ์โพธิสัตว์ได้เห็นดังนั้นแล้ว ก็มีจิตเลื่อมใสยิ่งขึ้น เดินไปสู่ท่าลงเรือ เมื่อ
สังฆพราหมณ์กำลังเดินทางอยู่กลางมหาสมุทร พอถึงวันที่ ๗ เรือได้ทะเล น้ำไหลเข้า ไม่มี
ใครสามารถจะวิดน้ำให้หมดได้ มหาชนกลัวต่อมรณภัย ต่างก็พากันนมัสการเทวดาที่
นับถือของตนๆ ร้องกันแข่งแซ่ พระมหาสัตว์กับอุปัฏฐากคือคนใช้คน ๑ ทาสรีระด้วยน้ำมัน
เคี้ยวจรรณน้ำตาลกรวดกับเนยใสพอแก่ความต้องการแล้วให้อุปัฏฐากกินบ้าง แล้วขึ้นบน
ยอดเสากระโดงกับอุปัฏฐาก กำหนดทิศว่า เมืองของเราอยู่ข้างทิศนี้ เมื่อจะเปลื้องตนจาก
อันตรายจากปลาและเต่า จึงโดดลงไปในที่ประมาณอุสภะ ๑ พร้อมกับอุปัฏฐากนั้น
มหาชนพากันพินาศสิ้น ส่วนพระมหาสัตว์กับอุปัฏฐากพยายามว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรไปได้
๗ วัน วันนั้นเป็นวันอุโบสถ พระโพธิสัตว์ได้บ้วนปากด้วยน้ำเค็มแล้ว รักษาอุโบสถ^{๓๐}

เหตุการณ์เรือแตกนี้เกิดขึ้นในคือวันเพ็ญ มหาชนต่างเป็นอาหารของเต่าปลา แต่พระโพธิสัตว์
กับคนสนิทกลับมีปัญญาตั้งสติมั่น การใช้สติครองตนเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ลักษณะเช่นนี้ปรากฏใน
อรรถกถามหาชนกชาดก เช่นกัน การรักษาอุโบสถของพระโพธิสัตว์ จึงเป็นการตั้งจิตระลึกมั่นใน
ธรรมะคือศีล ๘ ได้แก่

๑. เว้นจากทำลายชีวิต
๒. เว้นจากถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้
๓. เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ คือ เว้นจากการร่วมประเวณี
๔. เว้นจากพูดเท็จ
๕. เว้นจากของเมาคือสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
๖. เว้นจากบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือเที่ยงไปแล้ว

^{๒๙} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๔๕๙). *อุโบสถศีลกถา*. หน้า ๒ – ๓

^{๓๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *อรรถกถาสังฆชาดก*. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๕*. หน้า ๘๐๕.

๗. เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การตัดทรงดอกไม้ ของหอมและเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง

๘. เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย^{๓๑}

ใน *อรรถกถาชนสันธชาดก* พระโพธิสัตว์ชนสันธกุมารทรงแสดงธรรมแก่มหาชนในวันปับนรสีอุโบสถ ซึ่งก็คือคืนพระจันทร์เต็มดวง

วันหนึ่งเป็นวันปับนรสีอุโบสถ พระโพธิสัตว์ทรงสมาทานอุโบสถศีลแล้ว ทรงดำริว่า เราจักแสดงธรรมแก่มหาชน เพื่อประโยชน์สุขยิ่งๆ ขึ้น เพื่อให้มหาชนอยู่ด้วยความไม่ประมาท รับสั่งให้ตีกลอง ป่าวร้องทั่วพระนครให้ชาวพระนครทั้งหมด ตั้งตั้งแต่พระสนมของพระองค์ มาประชุมกัน แล้วประทับนั่งบนบัลลังก์อันประเสริฐที่ตกแต่งไว้กลางรัตนมณฑปซึ่งประดับประดาแล้วในพระลานหลวง ตรัสว่า ชาวพระนครที่รักทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมที่ร้อนบ้าง ไม่ร้อนบ้าง แก่ท่านทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท เสียใจตสดับโดยเคารพเถิด แล้วทรงแสดงธรรม^{๓๒}

การประพฤติธรรมของตัวละครในวันพระจันทร์เต็มดวงนี้มีนัยแสดงถึงการมีปัญญาแสวงหาทางดับทุกข์ พระโพธิสัตว์ผู้แสดงธรรมจึงใช้ปัญญาของตนเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น โดยนัยนี้ภาพพระจันทร์เต็มดวงในคืนมีดจึงมีความหมายสัมพันธ์กับการใช้ปัญญาของพระโพธิสัตว์ พบใน *อรรถกถาสุริชาดก* คือ พระนางสุเมธาอัคมเหสีของพระราชาสุริจ ทรงสมาทานอุโบสถเพราะปรารถนาพระโอรส ต่อมาในพิการเทพบุตรก็คือจติเป็นพระโอรสของพระนาง

ครั้งนั้นพระราชาตรัสกะพระนางสุเมธาว่า นางผู้เจริญ เชิญเธอปรารถนาพระโอรสเถิด พระนางรับพระดำรัสว่า สาธุแล้ว ครั้นถึงคืนที่ ๑๕ ทรงสมาทานอุโบสถ ประทับนั่งเหนือพระแท่นอันสมควร ทรงระลึกถึงศีลทั้งหลายอยู่ในพระตำหนักอันทรงสิริ พระเทวีที่เหลื่อพากันประพฤติวัตรอย่างแพะอย่างโคต่างไปสู่อุทยาน ด้วยเดชแห่งศีลของพระนางสุเมธาพิภพของท้าวสักกะหวั่นไหว ท้าวสักกะทรงนึกว่า นางสุเมธาปรารถนาพระโอรสเรา

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑]. หน้า ๓๙๑.

^{๓๒} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *อรรถกถาชนสันธชาดก*. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๖*. หน้า ๑๖๒ – ๑๖๓.

ต้องให้โอรสแก่เธอ แต่เราไม่อาจที่จะให้ตามมีตามได้ ต้องเลือกเฟ้นโอรสที่สมควรแก่เธอ
เมื่อทรงเลือกเฟ้นก็ทรงเห็นเทพบุตรนพการ^{๓๓}

วันพระจันทร์เต็มดวงจึงเป็นวันที่ตัวละครในอรรคกษัตริย์ชาดกประพาศดิถีธรรม “วันบูรณมี” คือวันที่พระจันทร์เต็มดวงนี้เป็นวันบริจาคตานครั้งสำคัญของพระเจ้าสีวิราชในอรรคกษัตริย์ชาดกพระองค์ทรงเป็นพระราชชาติศรัทธาในการทำทาน ทรงสร้างโรงพยาบาล ๖ แห่ง และทรงบริจาคตัญย์วันละ ๖ แสนทุกๆ วัน ต่อมาทรงมีพระราชประสงค์จะให้ “อชฌัตติกทาน” คือทานภายใน ทำวาลักกะจึงแปลงเป็นพราหมณ์แก่ชรา ตาบอด มาขอพระราชทานดวงพระเนตรของพระเจ้าสีวิราช

คราวหนึ่งเป็นวันบูรณมี ดิถีที่ ๑๕ ค่ำ เวลาเช้าพระเจ้าสีวิราชประทับเหนืออาสนบัลลังก์ภายใต้สมุสสิตเศวตฉัตร ทรงรำพึงถึงทานที่พระองค์ทรงบริจาค มิได้ทอดพระเนตรเห็นพาทิรวัตตูลิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ชื่อว่าพระองค์ยังไม่เคยบริจาค จึงทรงพระดำริว่า พาทิรวัตตูลิ่งที่ชื่อว่า เรายังไม่เคยบริจาคไม่มีเลย พาทิรททานหาได้ยังเราให้ยินดีไม่ เราประสงค์จะให้อชฌัตติกทาน โอหนอ เวลาที่เราไปในโรงพยาบาลวันนี้ ยาจกคนใดอย่าได้ขอพาทิรวัตตูละเลย พึงเอ่ยออกชื่อขอแต่อชฌัตติกทานเถิด^{๓๔}

การทำทานครั้งสำคัญและยิ่งใหญ่ของพระเจ้าสีวิราช ตรงกับ “วันบูรณมี ดิถีที่ ๑๕ ค่ำ” ซึ่งก็คือวันพระจันทร์เต็มดวง การใช้พระจันทร์เต็มดวงเป็นฉากในการแสดงทานครั้งสำคัญของพระโพธิสัตว์จึงทำให้เห็นความสำคัญของพระจันทร์ว่าสัมพันธ์กับเหตุการณ์การประพาศดิถีธรรม

พระเจ้าเนมิราชในอรรคกษัตริย์ชาดก ทรงสมทานอุโบสถศีล ทรงปริวิตกในข้อธรรมทำวาลักกะเทวราชจึงเสด็จมาตัดความสงสัยของพระเจ้าเนมิราช

ได้ยินว่า พระเจ้าเนมิราชนั้นทรงสมทานอุโบสถศีล ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ทรงเปลื้องราชาภรณ์ทั้งปวง บรรทมบนพระยี่ภู่มีสิริ หยั่งลงสุนิทรารมณต์ตลอดสองยาม ตื่นบรรทมในปัจฉิมยาม ทรงคู้บัลลังก์ขัดสมาธิ ทรงดำริว่า เราให้ทานไม่มีปริมาณแก่ประชุมชนและ

^{๓๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรคกษัตริย์ชาดก. ใน พระสูตรและอรรคกษัตริย์ชาดก แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๖. หน้า ๔๒๙.

^{๓๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรคกษัตริย์ชาดก. ใน พระสูตรและอรรคกษัตริย์ชาดก แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๗. หน้า ๖๓-๖๔.

รักษาศีล ผลแห่งทานบริจาคมีมาก หรือแห่งพรหมจริยาवासมีผลมากหนอ ทรงดำริจะนั้นก็
ไม่ทรงสามารถตัดความสงสัยของพระองค์ได้^{๓๕}

เมื่อได้สนทนาธรรมด้วยกันแล้ว ท้าวสักกเทวราชจึงเสด็จสู่วิมานของตน เหตุการณ์นี้เกิดขึ้น
ในคืนวันพระจันทร์เต็มดวง กล่าวได้ว่าการได้สนทนาธรรมกับท้าวสักกเทวราชทำให้พระเจ้าเนมิราช
สิ้นสงสัย เกิดปัญญากระจ่างเช่นเดียวกับแสงสว่างของพระจันทร์เต็มดวงในค่ำคืนที่มีมืดมิด ต่อมา
เหล่าเทวดาต้องการเห็นพระเจ้าเนมิราช มาตลีเทพบุตรจึงรับเทพโองการไปรับพระเจ้าเนมิราชในคืน
วันเพ็ญ

การใช้พระจันทร์เป็นฉากในเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง ในวันที่ตัวละครคือพระโพธิสัตว์หรือตัว
ละครอื่นๆ ทำทาน รักษาศีล แสดงธรรม นับเป็นพฤติกรรมที่เพิ่มพูนและเป็นการสะสมและบุญบารมี
ของตัวละครเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพระโพธิสัตว์ ทำให้ผู้ประพจน์ธรรมเกิดความเลื่อมใส
ศรัทธาในพุทธศาสนา เป็นการเพิ่มพูนปัญญา ทำให้กระจ่างแจ้งในข้อธรรม เห็นผลจากการปฏิบัติ
ธรรมนั้นโดยนัยนี้ ฉากพระจันทร์เต็มดวงจึงมีนัยสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบ
เพื่อแสดงถึงปัญญาที่กำจัดอวิชชาคือความมืดมิด

๔.๒.๒ การใช้พระจันทร์เป็นฉากเพื่อสร้างบรรยากาศในเรื่อง

พระจันทร์ปรากฏเป็นฉากที่สร้างบรรยากาศในเรื่อง ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความงดงามของแสง
จันทร์เต็มดวง คืนวันเพ็ญในอรรถกถาชาดกมักเป็นคำคืนที่มีงานมหรสพในพระนคร เป็นคืนที่น่า
รื่นรมย์ ทั้งทั้งพระนครมีแต่ความสนุกสนานรื่นเริง ปรากฏในอรรถกถาชาดก ๑๔ เรื่อง ได้แก่
อรรถกถาปุปรัดตชาดก อรรถกถาสัญชีวชาดก อรรถกถาอูรชชาดก อรรถกถาคันธารชาดก
อรรถกถามัญจุกุณฑลชาดก อรรถกถาสุมททวาณิชาดก อรรถกถาสาธินราชชาดก อรรถกถา
สัมพลาชาดก อรรถกถาสรรภังคชาดก อรรถกถาสังขปาลชาดก อรรถกถาอุมมาทันตีชาดก
อรรถกถามหาสุตโตสมชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก และอรรถกถาเวสสันดรชาดก

^{๓๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาเนมิราชชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔
ภาคที่ ๒. หน้า ๒๔๓.

ภาพคืนพระจันทร์เต็มดวงทอแสงสว่างทั่วทั้งพระนครที่มีมหรสพรื่นเริงใจนี้ มักเป็นคืนที่ทำให้ตัวละครลุ่มหลงในกิเลส จนนำไปสู่เหตุการณ์ที่ทำให้ต้องประสบทุกข์ ตัวอย่างใน*อรรถกถาปุพฺพรัตตชาดก*

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอภิกษุชฎเทวดา ครั้งนั้นในพระนครพาราณสี มีมหรสพกลางคืนวันเพ็ญกลางเดือน ๑๒ ผู้คนพากันตกแต่งบ้านเมืองสวยงาม รวากับเทพนคร คนทั้งปวงมุ่งแต่จะเล่นมหรสพ แต่มีคนเข้ญใจผู้หนึ่งมีผ้าเนื้อแน่นอยู่คู่เดียวเท่านั้น เขาเอามาซักให้สะอาด ฟาดลงเลยขาดเป็นริ้วเป็นรอยนับร้อยนับพัน ครั้งนั้นภรรยาพูดกะเขาว่า นาย ฉันอยากจะนุ่งผ้าย้อมดอกคำสักผืนหนึ่ง หมผืนหนึ่งกอดคอท่านเที่ยวตลอดงานประจําราตรี เดือนกัตติกะ เขากล่าวว่า นางผู้เจริญ เราเข้ญใจจะมีผ้าย้อมดอกคำได้ที่ไหน เธอจงนุ่งผ้าขาวเที่ยวเล่นเถิด นางกล่าวว่า เมื่อไม่ได้ผ้าย้อมดอกคำ ฉันจักไม่เล่นกีฬาในงานมหรสพละ เธอพาหญิงอื่นเล่นกีฬาเถิด เขากล่าวว่า นางผู้เจริญ ไยจึงคาดคั้นฉันนักเล่า เราจักได้ผ้าย้อมดอกคำมาจากไหน? นางกล่าวว่า เมื่อความปรารถนาของลูกผู้ชายมีอยู่ มีหรือจะชื่อว่าไม่สำเร็จ ดอกคำในไร่ดอกคำของพระราชามีมากมิใช่หรือ? เขากล่าวว่า นางผู้เจริญ ที่นั่นมีการป้องกันแข็งแรง เช่นเดียวกับโบกขรณีที่รากษสคัมครอง เราไม่อาจเข้าไปใกล้ได้ดอก เธออย่าขอบใจมันเลย จงยินดีตามที่ได้มาเท่านั้นเถิด นางกล่าวว่า นาย เมื่อความมืดในยามรัตติกาลมีอยู่ ขึ้นชื่อว่าสถานที่ที่ลูกผู้ชายจะไปไม่ได้ ไม่มีเลย เทวดาผู้เที่ยวไปในอากาศผู้หนึ่ง เห็นภัยในอนาคตของเขา ช่วยห้ามเขาไว้^{๓๖}

ความมดงามกลางคืนพระจันทร์เต็มดวงเป็นบรรยากาศที่เร่ร้างกิเลสของชายเข้ญใจผู้รักใคร่ลุ่มหลงหญิงสาว เมื่อหญิงสาวรบเร้าอ่อนวอนให้เขาไปขโมยของในไร่ของพระราชและยื่นคำขาดว่า หากไม่ทำตามก็จะไม่ยอมไปร่วมงานมหรสพด้วย เขาจึงเสี่ยงชีวิตปีนริ้วเข้าไปในไร่ดอกคำของพระราชากลับจับเสียบที่หลาวได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัสเพราะ “อำนาจของกิเลส” แม้เป็นเช่นนี้ เขาก็ยังรำพึงว่า “เราพลาดโอกาสจากงานประจําราตรีในเดือนกัตติกะ กับนางผู้นุ่งผ้าย้อมด้วยดอกคำ ใช้แขนทั้งคู่ออบกอดรอบคอ คลอเคลียกัน”^{๓๗} ความมดงามของแสงจันทร์จึงเป็นบรรยากาศที่เชิญชวนให้ลุ่มหลงหมกมุ่นในกิเลสได้เป็นอย่างดี

^{๓๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาปุพฺพรัตตชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒*. หน้า ๕๔๘ – ๕๔๙.

^{๓๗} แหล่งเดิม. หน้า ๕๔๙.

ความมั่งคั่งของคืนวันเพ็ญที่ทำให้เกิดกิเลสนี้ ปรากฏอย่างเด่นชัดใน *อรรถกถาคูมาทนต์ชาดก* ผู้ที่ตระหนักถึงภัยแห่งความมั่งคั่งของคืนวันเพ็ญคืออภิปรากเสนาบดีจึงห้ามนางอุมมาทนต์ไม่ให้ปรากฏตัวให้พระราชาสีวิราชทอดพระเนตรเห็น

ลำดับนั้น ในพระนครนั้น ประชาชนทั้งหลายได้โสมนัสงานมหรสพประจำเดือนกัตติกมาส (เดือน) ประชาชนทั้งหลายได้เตรียมพระนครไว้ในวันมหรสพ เพ็ญเดือนกัตติกมาสแล้ว ท่านอภิปรากเสนาบดีเมื่อจะไปยังที่รักษา (ที่ทำงาน) ของตน จึงเรียกภริยาสุดที่รักนั้นมาแล้วพูดว่า อุมมาทนต์ น้อยรัก! วันนี้ เวลาค่ำคืนแห่งกัตติกมาส จะมีมหรสพ พระราชาจักทรงทำประทักษิณพระนคร เสด็จผ่านประตูเรือนของเรานี้เป็นเรือนแรก น้อยอย่าปรากฏตัวให้พระราชาทรงเห็นนะ เพราะถ้าพระองค์เห็นน้องแล้ว จักไม่อาจดำรงสติไว้ได้. นางอุมมาทนต์นั้นรับคำสามีว่า ไปเถอะ คุณพี่ (ถึงเวลานั้นแล้ว) ดิฉันจักรู้ ดังนี้ เมื่อสามีไปแล้ว จึงสั่งบังคับนางทาสีว่า ในเวลาที่พระราชาสด็จมายังประตูเรือนของเรานี้ เจ้าจงบอกแก่เราให้ทราบด้วยนะ ลำดับนั้น เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว พระจันทร์เพ็ญลอยเด่นขึ้นแทนที่พระนครที่ประดับประดาตกแต่งแล้ว ดวงดงามปานทวนคร ประทีปลุกโผลงสว่างไสวทั่วทุกทิศ พระราชาทรงประดับตกแต่งด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ ทรงประทับบนรถม้าคันประเสริฐ แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ทรงกระทำประทักษิณพระนครด้วยยศใหญ่ เสด็จถึงประตูเรือนของท่านอภิปรากเสนาบดี เป็นเรือนแรกที่เดียว ก็เรือนหลังนั้น แวดล้อมด้วยกำแพงสีดงมโนศิลา มีหอคอยอยู่ที่ยุ่มประตูอันประดับตกแต่งงดงามเลิศ น่าดูชม ขณะนั้น นางทาสีได้เรียนแจ้งให้นางอุมมาทนต์ทราบแล้ว นางอุมมาทนต์ให้นางทาสีถือพานดอกไม้แล้ว ยืนพิงบานหน้าต่าง ด้วยลีลาอันงดงามดูนางกินรี โปยดอกไม้ใส่พระราช พระราชาเหลือบแลดูนาง ทันทีกก็เกิดความเมากับความเมาคือกิเลส ไม่อาจจะดำรงสติไว้ได้ จนไม่สามารถจะจำได้ว่า เรือนหลังนี้ เป็นของท่านอภิปรากเสนาบดี^{๓๔}

คืนที่พระจันทร์เต็มดวงทอแสงสว่างทั่วทั้งพระนคร ลอยเด่นกระจ่างตา ชาวเมืองรื่นรมย์ยินดี มีความสุข ในคืนที่มีบรรยากาศอบอุ่นไปด้วยความสนุกสนานเช่นนี้ ย่อมทำให้มนุษย์เพลิดเพลินรื่นเริง อภิปรากเสนาบดีเกรงว่าในบรรยากาศเช่นนี้เมื่อมีความมั่งคั่งของนางอุมมาทนต์ด้วยพระราชาสีวิราช “จักไม่อาจดำรงสติไว้ได้” นางอุมมาทนต์ผู้ซึ่งมีความมั่งคั่งของตนนั้นทำให้ “พวกปุถุชนที่พบเห็นเธอเข้าทุกคนๆ คน ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้โดยภาวะของตน เป็นผู้เมาแล้ว ด้วยความเมาคือกิเลสเหมือนเมาแล้วด้วยน้ำเมา ฉะนั้น ชื่อว่า สามารถจะตั้งสติได้ ไม่ได้มีแล้ว”^{๓๕} นางจึงตั้งใจให้

^{๓๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *อรรถกถาคูมาทนต์ชาดก*. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑*. หน้า ๕๑ - ๕๒.

^{๓๕} แหล่งเดิม. หน้า ๔๘.

พระราชาทอดพระเนตรเห็นตนในภาพที่งดงาม มีนางทาสีถือพานโปรยดอกไม้ใส่พระราชินี โดยมีนาง ยืนพินิจหน้าต่างด้วยกิริยาท่าทางที่ชวนหลงใหล ความงดงามของนางอุมมาทันตีในคืนที่แสงจันทร์นวล สาดส่องทั่วทั้งพระนครนี้จึงทำให้พระราชาสีวิราชทรงหวั่นไหวพระหทัย ไม่อาจทอดพระเนตรงานรื่น เริงอื่นใดได้ เสด็จกลับปราสาทแล้วทรงบรรทมบ่นเพื่อถึงนางอุมมาทันตี ทรงเปรียบว่านางอุมมาทันตี เป็นพระจันทร์อีกดวงหนึ่ง “ในวันนั้น คือในวันงานมหรสพนั้น เราได้เห็นนางนุ่งห่มผ้าสีแดงเสมอสีเท่า นกพิราบนั้นแล้ว แลดูความงามแห่งใบหน้าของนางอยู่ ได้สำคัญว่า พระจันทร์ขึ้นสองดวง เพราะ ความที่พระจันทร์เพ็ญลอยเด่นขึ้นสองดวงคือ ดวงหนึ่งซึ่งมีประจำขึ้นทางทิศตะวันออก ดวงหนึ่งขึ้น ในบริเวณของอภิปารกเสนาบดี”^{๕๐}

อาจกล่าวได้ว่าความงดงามของแสงจันทร์ในคืนวันเพ็ญเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ พระราชาทรงลุ่มหลงนางอุมมาทันตี เป็นเครื่องเร่งเร้ากิเลสในจิตใจของพระราชา พระราชาสีวิราชใน ชาติเรื่องนี้ก็คือพระโพธิสัตว์ ความลุ่มหลงนางอุมมาทันตีทำให้ทรงบ่นเพื่อถึงนาง แม้อภิปารก เสนาบดีจะหาหนทางถวายนางอุมมาทันตีแก่พระราชาสีวิราช เพื่อบรรเทาทุกข์ของพระราชา แต่พระองค์กลับทรงดำริได้ว่าด้วยอำนาจกิเลสนี้จะทำให้พระองค์ทรงเสื่อมจากบุญ มหาชนจะติเตียน ที่ทำกรรมชั่วซ้ำลามาก แม้อภิปารกผู้เป็นสหายของพระองค์ก็จะเกิดความคับแค้นใจ จึงทรงใช้ธรรมะ คุ่มครองตนไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส พระราชาสีวิราชจึงทรงตัดความผูกพันรักใคร่ในนางอุมมา ตันตีได้

คืนพระจันทร์เต็มดวงเช่นนี้ เป็นคืนที่น่ารื่นรมย์ ทำให้มนุษย์มีจิตเบิกบาน ในอรรถกถาชาดก มักกล่าวถึงคืนวันเพ็ญว่าเป็นคืนที่ตัวละครต้องการสนทนารวมกับผู้รู้ เช่น อรรถกถาสังกัจจายชาดก พระเจ้าอชาตศัตรูทรงระลึกได้ว่าทรงทำกรรมหนักคือการปลงพระชนม์พระบิดา เมื่อเกิดความ หวาดกลัวจึงทรงต้องการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

ครั้นในวันต่อมา เมื่อวันเพ็ญแห่งเดือนที่ ๔ ซึ่งเป็นที่เบ่งบานแห่งดอกโกมุท (คือวันเพ็ญ กัตติกมาส) พระเจ้าอชาตศัตรูมีหมู่อำมาตย์แวดล้อมแล้ว ทอดพระเนตรเห็นอิสริยยศของ พระองค์ จึงทรงดำริว่า อิสริยยศแห่งพระบิดาของเรายิ่งใหญ่กว่านี้ เราสั่งให้ปลงพระชนม์ พระองค์ผู้เป็นธรรมราชา ชื่อเห็นปานนั้นเสีย เพราะอาศัยพระเทวทัต เมื่อพระองค์ทรงดำริ อยู่อย่างนั้นนั่นแหละ ความเร่าร้อนก็บังเกิดในพระวรกายแล้ว พระสรีระทุกส่วนก็ชุ่มไป ด้วยเหงื่อ ในลำดับนั้น ท้าวเธอจึงทรงดำริว่า ใครหนอแล จักสามารถบรรเทาภัยอันนี้ของ เราได้ ดังนี้แล้ว ทรงทราบบว่า บุคคลอื่นเว้นพระทศพลเสียแล้ว ย่อมไม่มี จึงทรงดำริว่า เราเป็นผู้มีความผิดอย่างใหญ่หลวงต่อพระตถาคตเจ้า ใครเล่าหนอ จักพาเราไปเฝ้า พระองค์ได้ ทรงกำหนดมั่นหมายว่าใครอื่นนอกจากหมอชีวก เป็นไม่มีแน่ ทรงถือเอาการ

^{๕๐} แหล่งเดิม. หน้า ๕๖.

ตกลงพระทัยนั้น ทรงทำอุบายที่จะเสด็จไป เปล่งอุทานว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญ ชาติที่ค้ำคั้นนี้ มีดวงจันทร์แจ่มกระจ่างนำรึนรมย์เสียจริงๆ หนอ แล้วตรัสว่า วันนี้เราควรไปหาสมณะหรือ พรหมณที่ไหนดีหนอ^{๔๑}

พระเจ้าอชาตศัตรูได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ชีวกัมพวัน ทรงสดับพระธรรมเทศนาเรื่อง สามัญญผลสูตร ว่าด้วยผลของความเป็นสมณะคือประโยชน์ที่จะได้จากการดำรงเพศเป็นสมณะ หรือ บำเพ็ญสมณธรรม^{๔๒} กาลต่อมาพระเจ้าอชาตศัตรูทรงถวายทาน รักษาศีล ทรงทำการสมาคมกับ พระพุทธเจ้า ทรงสดับธรรมกถา ทรงคบกัลยาณมิตร ทำให้ทรงละความหวาดกลัวและทรงสบาย พระทัย คั้นวันเพ็ญจึงเป็นคืนที่ทำให้พระองค์เกิดปัญญาตระหนักถึงภัยจากกรรมที่ทรงทำไว้ และเกิด ปัญญาว่าต้องหาหนทางบรรเทาภัยอันทำให้เกิดทุกข์ นั่นคือการได้พบพระพุทธเจ้า

อย่างไรก็ดี อรรถกถาชาดกได้แสดงให้เห็นว่าหากคบคนพาลย่อมทำให้หลงผิด ประสบความทุกข์ทรมาน ดังพระเจ้าอังคตติราชผู้ครองกรุงมิถิลานครใน อรรถกถาพรหมนารทชาดก พระองค์ทรงมี พระราชธิดาคือ พระนางรุจาราชกุมารี ผู้ทรงพระสิริโฉมงามยิ่ง พระเจ้าอังคตติราชโปรดปราน พระธิดายิ่งนัก ทุกกึ่งเดือนทรงพระราชทานทรัพย์ ๑,๐๐๐ แก่พระราชธิดาเพื่อให้ทำทาน คืนหนึ่ง แสงจันทร์กระจ่างทั่วพระนคร พระเจ้าอังคตติราชสิ้นรมย์ใจยิ่งจึงปรึกษาอำมาตย์ว่าจะประกอบกิจ อันใดในคืนที่นำรึนรมย์เช่นนั้น

ครั้นถึงคืนกลางเดือน ๑๒ ดอกโกมุทบานเทศกาลมหรสพ มหาชนพากันตบแต่ง พระนครและภายในพระราชฐานไว้อย่างตระการปานประหนึ่งว่าเทพนคร จึงพระเจ้า อังคตติราชเข้าเฝ้าทรงทูลขอร้องพระทัยว่า ประหนึ่งเครื่องราชอลังการ เสวยพระกระยาหาร เสร็จแล้ว เสด็จประทับนั่งเหนือราชอาสน์ บนพื้นปราสาทใหญ่ริมสี่หับญชรไชยมีหมู่ อำมาตย์แวดล้อม ทอดพระเนตรดูจันทมณฑลอันทรงกรวดมตราคีลอยเด่นอยู่ ณ พื้นคั่นนาคอากาศ จึงมีพระราชดำรัสถามเหล่าอำมาตย์ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาติที่ อันบริสุทธ์เช่นนั้นนำรึนรมย์หนอ วันนี้เราพึงเพลิดเพลินกันด้วยเรื่องอะไรดี.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้นได้ตรัสว่า

พระเจ้าอังคตติผู้เป็นพระราชอาของชนชาววิเทหรัฐ พระองค์มีช้างม้าพลโยธา มากมายเหลือที่จะนับ ทั้งพระราชทรัพย์ก็เหลือหลาย ก็คืนหนึ่งในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ กลางเดือน ๑๒ ดอกโกมุทบาน ตอนปฐมยาม พระองค์ทรงประมุขเหล่า

^{๔๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาสังกิจชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑. หน้า ๑๖๕-๑๖๖.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (๒๕๕๑). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑]. หน้า ๔๔๐.

อำมาตย์ราชบัณฑิต ผู้เป็นพหูสูตเฉลียวฉลาด ผู้ทรงเคยรู้จัก ทั้งอำมาตย์ผู้ใหญ่อีก ๓ นาย คือวิชัยอำมาตย์ ๑ สุนามอำมาตย์ ๑ อลาตอำมาตย์ ๑ แล้วจึงตรัสถามตามลำดับว่า เธอจงแสดงความเห็นของตนมาว่า ในวันกลางเดือน ๑๒ เช่นนี้ พระจันทร์แจ่มกระจ่าง กลางคืนวันนี้ พวกเราจะยังฤดูเช่นนี้ให้เป็นไปได้ด้วยความยินดีอะไร^{๔๓}

พระเจ้าอังคตราชทรงมีพระราชประสงค์จะฟังธรรม แต่อำมาตย์กลับชักนำคุณาชีวิต ผู้ไม่มีคุณธรรมแก่พระองค์ การได้พบปะสนทนากับผู้ทุศีลจึงทำให้พระเจ้าอังคตราชหลงผิด เพลิดเพลินยินดีแต่ในกามคุณ ทรงถือมิจฉาทิฎฐิ แม้พระนางจุจราชธิดาจะทูลคัดค้านก็ไม่เป็นผล พระโพธิสัตว์นารทะจึงเสด็จมาปลดเปลื้องมิจฉาทิฎฐิของพระเจ้าอังคตราช

การใช้พระจันทร์เป็นฉากเพื่อสร้างบรรยากาศในเรื่อง แสดงให้เห็นว่าความมดงามของพระจันทร์ในคืนวันเพ็ญสร้างบรรยากาศที่เร่ร่อนโรแมนติกได้ ขณะเดียวกันความมดงามนี้เองก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ได้ปัญญาหากได้สนทนาธรรมกับผู้ทรงธรรม ความมดงามของแสงจันทร์จึงเป็นทั้งเครื่องเร่ร่อนโรแมนติก และเป็นทั้งหนทางแก่ผู้ต้องการดับกิเลส

๔.๓ พระจันทร์มีบทบาทเป็นตำนาน

งานวิจัยนี้ใช้ตำนานในความหมายว่าเป็น Myth หมายถึง เรื่องเล่าเก่าแก่ที่เล่าสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน มีทั้งที่เป็นเรื่องเล่าและที่จัดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ปฐม หงส์สุวรรณ อธิบายว่าตำนานเกิดจากคติความเชื่อที่สืบทอดกันมาในอดีต เพื่ออธิบายเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งเกิดจากจินตนาการและความนึกคิดของคนโบราณ เช่น ตำนานสร้างโลก ตำนานแม่โพสพ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานพญาเจือง ตำนานจามเทวีวงศ์ และตำนานพระธาตุกล่อ่งข้าวน้อยฆ่าแม่ เป็นต้น^{๔๔}

ในอรรถกถาชาดกปรากฏบทบาทของพระจันทร์ในฐานะตำนาน ๒ ลักษณะ ได้แก่ ตำนานเรื่องกระต่ายบนดวงจันทร์ และตำนานเรื่องเทวดา พบในอรรถกถาชาดก ๗ เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาเทวธรรมชาดก อรรถกถานพพานชาดก อรรถกถาสสบัณฑิตชาดก อรรถกถาพิลาโรโกสิยชาดก อรรถกถาชัยทิสชาดก อรรถกถาสุธาโภชนชาดก และ อรรถกถาจันทกุมารชาดก

^{๔๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาพระหมานาชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓. หน้า ๒๓๒ - ๒๓๓.

^{๔๔} ปฐม หงส์สุวรรณ. (๒๕๔๒). การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า ๑๕.

๔.๓.๑ ตำนานเรื่องกระต่ายบนดวงจันทร์

อรรถกถาชาดกเรื่องสำคัญที่ทำให้เข้าใจตำนานเรื่องภาพกระต่ายที่ปรากฏบนดวงจันทร์ คือ อรรถกถาสप्तตริชาดก ผู้สละชีวิตเป็นทาน พระพุทธเจ้าทรงปรารภการถวายบริวารทุกอย่าง แล้วทรงเล่าถึงอดีตชาติเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นกระต่ายป่าชื่อสप्तตริ เป็นสหายกับลิงสุนัขจิ้งจอก และนาก สप्तตริแสดงธรรมโดยการให้โอวาทแก่สัตว์ทั้ง ๓ ว่า ฟังให้ทาน ฟังรักษาศีล และฟังกระทำอุโบสถกรรม วันหนึ่งสप्तตริดูดวงจันทร์แล้วรู้ว่าพรุ่งนี้จะเป็นวันพระจึงให้สัตว์ทั้ง ๓ ตัวให้ทานแก่ยาจกในวันรุ่งขึ้น สัตว์ทั้ง ๔ ตัวหาอาหารได้แตกต่างกัน นากได้ปลาที่พรานเบ็ดทิ้งไว้ จึงคาบไปเก็บไว้แล้วนอนระลึกลงถึงศีล สุนัขจิ้งจอกได้เนื้ออย่าง ๒ ไม้มัน ๑ ตัว และหม้อนมส้ม ๑ หม้อของคนเฝ้านา จึงนำไปเก็บไว้แล้วนอนรักษาศีล ส่วนลิงเก็บได้พวงมะม่วงจึงนำมาเก็บไว้แล้วนอนระลึกลงถึงศีล ฝ่ายกระต่ายมีอาหารคือหญ้าแพรกซึ่งไม่อาจให้ทานแก่ยาจกได้จึงตั้งจิตคิดว่าจะให้ร่างกายของตนเป็นอาหารแก่ผู้มาขอด้วยเดชแห่งการตั้งจิตนี้ทำให้ท้าวสักกะคิดทดลองพระโพธิสัตว์ จึงแปลงเป็นพราหมณ์มาขออาหารจากนาก สุนัขจิ้งจอก และลิง สัตว์ทั้ง ๓ ต่างยินดียกอาหารของตนแก่พราหมณ์แปลง ฝ่ายกระต่ายรู้สึกยินดียิ่งนักที่จะได้ให้ทานจึงขอให้พราหมณ์แปลงก่อถ่านไฟแล้วกระต่ายจะสละร่างกายของตนให้เป็นทานโดยการกระโดดลงในกองถ่านไฟนั้น เพื่อให้พราหมณ์ได้กินเนื้อกระต่ายแล้วจะได้เจริญสมณธรรม ท้าวสักกะจึงเนรมิตกองถ่านไฟขึ้น ก่อนที่กระต่ายจะกระโดดเข้ากองไฟได้สะบัดตัว ๓ ครั้ง เพื่อให้สัตว์เล็กๆ ที่อยู่บนขนของตนหลุดออกไป

ท้าวสักกะได้ทรงสดับถ้อยคำของสप्तตรินั้นแล้ว จึงเนรมิตกองถ่านเพลิงกองหนึ่งด้วยอำนาจของตน แล้วบอกแก่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์นั้นลุกขึ้นจากที่นอนหญ้าแพรกของตนแล้วไปที่กองถ่านเพลิงนั้น คิดว่า ถ้าสัตว์เล็กๆ ในระหว่างขนของเรามีอยู่ สัตว์เหล่านั้นอย่าตายด้วยเลย แล้วสะบัดตัว ๓ ครั้ง บริจาคร่างกายทั้งสิ้นในทานมุขปากทางของท่าน กระโดดโลดเต้นมีใจเบิกบาน กระโดดลงในกองถ่านเพลิง. เหมือนพระยาหงส์กระโดดลงในกองปทุมฉะนั้น. แต่ไฟนั้นไม่อาจทำความร้อนแม้สักเท่าชুমชนในร่างกายของพระโพธิสัตว์ ได้เป็นเสมือนเข้าไปในห้องหิมะฉะนั้น. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เรียกท้าวสักกะมากล่าวว่า พราหมณ์ ไฟที่ท่านก่อไว้เย็นยิ่งนัก ไม่อาจทำความร้อนแม้สักเท่าชুমชนในร่างกายของข้าพเจ้า นี่อะไรกัน. ท้าวสักกะตรัสว่า ท่านบัณฑิต เรามีใช้พราหมณ์เราเป็นท้าวสักกะมาเพื่อจะทดลองท่าน.^{๔๕}

^{๔๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาสप्तตริชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๔. หน้า ๔๘๘.

อรรถกถาชาดกบรรยายความรู้สึกของกระต่ายขณะจะบริจาคร่างกายเป็นทานว่า “กระโดดโลดเต้นมีใจเบิกบาน” ซึ่งเป็นความรู้สึกเป็นสุข เมื่อรู้ว่าพรหมณ์แปลงมาเพื่อจะทดสอบการให้ทานของตน กระต่ายจึงกล่าวว่าการที่ทำวสัฏกะบันดาลให้กองถ่านไฟนี้เย็น ทำให้พระโพธิสัตว์ไม่ได้บริจาคทาน ไม่มีใครเห็นว่ากระต่ายยินดีจะทำทาน ทำวสัฏกะจึงเขียนลักษณะของกระต่ายไว้ในดวงจันทร์ เพื่อให้คุณความดีที่กระต่ายบริจาคร่างกายเป็นทานปรากฏอยู่ตลอดไป

ดูก่อนสสบัณฑิต คุณของท่านจงปรากฏอยู่ตลอดกับทั้งสิ้นเกิด แล้วทรงบีบบรรพต ถือเอาอาการเหลวของบรรพต เขียนลักษณะของกระต่ายไว้ในดวงจันทร์ แล้วนำพระโพธิสัตว์มาให้นอนบนหลังหญ้าแพรกอ่อนในพุ่มไม้ป่านั่นนั่นแหละในไพรสณฑ์นั้น แล้วเสด็จไปยังเทวโลกของพระองค์ทีเดียว^{๔๖}

การอ้างถึงเรื่องการสละร่างกายเป็นทานของสสบัณฑิต มีปรากฏในอรรถกถา *ชัยทีสชาดก* เมื่อพระโพธิสัตว์อลิณสัตุราชกุมารตั้งใจจะบริจาคร่างกายแก่ยักษ์ แต่ยักษ์กลับไม่กิน พระโพธิสัตว์และกล่าวว่าเพียงต้องการทดสอบพระโพธิสัตว์เท่านั้น พระโพธิสัตว์อลิณสัตุราชกุมารจึงกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่เกิดเป็นกระต่ายว่า “ครั้งเราบังเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานยังไม่ยอมให้ทำวสัฏกเทวราชดูหมิ่นตนได้”

แท้จริง สสบัณฑิตนั้น สำคัญทำวสัฏกเทวราชนี้ว่าเป็นพรหมณ์ จึงได้ให้อยู่เพื่อให้สรีระของตนเป็นทาน ด้วยเหตุนั้นแล จันทิมเทพบุตร จึงมีรูปกระต่ายปรากฏสมประสงค์ของโลกอยู่จนทุกวันนี้

คากานัน มีอธิบายว่า สสบัณฑิตนั้น สำคัญสักกพรหมณ์ แม้ผู้นี้เป็นพรหมณ์ จึงพูดว่า วันนี้เชิญท่านเคี้ยวกินสรีระของเราในที่นี้แห่งเดียวเถิด แล้วให้อาศัย คือให้อยู่พัก เพื่อให้สรีระของตนเป็นทานอย่างนี้ และแล้วได้ให้สรีระเพื่อเป็นอาหารแก่สักกพรหมณ์นั้น ทำวสัฏกเทวราชจึงบีบเอารสอันเกิดแต่บรรพต มาเขียนเป็นภาพกระต่ายไว้ในมณฑลพระจันทร์นับแต่นั้นมา เพราะภาพกระต่ายนั่นเอง จันทิมเทพบุตรนั้น ชาวโลกจึงรู้จักกันว่ากระต่าย กระต่าย ดังนี้ จันทิมเทพบุตรมีรูปกระต่ายปรากฏ แจ่มกระจ่างอย่างนี้ สมประสงค์ คือยังความพอใจของโลกให้เจริญ รุ่งโรจน์อยู่จนทุกวันนี้ และเรื่องนี้ ก็เป็นเรื่องอัศจรรย์ อยู่ตลอดกับ^{๔๗}

^{๔๖} แหล่งเดิม. หน้า ๔๘๙.

^{๔๗} แหล่งเดิม. หน้า ๓๖๖.

อรรถกถาศัยทิสชาดก จึงสัมพันธ์กับ อรรถกถาสสัณตติชาดก โดยเชื่อมโยงให้เห็น อดีตชาติของอลีนัสต์ดูราชกุมารว่าเคยเกิดเป็นกระต่าย และตั้งจิตมั่นที่จะบริจาคชีวิตเป็นทานเช่นกัน เหตุการณ์นี้จึงเน้นย้ำแนวคิดสำคัญเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดให้เด่นชัดขึ้นแสดงถึงบทบาทของ พระจันทร์ในฐานะตำนานที่ปรากฏสืบทอดต่อมาถึงปัจจุบัน ที่สำคัญคือ ภาพกระต่ายบนดวงจันทร์ยัง สัมพันธ์เชื่อมโยงถึงจันทิมเทพบุตรซึ่งมีรูปกระต่ายปรากฏอยู่ ซึ่งเป็นเรื่องอัศจรรย์ตลอดกัป

การกล่าวถึงเรื่องอัศจรรย์หรือปาฏิหาริย์ตลอดกัป ๔ ประการ มีปรากฏในอรรถกถา นพปานชาดก ดังนี้

จริงอยู่ ในกัปนี้ ชื่อว่าปาฏิหาริย์อันตั้งอยู่ตลอดกัปมี ๔ ประการเป็นไฉน? เครื่องหมาย กระต่ายบนดวงจันทร์จักตั้งอยู่ตลอดกัปนี้แม้ทั้งสิ้น ๑ ที่ที่ไฟดับในวัฏฏกษัตราดกไฟจักไม่ไหม้ ตลอดกัปนี้แม้ทั้งสิ้น ๑ สถานที่เป็นที่อยู่ของขี้ก้างข้างหม้อ ฝนไม่ร่วงรดจักตั้งอยู่ตลอดกัปนี้ แม้ทั้งสิ้น ๑ ไม้ซ้อที่ตั้งอยู่รอบสระโบกขรณีนี้จักเป็นรูเดียว (ไม่มีซ้อ) ตลอดกัปนี้แม้ทั้งสิ้น ๑ ชื่อว่าปาฏิหาริย์อันตั้งอยู่ชั่วกัป ๔ ประการนี้ ดังพรรณนามาฉะนี้.^{๔๘}

ภาพกระต่ายบนดวงจันทร์จึงเป็นเหตุปาฏิหาริย์ ๑ ใน ๔ ประการในอรรถกถาชาดก ตำนานเรื่องกระต่ายบนดวงจันทร์ยังสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏเป็นเพลงร้องชื่อ “เพลงโยกเยกเอ๋ย” ซึ่งเป็นเพลงกล่อมเด็กภาคกลาง เนื้อความมีว่า

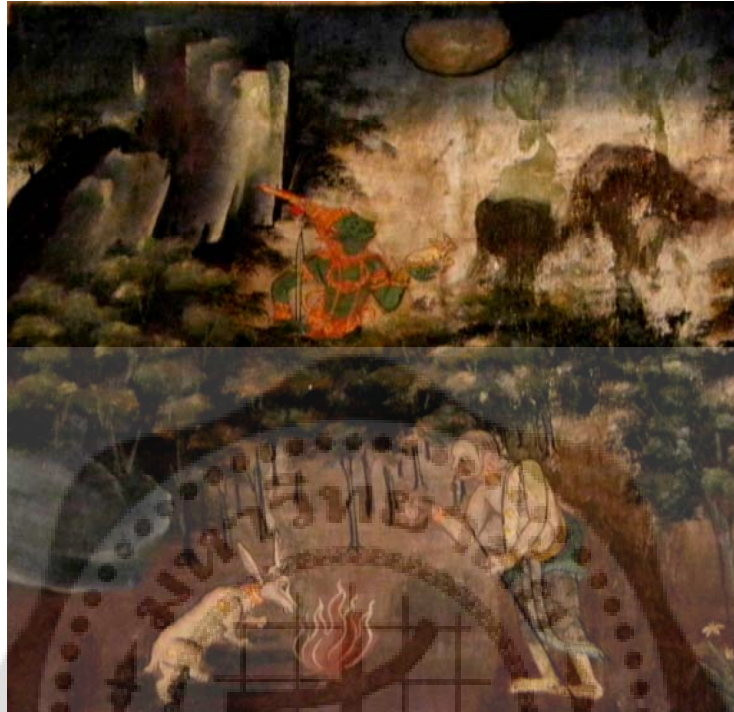
โยกเยกเอ๋ย	น้ำพว่เมษ
กระต่ายลอยคอ	หมาหางงอ
กอดคอโยกเยก	

ในสังคมไทยรับรู้เรื่องกระต่ายบนดวงจันทร์ในรูปแบบของนิทานที่เล่าสืบต่อกันมา ช้านานแล้ว คำถามที่ว่า “มีกระต่ายบนดวงจันทร์ไหม” หรือ “เห็นกระต่ายในดวงจันทร์ไหม” ก็ยังคง พบเห็นได้และปรากฏเป็นนวนิยายเรื่อง **พระจันทร์ลายกระต่าย** ของปราณประมุข

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในวัดเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้เห็นว่าคนไทยรับรู้เรื่องกระต่าย บนดวงจันทร์ จากการสำรวจภาพจิตรกรรมฝาผนังในเขตกรุงเทพมหานครพบว่าไม่มีการเขียนภาพ กระต่ายในดวงจันทร์แต่มีการเขียนภาพ *สสัณตติชาดก* ไว้ที่ฝาผนังวัดเครือข่ายวิหาร ภายใน

^{๔๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถานพปานชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑*. หน้า ๒๗๗.

พระอุโบสถเป็นภาพพระต่ายกำลังจะกระโดดลงกองไฟ มีภาพพระจันทร์เต็มดวงลอยเด่นบนท้องฟ้า นับเป็นการแสดงอนุภาคสำคัญเรื่องพระต่ายกับพระจันทร์อย่างเด่นชัด

รูปที่ ๑๘ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องสप्तนิตชาดก
วัดเครือวัลย์วรวิหาร จังหวัดกรุงเทพฯ

๔.๓.๒ ตำนานเรื่องเทวดา

อรรถกถาชาดก ๖ เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาเทวธรรมชาดก อรรถกถาพิลารโกสิยชาดก อรรถกถามสบัณฑิตชาดก อรรถกถาชัยทีสชาดก อรรถกถาสุธาโกชนชาดก และอรรถกถา จันทกุมารชาดก กล่าวถึงพระจันทร์ในฐานะที่เป็นเทวดาองค์หนึ่ง มีชื่อเรียกหลายชื่อ ได้แก่ จันทเทพ จันทกุมาร หรือพระจันทร์เทพบุตร มีวงศ์ญาติคือ สุริยกุมาร สุริยเทพ หรือสุริยเทพบุตร การปรากฏเช่นนี้ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของพระจันทร์กับพระอาทิตย์ว่าเกิดร่วมกันและเกี่ยวข้องเป็น เชื้อวงศ์เดียวกัน

อรรถกถาเทวธรรมชาดก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์มโหสถกุมารมีน้องชายต่างมารดาชื่อ จันทกุมารกับสุริยกุมาร ทั้งจันทกุมารกับสุริยกุมารรักใคร่ผูกพันกัน ในประชุมชาดกกล่าวว่าสุริยกุมาร กลับชาติมาเกิดเป็นพระอานนท์ จันทกุมารได้เป็นพระสารีบุตร ใน อรรถกถาพิลารโกสิยชาดก พระโพธิสัตว์เกิดเป็นเศรษฐีแล้วสละทรัพย์ให้ทาน เมื่อตายไปได้ไปเกิดเป็นท้าวสักกะ บุตรของจันทเทพบุตรก็ได้ไปเกิดเป็นสุริยเทพบุตร ชาดกเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าเทพบุตรในสวรรค์เป็น วงศ์ญาติกัน

ในกาลครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชตรวจตราบุญกรรมของพระองค์ ใคร่ครวญว่าวงศ์ทานของเรายังเป็นไปอยู่หรือไม่หนอ ทรงทราบว่า บุตรของเราบำเพ็ญทานเกิดเป็นจันทเทพบุตร, บุตรของจันทเทพบุตรเกิดเป็นสุริยเทพบุตร, บุตรของสุริยเทพบุตรเกิดเป็นมาตลีเทพบุตร บุตรของมาตลีเทพบุตรเกิดเป็นปัญญาธิขเทพบุตร แต่บุตรชั้นที่หกได้ตัดวงศ์ทานนั้นเสีย ครั้งนั้นพระองค์ได้ทรงมีพระดำริว่า เราจักทรงมานเศรษฐีผู้มีใจลามกนี้ให้รู้จักผลทานแล้วจักมา พระองค์จึงรับสั่งให้หาจันทสุริย มาตลีและปัญญาธิขเทพบุตรมาตรัสว่า ดูก่อนสหายเศรษฐีที่ ๖ ในวงศ์ของพวกเราตัดวงศ์ตระกูลขาดเสียแล้ว ให้เฝ้าโรงงาน ให้ขับไล่พวกเขาจากไปเสีย ไม่ให้อะไรแก่ใครๆ มาเกิดท่านทั้งหลาย พวกเราจักไปทรมานเศรษฐีนั้น ดังนี้แล้วเสด็จไปยังกรุงพาราณสีพร้อมด้วยเทพบุตรทั้ง ๔ นั้น^{๔๙}

ตอนท้ายเรื่องประชุมชาดกว่าจันทเทพบุตรได้เป็นพระสารีบุตร สุริยเทพบุตรได้มาเป็นพระโมคคัลลานะ มาตลีเทพบุตรได้เป็นพระกัสสปะ และปัญญาธิขเทพบุตรคือพระพุทธเจ้า การกล่าววาทะพระจันทร์กับพระอาทิตย์เป็นเทวดานี้พบใน *อรรถกถาสุทธาโภชนชาดก* พระโพธิสัตว์เกิดเป็นคฤหบดีมีทรัพย์มาก ได้สร้างศาลาทาน ๖ แห่ง บริจาคทรัพย์วันละหกแสน ทำทานตลอดชีวิตแล้วได้ไปเกิดเป็นท้าวสักกเทวราช มีบุตรเป็นพระจันทเทพบุตร และสุริยเทพบุตร เนื้อความเหมือนใน *อรรถกถาพิลารสิยชาดก*

เธอจึงให้สร้างศาลาทานขึ้น ๖ แห่ง คือที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง ที่ท่ามกลางพระนคร ๑ แห่ง และที่ประตูเรือนของตน ๑ แห่ง กระทำการบริจาคทรัพย์วันละหกแสน บำเพ็ญมหาทานอยู่ทุกๆ วัน เธอให้ทานอยู่อย่างนี้จนตลอดชีวิต แล้วสั่งสอนพวกลูกๆ ว่า เจ้าอย่าได้ตัดทานวงศ์นี้ของเราเสีย ครั้นสิ้นชีวิตแล้วได้ไปบังเกิดเป็นท้าวสักกเทวราช แม้บุตรของเศรษฐีนั้นก็ให้ทานเหมือนบิดาฉะนั้น ครั้นทำลายขันธก็ไปบังเกิดเป็นพระจันทเทพบุตร บุตรของพระจันทเทพบุตรก็บำเพ็ญทานเหมือนบิดา ได้บังเกิดเป็นสุริยเทพบุตรแล้ว บุตรแห่งพระสุริยเทพบุตรนั้นบำเพ็ญทานเหมือนบิดาก็ได้บังเกิดเป็นพระมาตลีเทพบุตร บุตรแห่งพระมาตลีก็บำเพ็ญทานเหมือนบิดา บังเกิดเป็นปัญญาธิขเทพบุตร^{๕๐}

การจะได้ไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์จึงต้องทำบุญทำทานในโลกมนุษย์ ผลของกุศลกรรมนั้นจึงจะนำไปสู่ภพภูมิที่สูงขึ้นไป ดังนั้นการเกิดเป็นจันทเทพบุตรและสุริยเทพบุตรจึงเกิดจากผล

^{๔๙} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาพิลารสิยชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๕*. หน้า ๙๑๘.

^{๕๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาสุทธาโภชนชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑*. หน้า ๔๖๓-๔๖๔.

บุญเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ประชุมชาดกกล่าวไว้ว่าปัญญาสิบเทพบุตรได้เป็นพระอนุรุธะ มาตลีเทพเป็นพระอานนท์ สุริยเทพบุตรเป็นพระกัสสปะ จันทเทพบุตรเป็นพระโมคคัลลานะ

จันทเทพบุตรกลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ๑ ครั้ง พระสารีบุตร ๒ ครั้ง เป็นพระโมคคัลลานะ ๑ ครั้ง เป็นพุทธบริษัท ๑ ครั้ง และไม่ปรากฏเรื่องการกลับชาติ ๑ ครั้ง การที่จันทเทพบุตรกลับชาติมาเกิดเป็นพระสารีบุตร ๒ ครั้งย่อมมีนัยเชื่อมโยงสู่ความหมายของพระจันทร์ที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกนั้นคือปัญญา พระสารีบุตรเป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า ได้รับยกย่องเป็น “เอตทัคคะในทางมีปัญญามาก” และเป็น “พระธรรมเสนาบดี” ทรงเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนา คำสอนของท่านปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกจำนวนมากตามประวัติกล่าวว่า พระสารีบุตรเกิดที่หมู่บ้านนาลกะหรือนาจันทะเป็นบุตรของหัวหน้าหมู่บ้านชื่อวังคันทพราหมณ์ มารดาชื่อสารีเมื่อยังเยาว์เรียกว่าอุปติสสะ มีเพื่อนสนิทชื่อโกลิตะ ต่อมาคือพระมหาโมคคัลลานะ คราวหนึ่งอุปติสสะและโกลิตะไปเที่ยวดูมหรสพที่ยอดเขาด้วยกันแล้วเกิดความสลดใจ ต่อมาได้บวชในสำนักของสังขยปริพาชกแต่ไม่บรรลุจุดมุ่งหมาย วันหนึ่งอุปติสสะพบพระอัสสชิเถระขณะท่านบิณฑบาต เกิดความเลื่อมใสจึงติดตามไปสนทนาธรรม ได้ฟังความย่อเพียงคาถาเดียวก็ได้ดวงตาเห็นธรรม จึงกลับไปบอกโกลิตะแล้วพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อบวชได้ ๑๕ วัน พระสารีบุตรได้ฟังพระธรรมเทศนาก็ได้บรรลุพระอรหัตที่ถ้ำสุกรชาตา เขาคิชฌัญญ์^{๕๐}

การกลับชาติมาเกิดเป็นบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนาจึงแสดงความสัมพันธ์ที่มีความเกี่ยวโยงกัน โดยยังคงลักษณะสำคัญคือการมีปัญญา และการเป็นผู้ใฝ่ในกุศลกรรม

ใน *อรรถกถาสมตบัณทิตชาดก* กล่าวถึงจันทเทพว่าเป็นพี่ชายของสุริยเทพ เป็นโอรสของอุปสาครอุปราชกับพระนางเทวคัพภา

โอรสองค์ใหญ่ของพระนางเทวคัพภา นามว่าวาสุเทพ องค์ที่ ๒ นามว่าพลเทพ องค์ที่ ๓ นามว่าจันทเทพ องค์ที่ ๔ นามว่าสุริยเทพ องค์ที่ ๕ นามว่าอัคคีเทพ องค์ที่ ๖ นามว่าวรุณเทพ องค์ที่ ๗ นามว่า อชชุนะ องค์ที่ ๘ นามว่าปชชุนะ องค์ที่ ๙ นามว่า สมตบัณทิต องค์ที่ ๑๐ นามว่า อังกุระ โอรสเหล่านั้นได้ปรากฏว่าพี่น้อง ๑๐ คนเป็นบุตรของอันธกเวณพutas^{๕๑}

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑]. หน้า ๔๔๒ - ๔๔๓.

^{๕๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *อรรถกถาสมตบัณทิตชาดก*. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๕*. หน้า ๙๖๘.

ประชุมชาดกตอนท้ายจันทเทพและสุริยเทพกลับมาเกิดเป็นพุทธบริษัท
 อรรถกถาชัยทิสชาดก กล่าวถึงพระจันทร์และพระอาทิตย์ในตอนที่พระราชบิดาของ
 อลีนัสัตตุมหาราชากราบไหว้ขอให้เทวดาทิ้งหลายคุ่มครองโอรสของตน

พระราชบิดา ทรงทราบชัดว่า พระโอรสกำลังมุ่งหน้าเสด็จไป ทรงเป็นพระพักตร์
 ประคองอัญชลีกกราบไหว้เทวดาทิ้งหลาย คือ พระโสมราชา พระวรุณาช พระปชาบดี
 พระจันทร์และพระอาทิตย์ ขอเทพยเจ้าเหล่านี้ ช่วยคุ่มครองโอรสของเรา จากอำนาจแห่ง
 ยักษ์ อลีนัสัตตุมหาราชา ขอยักษ์นั้นจงอนุญาตให้เจ้ากลับมาโดยสวัสดิ์^{๕๓}

พระจันทร์และพระอาทิตย์จึงเป็นเทวดาหรือเทพยเจ้าที่มนุษย์กราบไหว้บูชา
 ทศชาติชาดกเรื่องที่ ๗ คือ อรรถกถาจันทกุมารชาดก พระโพธิสัตว์เกิดเป็น
 พระจันทกุมาร ดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชต่อมาได้เป็นผู้วินิจฉัยคดีด้วยความเที่ยงธรรม มีพระเชษฐา
 คือพระสุริยกุมาร

พวกเขาจึงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย คือพระจันทกุมาร พระสุริยกุมาร
 พระภัททเสนกุมาร พระสุรกุมาร พระรามโคตตุมารว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน
 เพื่อประโยชน์แก่ยักษ์ อันจะพึงบูชา

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จันทมฺยจ สุริยญจ** ความว่า พระจันท
 กุมารและพระสุริยกุมารทั้ง ๒ เป็นพระราชบุตรของพระนางโคตรมีเทวี พระอัครมเหสี
 พระภัททเสนกุมาร พระสุรกุมาร พระรามโคตตุมาร เป็นพระภาคต่างมารดาของพระ
 จันทกุมารแลพระสุริยกุมารเหล่านั้น. บทว่า **ปสุกิริ โทถ** ความว่า ขอท่านจงอยู่เป็น
 หมู่เป็นกองในที่เดียวกัน อธิบายว่าจงอย่ากระจัดกระจายกัน^{๕๔}

การกลับมาเกิดในชาดกเรื่องนี้คือ พระจันทกุมารเป็นพระพุทธรูป และพระสุริย
 กุมารเป็นพระสารีบุตร

ความสัมพันธ์ระหว่างพระจันทร์กับพระอาทิตย์ปรากฏสืบมาในงานจิตรกรรมฝาผนัง
 ในวัด โดยเป็นภาพจันทเทพบุตรกับสุริยเทพบุตร มีวงกลมล้อมรอบภาพ จันทเทพบุตรมีรัศมีเป็น
 สีเหลือง ส่วนสุริยเทพบุตรมีรัศมีเป็นสีแดง

^{๕๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาชัยทิสชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓
 ภาคที่ ๗. หน้า ๓๕๘ - ๓๕๙.

^{๕๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาจันทกุมารชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่
 ๔ ภาคที่ ๓. หน้า ๑๕๘.

รูปที่ ๑๙ จิตรกรรมฝาผนังหลังพระประธานภายในพระอุโบสถ
แสดงภาพวิถีโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์
วัดระฆังโฆสิตาราม เขตบางกอกน้อย จังหวัดกรุงเทพฯ

รูปที่ ๒๐ จันทเทพบุตร
วัดระฆังโฆสิตาราม เขตบางกอกน้อย
จังหวัดกรุงเทพฯ

รูปที่ ๒๑ สุริยเทพบุตร
วัดระฆังโฆสิตาราม เขตบางกอกน้อย
จังหวัดกรุงเทพฯ

รูปที่ ๒๒ จันทเทพบุตรรัศมีสีเหลือง ด้านนอกฝาผนังพระอุโบสถ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ

รูปที่ ๒๓ จันทเทพบุตรรัศมีสีขาว ด้านนอกฝาผนังพระอุโบสถ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ

รูปที่ ๒๔ จันทเทพบุตรมีรัศมีสีเหลือง
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ

รูปที่ ๒๕ จันทเทพบุตรมีรัศมีสีขาว
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ

รูปที่ ๒๖ สุริยเทพบุตรรัศมีสีแดง ด้านนอกฝาผนังพระอุโบสถ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ

รูปที่ ๒๗ สุริยเทพบุตรมีรัศมีสีแดง
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จังหวัดกรุงเทพฯ

๔.๔ ความรู้ความเข้าใจเรื่องพระจันทร์ในปัจจุบัน

จากการทดสอบนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จำนวน ๙ คน แบ่งเป็นนิสิตที่เลือกเรียนสาขาวิชาภาษาไทย ๕ คน และสาขาวิชาวรรณคดีไทย ๔ คน โดยให้วิเคราะห์ข้อมูลจากคำถามทั้งหมด ๑๘ ข้อ ได้ข้อมูลดังนี้

คำถามที่ ๑

จริงอยู่ นรชนผู้มีปัญญา เป็นเครื่องพิจารณา แม้จะมีเดช มีมหาชนสักการะบูชา ถ้าตกอยู่ในอำนาจของหญิงแล้ว ย่อมไม่รุ่งเรือง เหมือนพระจันทร์ถูกราหูจับ ฉะนั้น^{๕๕}

บทนี้ เปรียบนรชนผู้มีปัญญาด้วยพระจันทร์ เพราะมีลักษณะเด่นเหมือนกันคือคนมีปัญญา มีเดช ก็เหมือนพระจันทร์มีรัศมีสว่างไสว เป็นที่บูชาและชื่นชมของคนทั่วไปเสมอ และเปรียบอำนาจหญิงด้วยราหูโดยมีลักษณะร่วมคือเป็นมลทินที่มาปิดบังความมั่งคั่ง ความงามของนรชนผู้มีปัญญาและพระจันทร์

สรุป พระจันทร์ก็คือคนที่มีปัญญา ส่วนราหูคือมลทินที่ทำให้มัวหมอง หรือพระจันทร์ หมายถึงปัญญา ราหู หมายถึงอวิชชา ความไม่รู้จริง^{๕๖}

พระจันทร์ในที่นี้คือผู้ชาย ซึ่งถูกราหูที่เปรียบได้กับผู้หญิงที่เข้ามาครอบงำ ทำให้ปัญญาของผู้ชายถูกบดบัง เหมือนกับพระจันทร์ที่ถูกราหูจับ^{๕๗}

พระจันทร์เปรียบกับแสงสว่างที่คอยชี้นำทางชีวิต หากคนผู้มีปัญญาถึงแม้จะมีอำนาจเป็นที่เคารพสักการะของคนทั่วไป แต่ถ้าคนผู้นั้นตกอยู่ในอำนาจของผู้หญิง หรือหลงผู้หญิงแล้ว ชีวิตย่อมไม่เจริญรุ่งเรือง ชีวิตมีแต่ความมืดมน เหมือนกับแสงสว่างที่คอยชี้นำทางชีวิต มอดดับลง ดังกับพระจันทร์ที่ถูกราหูจับก็ไม่สามารถให้แสงสว่างได้^{๕๘}

เปรียบปัญญาของบุคคลเหมือนดังแสงของดวงจันทร์ บุคคลผู้ที่มีปัญญาไตร่ตรองและมีอำนาจ มีคนยกย่องเชิดชูย่อมเป็นผู้ที่ควรเคารพบูชา

เปรียบอำนาจของผู้หญิงเหมือนดังความมืดมิดที่เข้าครอบงำบุคคลผู้มีปัญญาซึ่งตกอยู่ภายใต้อำนาจดังกล่าว เหมือนกับพระจันทร์ที่ถูกราหูอมจนมืดมิด (จันทร์อุปราคา)

พระจันทร์ = ปัญญา

ราหู = ความมืดมิด (อำนาจของผู้หญิง)^{๕๙}

^{๕๕} มหาหมฏฐราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาอุทตตชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑. หน้า ๖๑๐.

^{๕๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๕๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๕๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๕๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

เปรียบเทียบรชนผู้มีปัญญาที่ตกอยู่ในอำนาจของหญิงยอมไม่รุ่งเรืองเหมือนพระจันทร์ที่ถูก ราชูจับ ลักษณะของพระจันทร์ที่ถูกราชูจับยอมไม่สุกสว่าง อับแสง นรชนแม้มีปัญญา มีเดช หากอยู่ในอำนาจของหญิงคือลุ่มหลงมัวเมาในหญิงยอมไร้ความรุ่งเรือง หากพิจารณาในแง่ การสอนจากประสบการณ์เดิมของผู้ฟัง ทรงมุ่งแสดงจากพื้นฐานโหราศาสตร์ของสาวกซึ่งเชื่อ ว่าราชูเป็นดาวแห่งเคราะห์บาปความลุ่มหลงอันเป็นพื้นฐานความเชื่อเดิมของชาวอินเดีย พระจันทร์เป็นสัญลักษณ์ของนรชน ราชูเป็นสัญลักษณ์แทนหญิงในฐานะผู้สามารถทำให้ลุ่มหลง^{๖๐}

จากตัวอย่าง จะเห็นได้ว่าการเปรียบเทียบรชนผู้มีปัญญาว่า หากจะมีพลังบารมีสัก เพียงใด แต่หากตกอยู่ในอำนาจของผู้หญิงแล้ว ยอมไม่รุ่งเรือง เหมือนพระจันทร์ถูก ราชูจับ ฉะนั้น พระจันทร์ในที่นี้เปรียบดังผู้มีปัญญา ส่วนราชูเปรียบเป็นหญิงสาว เพื่อเปรียบเทียบผู้มีปัญญากับการที่มีหญิงสาวมาเกี่ยวข้อง อาจทำให้เกิดความไม่รุ่งเรือง ได้^{๖๑}

ตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นความเปรียบเรื่องความลุ่มหลงสตรี อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ ทำให้ผู้มีปัญญาประสบกับความไม่รุ่งเรือง^{๖๒}

ผู้มีปัญญาหากมีกิเลสเข้าครอบงำในจิตใจ จะทำให้ปัญญากลายเป็นอริขาคือความ ไม่รู้ ในที่นี้ยกตัวอย่างว่าผู้มีปัญญา คือพระจันทร์ กิเลส หรือความลุ่มหลงคือราชู^{๖๓}

จากข้างต้นแสดงแนวคิดเรื่องความไม่ประมาท แม้ว่าจะเป็นผู้มีปัญญา มีเดช เป็นที่ เคารพของมหาชน หากตกอยู่ในอำนาจหญิง ซึ่งเป็นตัวแทนของกามสุข จะทำให้ไม่ รุ่งเรือง^{๖๔}

คำถามที่ ๒

กาลนั้น ความเศร้าโศกมีกำลังเพราะปรารภพระโอรสพระธิดา ได้เกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์ พระหทัยมังสะของพระมหาสัตว์ได้เป็นของร้อน พระองค์ทรงหวั่นไหวด้วยความเศร้าโศก ดุจ ช้างพลายตกมันถูกไกรสรราชสีห์จับและดุจดวงจันทร์เข้าไปในปากแห่งราชู ไม่สามารถจะดำรงอยู่

^{๖๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๖๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๖๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๖๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๖๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

ได้ด้วยภาวะของพระองค์ มีพระเนตรมองไปด้วยพระอัศจรรย์ เสด็จเข้าบรรณศาลาทรงปริทวนการ
อย่างน่าสงสาร.^{๖๕}

บทนี้ เปรียบพระมหาสัตว์กับดวงจันทร์ โดยมีลักษณะเด่นคืออาการที่ส่งางามอยู่บน
ท้องฟ้า เปรียบความเศร้าโศกมีกำลังเพราะปรารถนาพระโอรสพระธิดากับปากแห่งราหู เพราะ
เป็นมลทินที่ทำให้พระจันทร์ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ด้วยภาวะของตนได้

สรุป พระจันทร์คือพระมหาสัตว์ ส่วนปากแห่งราหู คือความโศกมีกำลัง โดยใช้อาการกิริยา
ที่เสมอกันคือ ทำให้ไม่สามารถดำรงอยู่ด้วยภาวะอันส่งางามของตน^{๖๖}

เปรียบพระจันทร์ในที่นี้คือกัณหาและชาติ ซึ่งกำลังจะถูกชุกพาไปเป็นทาสรับใช้
ซึ่งชุกพา ก็คือราหูนั่นเอง^{๖๗}

ดวงจันทร์เปรียบดังชีวิตที่สิ้นหวัง มีดมน ไร้หนทาง ไม่สามารถใช้ชีวิตอยู่ได้
ซึ่งดวงจันทร์ที่เข้าไปในปากแห่งราหูแล้วนั้น ดวงจันทร์ก็ไม่สามารถส่องแสงสว่างให้แสงสว่างแก่
โลกได้ดังเดิม จึงเหมือนกับชีวิตที่สิ้นหวัง มีดมน ไร้หนทาง ทำให้ชีวิตไม่ดำรงอยู่ได้
ตามปกติ^{๖๘}

เปรียบดวงใจของพระมหาสัตว์เป็นดวงจันทร์ที่กำลังตกอยู่ในสภาวะทุกข์ใจเหมือนดวง
จันทร์ที่กำลังจะเข้าไปในปากแห่งราหู และกำลังจะถูกราหูอมแสงสว่างของดวงจันทร์ให้มี
มืดลง

ดวงจันทร์ = ดวงใจของพระมหาสัตว์

ปากแห่งราหู = ความทุกข์, ความโศกเศร้า^{๖๙}

ในที่นี้พระจันทร์แทนพระมหาสัตว์ ภาวะที่พระจันทร์เข้าไปในปากของราหู จุดภาวะที่
พระมหาสัตว์ถูกรอบงำด้วยกิเลส ลักษณะของพระจันทร์ย่อมรุ่งเรืองงดงาม หากเมื่อเข้า
ไปในปากของราหูย่อมปราศจากเสรีภาพแห่งตน คือดำรงภาวะที่รุ่งเรืองงามนั้นไว้มิได้

^{๖๕} มหาหมฏฐราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาเวสสันดรชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔
ภาคที่ ๓. หน้า ๗๒๙.

^{๖๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๖๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๖๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๖๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

พระหทัยที่ถูกความเศร้าโศกครอบงำ ย่อมหวั่นไหวกล่าวคือมีดำรงมั่นแน่วแน่ในภาวะแห่งพระหทัยมังสะของพระมหาสัตว์พึงจะเป็น^{๗๐}

เปรียบเทียบความโศกของพระองค์ดุจดวงจันทร์เข้าไปในปากแห่งราหู ดวงจันทร์ในที่นี้เปรียบดั่งภยพินาศ คือเป็นสิ่งที่กำลังถูกครอบงำจากภยทั้งปวง ไม่สามารถจะอยู่ได้ด้วยภาวะของพระองค์ มีน้ำตาไหลเอ่อจากดวงตา^{๗๑}

จากข้างต้นแสดงความทรมานทราญในใจของพระมหาสัตว์ แสดงความรุ่มร้อนใจ ความเศร้าโศกเหมือนดวงจันทร์ถูกราหูจับ^{๗๒}

ตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้ความเปรียบเทียบที่แสดงความทุกข์ร้อนที่คอยกัดกินในใจของพระมหาสัตว์ ดุจดวงจันทร์ที่ค่อยเคลื่อนเข้าไปในปากแห่งราหู^{๗๓}

จากตัวอย่างแสดงให้เห็นว่าพระมหาสัตว์ไม่สามารถทำอะไรได้ เป็นภาวะโศกที่แสดงออกด้วยความหวั่นไหว ร้องไห้^{๗๔}

คำถามที่ ๓

...พ่อมณพ ท่านเป็นบุรุษสี่หะ. เรายังไม่กินเนื้อของท่านละ ท่านพ้นจากเงื้อมมือของเราเหมือนดวงจันทร์พ้นจากปากราหู เชิญท่านไปเถิด มวลญาติมิตรจะได้ดีใจ.^{๗๕}

^{๗๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๗๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๗๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๗๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๗๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

^{๗๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาปัญญาจรุชชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒. หน้า ๘๗.

บทนี้ เปรียบมาณพกับดวงจันทร์ เพราะมีลักษณะของอาจ คือมาณพเป็นบุรุษสีหะ หมายถึงชายที่สง่างามสมเป็นชายดุจราชสีห์ พระอินทร์ก็สง่างาม เพราะได้ชื่อว่าเป็นราชา แห่งดวงดาว และเปรียบตัวละครที่จะกินพระโพธิสัตว์ด้วยปากราหู โดยลักษณะที่ปากราหู ทำลายความสง่างามของพระจันทร์ สัตว์ตัวนี้ที่กำลังจะทำลายบุรุษสีหะ

สรุป พระจันทร์คือมาณพผู้เป็นบุรุษสีหะ ปากราหู คือปากของสัตว์ผู้ต้องการทำลาย โดยใช้อากาการิรยาว่า “พัน” เน้นความเป็นภัยของปาก^{๗๖}

เปรียบดวงจันทร์คือมาณพ เป็นเนื้อที่กำลังจะถูกกิน ราหูก็คือผู้ที่กินมาณพผู้^{๗๗}

ดวงจันทร์เปรียบกับชีวิตที่พบเจอแสงสว่างคอยนำทางชีวิต หรือการเกิดใหม่ของชีวิต ซึ่งดวงจันทร์ที่พ้นจากปากราหูแล้วนั้น ดวงจันทร์ก็สามารถให้แสงสว่างแก่โลกได้ดั้งเดิม เหมือนกับชีวิตที่ได้เกิดใหม่สามารถใช้ชีวิตได้ตามปกติเช่นเคย^{๗๘}

พ่อมาณพ ผู้เป็นบุรุษผู้เต็มเปี่ยมไปด้วยความเป็นผู้นำได้รอดพ้นจากอันตรายและภัย ทั้งปวง เหมือนดวงจันทร์ที่กำลังจะถูกราหูอม แต่ก็สามารถรอดพ้นออกมาจากปากราหูได้

ดวงจันทร์ = บุรุษผู้เต็มเปี่ยมไปด้วยความเป็นผู้นำ

ปากราหู = ภัยอันตราย^{๗๙}

บุรุษสีหะหมายถึงเอาคุณลักษณะของสีหะคือองคาง มีอำนาจและคุณธรรม การเปรียบเทียบมาณพเหมือนดวงจันทร์ และเปรียบตนเหมือนราหูแสดงถึงความ เคารพในมาณพซึ่งสื่อถึงความองอาจดุจสีหะ หากแต่การ (ปล่อย) ให้ “พ้นจากเงื้อมมือของเรา” นั้นแสดงถึงความเหนือกว่าเช่นเดียวกัน การที่พระจันทร์พ้นจากปากราหูนั้นแสดง ถึงเสรีภาพที่ไม่ตกอยู่ในภาวะอำนาจของสิ่งอื่น, ผู้อื่นในแง่ของคนมีคุณธรรม ธรรมะย่อมอยู่เหนือธรรม^{๘๐}

เปรียบดวงจันทร์เป็นดังความดี ส่วนราหูเป็นความชั่วร้ายที่กำลังเข้ามาบดบังความดี^{๘๑}

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการแสดงแนวคิดเรื่องธรรมชาติของวรรณคดีเรื่องความดีกับความชั่ว^{๘๒}

^{๗๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๗๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๗๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๗๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

^{๘๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๘๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๘๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

การใช้ตัวอย่างข้างต้นแสดงความคิดการเปรียบเทียบความชั่วร้ายกับอันตราย
พระจันทร์เป็นความดีที่รอดพ้นจากความชั่วร้ายคือราหู^{๔๓}

พระจันทร์พ้นจากปากแห่งราหู หมายถึง การรอดพ้นจากความชั่ว^{๔๔}

คำถามที่ ๔

...เราจักปลดเปลื้องพระราชธาของเราให้พ้นไปดุจเปลื้องดวงจันทร์จากปากอสุรินทรราหู
ฉะนั้น แล้วพาเสด็จสู่พระนครมิถิลา ชื่อว่าราชกรณียกิจที่จะมีมาของพระราชธาต้องเป็นการถูระ
แห่งเรา^{๔๕}

บทนี้ เปรียบพระราชธากับดวงจันทร์ และเปรียบพระราชกรณียกิจกับปากอสุรินทรราหู
โดยลักษณะที่ราชกิจเป็นสิ่งที่ทำให้พระราชธาทรงมัวหมอง ส่วนอสุรินทรราหูทำให้ดวงจันทร์
มืดมิด โดยมีคำกริยาเน้นความเป็นภัยต่อพระราชธาและดวงจันทร์คือความ “เปลื้อง”

สรุป พระจันทร์คือพระราชธา ปากอสุรินทรราหู คือพระราชกรณียกิจที่จะเป็นภัย หรือ
ทำความมัวหมองต่อพระราชธา^{๔๖}

เปรียบดวงจันทร์เป็นพระราชธา และมโหสถเป็นผู้ที่ปลดปล่อยพระราชธาให้หลุดพ้นจาก
ราหู^{๔๗}

ดวงจันทร์เปรียบตั้งความบริสุทธิ์ การเปลื้องดวงจันทร์จากปากอสุรินทรราหู นั่นคือความ
ได้ว่าราหูคือความชั่วร้าย จึงเป็นการนำความบริสุทธิ์ออกจากความชั่วร้าย^{๔๘}

เราจะช่วยปลดเปลื้องราชกรณียกิจทั้งหลายของพระราชธาให้ราชกรณียกิจอันเป็นภาวะ
เหล่านั้นได้ผ่อนลง เปรียบเป็นการปลดเปลื้องดวงจันทร์ให้คลายออกจากปากของอสุรินทร
ราหู

^{๔๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๔๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

^{๔๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาโมหสถชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชูทกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔
ภาคที่ ๒. หน้า ๔๘๐.

^{๔๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๔๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๔๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

ดวงจันทร์ = การแบ่งเบา, การผ่อนคลาย

ปากอสุรินทรราหู = ราชกรณียกิจของพระราชา, ภาระ^{๙๙}

สิ่งที่สูงส่งมักจะถูกเปรียบเทียบกับสิ่งที่สูงส่ง ในที่นี้พระราชาที่ถูกปลดเปลื้องดวงจันทร์ที่พ้นจากปากอสุรินทรราหู อสุรินทรราหูแทนอำนาจมืดที่สามารถครอบงำ ในที่นี้การปลดเปลื้องเป็นการแบ่งเบาภาระหน้าที่ อสุรินทรราหูคือภาระหน้าที่ที่พระราชาต้องแบกรับ พระราชาที่มีพระราชกรณียกิจคือมากนั้นก็เหมือนดวงจันทร์ที่อยู่ในปากของอสุรินทรราหู ย่อมมีพันธนาการ ซึ่ง “เรา” ในที่นี้มีหน้าที่ในการช่วยเหลือแบ่งเบา^{๙๐}

เปรียบดวงจันทร์เป็นดังความดี หรือผู้รอดชีวิตที่พ้นจากปากาหรู^{๙๐}

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์เรื่องธรรมชาติ พระจันทร์แทนพระราชา ส่วนอสุรินทรราหูแทนความชั่วร้าย^{๙๑}

ตัวอย่างข้างต้น หมายถึงการหลุดพ้นจากภาระหน้าที่ของพระราชาที่มีพระราชกรณียกิจมาก^{๙๑}

จากตัวอย่าง เป็นการแสดงการเปรียบเทียบเรื่องความทุกข์ของพระราชาที่มีพระราชกรณียกิจมาก ซึ่งเหมือนอสุรินทรราหูที่ต้องกินดวงจันทร์^{๙๒}

คำถามที่ ๕

พระโศภิตสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถานี้ว่า

โภคสมบัติยอมละทิ้งสัตว์ไปเสียก่อนก็มี บางทีสัตว์ก็ละทิ้งโภคสมบัติเหล่านั้นไปก่อนก็มี
ดูก่อนพระองค์ผู้ใคร่ในกาม โภคสมบัติที่บริโภคกันอยู่เป็นของไม่แน่นอน เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงไม่
เดือดร้อนในคราวที่ควรเศร้าโศก.

^{๙๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

^{๙๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๙๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๙๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๙๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๙๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

พระจันทร์อุทัยขึ้นเต็มดวง และจะหายไป อนึ่ง พระอาทิตย์กำจัดความมืด ทำโลกให้เร่าร้อน แล้วอัสดงคตไป จันใด โภคสมบัติทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นและพินาศไป จันนั้นดูก่อนพระองค์ผู้เป็นศัตรู โลกธรรมทั้งหลายหม่อมฉันชนะแล้ว เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงไม่เศร้าโศกในคราวที่ควรเศร้าโศก^{๑๕}

บทนี้ พระโพธิสัตว์ เปรียบโภคสมบัติทั้งหลายกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ โดยมีกิริยาที่แสดงความเหมือนกันคือ พระจันทร์ขึ้นเต็มดวง พระอาทิตย์ (ขึ้น) กำจัดความมืดทำให้โลกเร่าร้อน สมบัติย่อมเกิดขึ้น และพระจันทร์จะหายไป พระอาทิตย์อัสดงคตไป และสมบัติพินาศไป

สรุป เปรียบโภคสมบัติทั้งหลายกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ โดยมีการเกิดขึ้นและพินาศดับไปเสมอกัน^{๑๖}

เปรียบพระจันทร์กับพระอาทิตย์เหมือนโภคสมบัติที่เมื่อมีแล้วก็ยอมหมดไปและไม่ยั่งยืนเหมือนพระอาทิตย์ที่มีขึ้นแล้วก็มืด พระจันทร์เต็มดวงแล้วก็ค่อยๆ ลดลงจนกลายเป็นคืนเกือบมืด สมบัติ ลาภ ยศ สรรเสริญก็เช่นกันมิได้ก็มีเสื่อม^{๑๗}

พระจันทร์เปรียบเสมือนความมั่นคงความแน่นอน ซึ่งความมั่นคงความแน่นอนนั้นดังแสงจันทร์ที่สว่างยามค่ำคืน และพร้อมจะหายไปเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นในยามกลางวัน^{๑๘}

โภคสมบัตินั้นเป็นของไม่แน่นอน บางทีโภคสมบัติก็จากสัตว์ผู้ครอบครองไปก่อน บางทีสัตว์ผู้ครอบครองก็ละทิ้งโภคสมบัตินั้นไปก่อน โภคสมบัติเป็นสิ่งที่มิได้แล้วก็เสียไปเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ เป็นของคู่กันเหมือนพระจันทร์ที่ขึ้นเต็มดวงแล้วก็จะหายไป เหมือนพระอาทิตย์ที่ให้ความสว่างทำให้โลกเร่าร้อน แล้วก็ลับขอบฟ้าไป เป็นเรื่องธรรมดาของโลกมนุษย์ (โลกธรรม) หากพิจารณาผู้ได้และเข้าใจถึงสิ่งนี้ ก็ย่อมจะไม่โศกเศร้าเสียใจในคราวที่ต้องเสียโภคสมบัติไป

พระจันทร์ / พระอาทิตย์ = อนิจจังของโลกมนุษย์, ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน, ความรุ่งโรจน์และความเสื่อมสูญ^{๑๙}

^{๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาภุมมกถชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๔. หน้า ๗๑๐.

^{๑๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๑๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๑๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๑๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

ในที่นี้สื่อความถึงอนิจจังคือความไม่เที่ยงแท้ถาวร เกิดขึ้นดำรงอยู่และดับไป พระจันทร์และพระอาทิตย์มีปรากฏการณ์ที่สอนถึงความไม่เที่ยงแท้ถาวร โภคสมบัติแม้จะมี อยู่ย่อมพินาศไปได้เฉกเช่นเดียวกัน

“อนึ่ง พระอาทิตย์กำจัดความมืด” หมายเอา แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์คือปัญญาย่อม กำจัดความมืดคืออวิชชา^{๑๐๐}

เปรียบพระจันทร์เป็นความสุข ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้เต็มดวงเหมือนพระจันทร์และ เปรียบพระอาทิตย์เป็นดังความทุกข์ที่ทำให้เกิดความพินาศ^{๑๐๑}

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการแสดงแนวคิดเรื่องธรรมชาติกับมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กัน อยู่คู่กันมานาน^{๑๐๒}

ตัวอย่างนี้แสดงแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของมนุษย์ที่ต้อง พึ่งพาซึ่งกันและกัน^{๑๐๓}

เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นความไม่แน่นอนของทุกสิ่งในโลกใบนี้ ขนาดพระจันทร์และ พระอาทิตย์ยังมีวันที่สูญไป^{๑๐๔}

คำถามที่ ๖

...เขาเติบโตแล้วได้เรียนศิลปะทุกชนิดในเมืองตักกศิลา จบแล้วก็กลับเมืองพาราณสี ได้เป็น อำมาตย์ผู้ถวายอภรณ์ธรรม พระเจ้ามีทวะ ท่านถูกคนทั้งหลายเรียกว่า เสนกบัณฑิต **รุ่งโรจน์ทั่วทั้ง นคร เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์.**^{๑๐๕}

^{๑๐๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๑๐๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๑๐๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๑๐๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๑๐๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

^{๑๐๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาสถนภชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๕. หน้า ๒๕๖.

บทนี้ เปรียบเสณกบัตถิตกับดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ มีอาการกิริยาที่เสมอกันคือ รุ่งเรืองทั่วทั้งนคร นอกจากนั้น ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ยังมีหน้าที่ให้แสงสว่างชี้ทางให้แก่ มนุษย์

สรุป เปรียบเสณกบัตถิตเป็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ อันหมายถึงปัญญาที่คอยเป็น แสงสว่างแนะนำทางที่ดีให้แก่มนุษย์^{๑๐๖}

เปรียบดวงจันทร์เหมือนวิชาความรู้ที่เป็นแสงส่องสว่าง ซึ่งขจัดความไม่รู้ที่เป็นเหมือน ความมืดให้หมดไป ดังดวงจันทร์และพระอาทิตย์^{๑๐๗}

ดวงจันทร์เปรียบเสมือนกับความเจริญรุ่งเรือง รุ่งโรจน์ ซึ่งมากเปรียบกับคน คนผู้นั้น ย่อมเป็นคนที่มีความเจริญรุ่งเรือง เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปมีผู้คนคอยเคารพนับถือ เป็นบุคคลที่ให้แสงสว่างนำทางชีวิตผู้อื่น^{๑๐๘}

ความรู้ในด้านศิลปะวิทยาของเสณกบัตถิตรุ่งเรือง จนได้เป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภรรตธรรม แก่พระเจ้ามัทวะ ชื่อเสียงของเสณกบัตถิตแผ่ไปทั่วพระนคร รุ่งโรจน์เหมือนแสงของดวง จันทร์และดวงอาทิตย์ ที่ส่องสว่างไปทั่วนคร

ดวงจันทร์ / ดวงอาทิตย์ = ความรุ่งโรจน์ในธรรม^{๑๐๙}

ข้อนี้หมายถึงเอาคุณลักษณะของพระจันทร์และพระอาทิตย์ที่มีแสงสว่าง แสงสว่างนั้นเป็น สัญลักษณ์ของความรุ่งโรจน์ พระจันทร์และพระอาทิตย์จักรุ่งโรจน์ได้ด้วยแสงสว่าง เสนก บัตถิตย่อมรุ่งโรจน์ได้ด้วยแสงสว่างคือศิลปะวิทยา การปรากฏของพระจันทร์และพระ อาทิตย์ย่อมปรากฏทั่วในทุกเทศะฉันใด ความรุ่งโรจน์แห่งเสณกบัตถิตก็ย่อมปรากฏทั่วนคร ฉะนั้น^{๑๑๐}

ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เปรียบเป็นศูนย์กลางหรือความเป็นหนึ่ง^{๑๑๑}

^{๑๐๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๑๐๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๑๐๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๑๐๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

^{๑๑๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๑๑๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

จากตัวอย่างข้างต้น แสดงความคิดเชิงเปรียบเทียบเรื่องความมีชื่อเสียงของเสนก
บัณฑิต ที่มีชื่อเสียงมากเหมือนกับพระจันทร์และพระอาทิตย์มีแสงสว่างมาก^{๑๑๒}

พระจันทร์กับพระอาทิตย์มีรูปร่างกลมเหมือนชื่อเสียงของเสนกบัณฑิตที่โด่งดัง^{๑๑๓}

ความฉลาดในอรรถของเสนกบัณฑิตมีมากเหมือนความสว่างไสวของพระจันทร์กับ
พระอาทิตย์ที่ส่องสว่างมายังโลก^{๑๑๔}

คำถามที่ ๗

...อนุสิธสตาบสกล่าววว่า ชื่อว่า ภาวะคือการวิชันนาปัญหา นี้ ย่อมมาถึงบุรุษผู้มีปัญญาอัน
เจริญ นั้นเป็นสภาวะธรรมในหมู่มนุษย์ เพราะฉะนั้น ท่านโปรดแก้ปัญหของท้าวเทวราชทำให้ปรากฏ
เหมือนยังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ให้ตั้งขึ้นพันดวงจะนั้น^{๑๑๕}

บทนี้ เปรียบดวงจันทร์และดวงอาทิตย์กับการวิชันนาปัญหาให้กระจ่างโดยหลายนัย
ท่านอธิบายโดยยกพระจันทร์และพระอาทิตย์ให้ขึ้นตั้งพันดวง แแต่ดวงเดียวก็สว่างแล้ว
หลายดวงจึงสว่างจ้าชัดเจน การแก้ปัญหาก็เช่นกัน และผู้แก้ปัญหาคือพระโพธิสัตว์
ซึ่งอนุสิธสตาบสเรียกว่าบุรุษผู้มีปัญญาอันเจริญ ดังนั้น ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จึง
หมายถึงปัญญา อันมีปกติกำจัดความมืด^{๑๑๖}

เปรียบพระจันทร์และดวงอาทิตย์เหมือนแสงสว่างหนทางในการแก้ปัญห^{๑๑๗}

ดวงจันทร์เปรียบกับหนทางการแก้ปัญห หากเกิดปัญหาต่างๆ กันขึ้นย่อมต้องหา
หนทางในการแก้ปัญห ซึ่งแนวทางการแก้ปัญหานั้นจะต้องแจ่มแจ้ง ชัดเจน ดังแสงสว่าง
ของดวงจันทร์ที่ส่องสว่างยามค่ำคืน^{๑๑๘}

^{๑๑๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๑๑๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๑๑๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

^{๑๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาสรรกษาคถก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓

ภาคที่ ๗. หน้า ๖๑๑.

^{๑๑๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๑๑๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๑๑๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

คำกล่าวของอนุสิสศตบาสว่า ภาวะของปัญหาต่างๆ และการตอบปัญหาต่างๆ นี้ ย่อมเป็นเรื่องปกติธรรมดาทั่วไปของมนุษย์โลก เมื่อปัญหามาถึงบุคคลผู้มีปัญญาเป็นที่ตั้งแล้ว ขอให้ท่านใช้ปัญญานั้นในการแก้ไขและตอบซึ่งปัญหาเหล่านี้ให้กระจ่างชัด เหมือนกับแสงของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่ขึ้นมานับพันดวง ส่องแสงสว่างชัดแจ้ง

ดวงจันทร์ / ดวงอาทิตย์ = แสงสว่างของปัญญาที่จะตอบซึ่งปัญหาทั้งหมด^{๑๑๙}

การแก้ปัญหาเหมือนการย้งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ให้ตั้งขึ้น การตั้งขึ้นของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ย่อมกำจัดความมืด การแก้ปัญหาย่อมต้องใช้แสงสว่างคือปัญญากำจัดความมืดคืออวิชชา

ความว่า “ให้ตั้งขึ้นพันดวง” ย่อมเปรียบเทียบการแก้ปัญหาที่แจ่มแจ้งชัดเจนอย่างยิ่ง โดยกล่าวในเชิงอุปมาเพื่อแสดงถึงความสามารถในการแก้ปัญหา ซึ่งจักไม่เหลือความสงสัยใดๆ ให้ปรากฏอยู่เลย ดูการตั้งขึ้นของพระอาทิตย์และพระจันทร์พันดวงย่อมไม่มีความมืดเหลืออยู่ฉะนั้น^{๑๒๐}

เปรียบเทียบการแก้ปัญหาที่ชัดเจนแจ่มแจ้งเหมือนแสงสว่างของพระจันทร์และพระอาทิตย์ที่มีหนึ่งพันดวง เป็นการใช้ภาพพจน์อุปมา^{๑๒๑}

ปัญหาของท้าวสักกเทวราชยากไม่สามารถแก้ไขปัญหานั้นได้เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์พันดวง^{๑๒๒}

ความยากของปัญหาที่ท้าวสักกเทวราชตั้งให้ขึ้นเหมือนพระจันทร์และพระอาทิตย์หลายๆ ดวง ส่องแสงร้อนแรง^{๑๒๓}

การแก้ปัญหาของท้าวสักกเทวราช ต้องแก้หลายๆ ครั้งเหมือนพระจันทร์และพระอาทิตย์หลายๆ ดวง^{๑๒๔}

^{๑๑๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

^{๑๒๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๑๒๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๑๒๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๑๒๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๑๒๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

คำถามที่ ๘

...ในอดีตกาล ยังมีนางสมณีนุ่งขาวรูปหนึ่งชื่อปัญจตปาวีอาศัยอยู่ในเมืองพาราณสี นางให้ทำบรรณศาลาอาศัยอยู่ในป่าช้า นางถือพรตอดอาหารข้ามเวลาถึง ๔ วันจึงฉันครั้งหนึ่ง จนเกียรติคุณปรากฏดุจกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ ถึงกับพวกชาวพาราณสีไอ้จามหรือพลาดหกล้ม ก็เปล่งเสียงนมัสการนางปัญจตปาวี.^{๑๒๕}

บทนี้ เปรียบพระจันทร์และพระอาทิตย์กับเกียรติคุณของนางปัญจตปาวี คือ ผู้บำเพ็ญตบะทุก ๕ วัน ดังนั้น พระจันทร์และพระอาทิตย์จึงหมายถึง ผลของกุศลกรรม^{๑๒๖}

เปรียบพระจันทร์และดวงอาทิตย์เหมือนกับความศรัทธาที่เป็นที่เลื่องลือและปรากฏให้เห็นเช่นเดียวกับพระอาทิตย์ และพระจันทร์ที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดยิ่งบนท้องฟ้า^{๑๒๗}

พระจันทร์และพระอาทิตย์เปรียบกับพลังศรัทธาที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งเกิดจากความเคารพศรัทธาของผู้คน^{๑๒๘}

การถือพรตอดอาหารของนางสมณีนุ่งถึง ๔ วัน แล้วจึงฉันครั้งหนึ่ง เกียรติคุณของการกระทำนี้ได้แพร่ออกไป จนชาวเมืองพาราณสีต่างเปล่งเสียงยกย่องและชื่นชมเกียรติคุณนี้ เห็นได้อย่างแจ่มแจ้ง ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดหรือทำอะไรอยู่ เหมือนกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ที่ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดในโลก ก็ย่อมจะมองเห็นพระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏบนท้องฟ้าเสมอ เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่

พระจันทร์ / พระอาทิตย์ = เกียรติคุณของบุคคลผู้ซึ่งตั้งใจกระทำแล้วย่อมแพร่ออกไป ไม่ว่าจะใครก็ประจักษ์แจ้งในการกระทำนั้น^{๑๒๙}

เปรียบเกียรติคุณที่ปรากฏจากภาวะการปรากฏของพระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมปรากฏทั่วทุกหนทุกแห่งอย่างทั่วถึงเท่าเทียมกัน ทุกคนจะเห็นการปรากฏของพระจันทร์และ

^{๑๒๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาอุทตตชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑. หน้า ๕๖๓.

^{๑๒๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๑๒๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๑๒๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๑๒๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

พระอาทิตย์เฉพาะตนๆ คือราวกะปรากฏเพื่อตนนั้นเทียว เกียรติคุณของสมณีนุ่นชาวยอม ปรากฏแก่ทุกคนอย่างทั่วถึงเช่นเดียวกัน^{๑๓๐}

เปรียบพระจันทร์และพระอาทิตย์เป็นความโด่งดัง มีชื่อเสียง และนำเคารพเป็นอย่างยิ่ง เห็นได้ชัดจากบริบทที่ว่า ถึงกับพวกชาวพาราณสีไอจามหรือพลาดหกล้มก็เปล่งเสียง นมัสการนางปัญจตปาวี^{๑๓๑}

นางปัญจตปาวีใญ่ญเหมือนพระอาทิตย์กับพระจันทร์ที่ให้แสงสว่างแก่มนุษย์^{๑๓๒}

นางปัญจตปาวีมีชื่อเสียงมาก ทุกคนเปล่งเสียงนมัสการนางปัญจตปาวีมากเหมือนแสง สว่างของพระอาทิตย์และพระจันทร์^{๑๓๓}

นางปัญจตปาวีเป็นคนใญ่ญเหมือนพระจันทร์^{๑๓๔}

คำถามที่ ๙

...กุมารกัสสปนั้นบวชในสำนักของพระศาสดา พอมีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ก็ได้อุปสมบท เมื่อ กาลเวลาล่วงไปได้เป็นผู้กล่าวธรรมอันวิจิตร ในบรรดาพระธรรมกถึกทั้งหลาย. ลำดับนั้น พระศาสดา ทรงตั้งพระกุมารกัสสปนั้นไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ด้วยพระดำรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กุมาร กัสสปนี้ เป็นเลิศแห่งสาวกทั้งหลายของเรา ผู้กล่าวธรรมอันวิจิตร ภายหลังพระกุมารกัสสปนั้นบรรลु พระอรหัต ในเพราะวมิกสูตร. แม้ภิกษุณีผู้เป็นมารดาของพระกุมารกัสสปนั้น เห็นแจ้งแล้วบรรลुพระ อรหัต. พระกุมารกัสสปเถระปรากฏในพระพุทธศาสนา ประดุจพระจันทร์เพ็ญในท่ามกลาง ท้องฟ้าฉะนั้น.^{๑๓๕}

บทนี้ เปรียบพระกุมารกัสสปเถระ ปรากฏในพระพุทธศาสนาเหมือนพระจันทร์เพ็ญ ท่ามกลางท้องฟ้า คุณลักษณะของพระจันทร์คือสามารถให้แสงสว่างชี้ทางแก่คนที่อยู่บน

^{๑๓๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๑๓๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๑๓๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๑๓๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๑๓๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

^{๑๓๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถานิโครมคชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓

โลกได้ ตรงกับพระเถระซึ่งเป็นยอดแห่งพระธรรมกถา ดังนั้นพระจันทร์เพ็ญจึงหมายถึง
ปัญญา^{๑๓๖}

เปรียบพระจันทร์เป็นผู้บรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาแล้ว^{๑๓๗}

พระจันทร์เปรียบดังแสงสว่างที่ส่องสว่างบนท้องฟ้าในยามวันเพ็ญซึ่งมีประโยชน์แก่ผู้คน
ในยามค่ำคืน เช่นกันกับพระกุมารกัสสปเถระก็บรรลุนิพพานผู้เป็นเลิศใน
พระพุทธศาสนา^{๑๓๘}

เมื่อกุมารกัสสปอายุ ๒๐ ปีก็อุปสมบท และเวลาต่อมาเป็นผู้กล่าวเทศนาธรรมได้อย่าง
อัครจริยในบรรดาพระผู้เป็นนักเทศน์แสดงธรรมทั้งหลาย พระพุทธองค์จึงแต่งตั้งพระกุมาร
กัสสปไว้ในตำแหน่งผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง (เทศนาธรรม) แล้วมีพระดำรัสกับเหล่า
พระภิกษุทั้งหลายว่า ความเป็นเลิศในทางธรรมของกุมารกัสสปนั้น จนภายหลังได้บรรลุนิพ
พานพระอรหันต์ ปรากฏเด่นชัดในพระพุทธศาสนาเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ซึ่งปรากฏเต็ม
ดวงและเห็นได้เด่นชัดกลางท้องฟ้า

พระจันทร์เพ็ญ = การบรรลุนิพพานซึ่งพระอรหันต์เป็นดวงจันทร์ซึ่งเต็มดวงแล้ว

พระจันทร์เพ็ญ = ชื่อเสียงที่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด^{๑๓๙}

เหตุที่ทรงเปรียบพระกุมารกัสสปเถระปรากฏดวงจันทร์นั้น ทรงหมายความว่าความเป็น
พระอริยบุคคลในมหาสมุขสุตตรกัถ ในสุขสุตตรกัถแสดงชัดว่าเทพจันทร์เป็นพระอริยบุคคล
ดังพระดำรัสตอนหนึ่งว่า “จงปล่อยสุริยะ (แสงจันทร์) ผู้เป็นบุตรของเรา” โดยปกติ
พระพุทธเจ้าตรัสเรียกเป็นบุตรหมายถึงความเป็นพระอริยเจ้า ในที่นี้พระกุมารกัสสปเถระ
ปรากฏในพระพุทธศาสนาในฐานะพระอริยเจ้า ย่อมสูงส่งโดดเด่นประดุจจันทร์เพ็ญใน
ท่ามกลางท้องฟ้าฉะนั้น^{๑๔๐}

เปรียบพระจันทร์เพ็ญเป็นผู้บรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาแล้ว^{๑๔๑}

^{๑๓๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๑๓๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๑๓๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๑๓๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

^{๑๔๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๑๔๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้การเปรียบเทียบผู้บรรลุพระธรรมกับการมีชื่อเสียงของพระเถระที่มีความเป็นเลิศในทางพุทธศาสนา^{๑๔๒}

เป็นการเปรียบเทียบพระจันทร์กับผู้บรรลุธรรมคือพระเถระในพุทธศาสนา มีความเป็นเลิศทางปัญญา^{๑๔๓}

ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นการแสดงความหมายเรื่องการบรรลุธรรมของพระเถระที่ให้ประโยชน์แก่สัตว์โลก ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบเรื่องของพระกัสสปะที่มีความเป็นเลิศในทางปัญญา ซึ่งสามารถชี้ทางให้สรรพสัตว์ได้^{๑๔๔}

คำถามที่ ๑๐

พระเถระเจ้าเมื่อแสดงธรรมแก่คนทั้งสอง ก็กล่าวถึงคุณของพระรัตนะทั้ง ๓ แล้วชี้แจงผลของการให้ทานเป็นต้น ว่าทานที่บุคคลให้แล้วมีผล การบูชาผู้มีผล **แจ่มแจ้งประดุจแสงให้เห็นดวงจันทร์วันเพ็ญ บนพื้นนภากาศ ฉะนั้น**^{๑๔๕}

บทนี้ เปรียบคุณพระพระรัตนะทั้ง ๓ เหมือนดวงจันทร์วันเพ็ญ บนพื้นนภากาศ อาจตีความได้ว่าในท้องฟ้า ดวงจันทร์วันเพ็ญเป็นใหญ่ ในบรรดาที่พึงหรือลัทธิในโลก พระรัตนตรัยเป็นสรณะสูงสุด การจะรู้คุณของพระรัตนตรัยต้องอาศัยปัญญาและพระเถระก็รู้ธรรมดวงปัญญา ดังนั้นดวงจันทร์เพ็ญจึงหมายถึงปัญญา^{๑๔๖}

เปรียบพระจันทร์วันเพ็ญเหมือนผลบุญที่ได้กระทำจากการให้ทานว่าปรากฏให้เห็นชัดเจน ซึ่งผลบุญก็ได้กระทำทาน^{๑๔๗}

ดวงจันทร์เปรียบกับผลของการทำทาน ซึ่งผลของการทำทานนั้นจะเกิดผลดังแสงสว่างของดวงจันทร์ในยามค่ำคืน ให้ประโยชน์^{๑๔๘}

^{๑๔๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๑๔๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๑๔๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

^{๑๔๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาอิลลีสชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒*. หน้า ๒๔๗ - ๒๔๘

^{๑๔๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๑๔๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๑๔๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

ผลของการให้ทาน กล่าวคือ บุคคลใดประพฤติซึ่งการทำทาน การให้ทานแล้ว ผลของการให้ทานนั้นมีผล การบูชาซึ่งทานนั้นมีผล ยิ่งกลับมาสู่ตัวของคุณคนผู้ซึ่งกระทำทาน ผลของการให้ทานนั้นแจ่มแจ้ง เหมือนดวงจันทร์วันเพ็ญที่ทอแสงสว่างเต็มดวงอยู่บนท้องฟ้า

ดวงจันทร์ = ผลบุญที่บุคคลได้กระทำทาน ให้ทาน

ดวงจันทร์วันเพ็ญ = ผลบุญซึ่งเต็มเปี่ยมเหมือนดวงจันทร์ที่เต็มดวง^{๑๔๙}

การเปรียบเทียบในที่นี้ชี้ให้เห็นความสามารถในการแสดงธรรมของพระเถระที่ชัดเจน แจ่มแจ้งจากการเปรียบด้วยดวงจันทร์วันเพ็ญ

พระจันทร์วันเพ็ญย่อมบริบูรณ์เต็มดวงปราศจากความมืดคือไม่มีราศีปกปิดอยู่ย่อมสว่างเต็มที่ การแสดงธรรมที่แจ่มแจ้งชัดเจนย่อมกำจัดความกังขาของผู้ฟังโดยมิเหลือความสงสัยใดๆ เหลืออยู่เลย^{๑๕๐}

เปรียบเทียบการให้ทานมีผลเด่นชัด เหมือนดังแสงของดวงจันทร์^{๑๕๑}

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการแสดงประโยชน์ของธรรมชาติที่มีต่อสัตว์โลก ในที่นี้หมายถึงพระจันทร์^{๑๕๒}

เป็นการแสดงความเปรียบเทียบเรื่องการให้ทาน เหมือนกับการปฏิบัติธรรม^{๑๕๓}

การให้คุณประโยชน์ของการปฏิบัติธรรมคือการให้ทาน ทำให้มีความสุข เหมือนพระจันทร์ที่ให้แสงสว่างยามค่ำคืน^{๑๕๔}

คำถามที่ ๑๑

พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถานอกนี้ว่า

ในเวลาที่จะต้องทำซ้ำๆ ผู้ใดรีบด่วนทำเสียเร็ว ในเวลาที่จะต้องรีบด่วนทำ กลับทำซ้ำไป ผู้
นั้นย่อมตัดรอนประโยชน์ของตนเอง เหมือนคนเหยียบใบตาลแห้งให้แหลกละเอียดไปฉะนั้น.

^{๑๔๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

^{๑๕๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๑๕๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๑๕๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๑๕๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๑๕๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

ในเวลาที่จะต้องทำซ้ำๆ ผู้ใดทำซ้ำ และในเวลาที่จะต้องรีบด่วนทำ ก็รีบด่วนทำ **ประโยชน์ของผู้นั้น**
ย่อมบริบูรณ์ เหมือนดวงจันทร์กำจัดมืดเต็มดวงอยู่ฉะนั้น^{๑๕๕}

บทนี้ เปรียบดวงจันทร์ที่ค่อยๆ กำจัดความมืด จนเต็มดวงกับคนทำประโยชน์ตนให้
 บริบูรณ์ โดยคนและพระจันทร์มีลักษณะร่วมกันคือกำจัดมลทินคือความมืดและการ
 ประกอบกิจในเวลาไม่เหมาะสม เสร็จแล้วจึงทำหน้าที่ของตนคือเต็มดวงส่องสว่างให้
 วิชาทุกทิศ ดังนั้น พระจันทร์จึงหมายถึงปัญญา ซึ่งมีปกติกำจัดความมืดคืออวิชชา^{๑๕๖}

เปรียบพระจันทร์วันเพ็ญ เหมือนผลบุญที่ได้กระทำจากการให้ทานว่าปรากฏให้เห็น
 ชัดเจน ซึ่งผลบุญที่ได้กระทำทาน^{๑๕๗}

ดวงจันทร์เปรียบเสมือนความเต็มเปี่ยมของผลในการกระทำ ซึ่งการกระทำนั้นเป็นการ
 กระทำที่เหมาะสม สิ่งใดควรทำซ้ำ สิ่งใดควรรีบทำ เมื่อบุคคลรู้ได้ดังนั้น ผลของการ
 กระทำจึงเปรียบกับ ดวงจันทร์ที่ให้แสงสว่างในความมืด^{๑๕๘}

การอันใดที่ควรทำอย่างซ้ำๆ ค่อยเป็นค่อยไป แต่ด่วนรีบทำ หรือการอันใดควรด่วนรีบ
 ทำ แต่กลับทำซ้ำ ความสำเร็จจากการที่ทำก็จะเกิดได้ยาก เปรียบใบตาลแห้งถ้าหากว่า
 ค่อยๆ ลงไปใบตาลก็จะไม่แห้งละเอียดมาก แต่หากว่ารีบเร่งก็จะเหยียบใบตาลนั้นแห้ง
 ละเอียดไป

หากผู้ใดรู้ว่าการอันใดควรรีบทำก็พึงทำ การอันใดควรทำอย่างซ้ำๆ ก็ใจเย็นค่อยๆ ทำ
 ผู้นั้นก็จะได้ทำงานได้สำเร็จลุล่วง และประโยชน์ก็จะก่อเกิดแก่ผู้ทำนั้น เหมือนดวงจันทร์
 เต็มดวงที่สว่างไสวและกำจัดความมืดมืดให้หมดไป

ดวงจันทร์ = สติ, ความรอบคอบ^{๑๕๙}

ประโยชน์ของผู้นั้นย่อมบริบูรณ์เหมือนดวงจันทร์กำจัดมืดเต็มดวงอยู่ฉะนั้น หมายถึง
 ประโยชน์ที่ได้รับอย่างเต็มที่ คำว่าบริบูรณ์มาจากคำว่าบริ = รอบ และคำประติมหมายถึง
 เต็มรอบ เต็มเปี่ยม

^{๑๕๕} มหาหมากุฎราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาชาดกมณฑก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓
 ภาคที่ ๔. หน้า ๖๗๗ - ๖๗๘.

^{๑๕๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๑๕๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๑๕๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๑๕๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

เหมือนดวงจันทร์เต็มดวงที่กำลังมืด ทั้งหมดจึงจะเต็มดวงได้ ประโยชน์บริบูรณ์จึง
หมายเอาจากลักษณะการเต็มดวงได้ประโยชน์บริบูรณ์จึงหมายเอาจากลักษณะการเต็มดวง
ของดวงจันทร์นั้นคือประเด็นที่สมบูรณ์เต็มเปี่ยม^{๑๖๐}

เปรียบดวงจันทร์เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่ คือดวงจันทร์ทั้งดวงไม่มีความมืด
มีดมาบดบังเลย^{๑๖๑}

เปรียบเทียบให้เห็นประโยชน์ของบุคคลกับดวงจันทร์ที่ไม่มีความมืดมาบดบัง^{๑๖๒}

ตัวอย่างข้างต้นสอนให้บุคคลรีบทำความดีเพื่อให้ประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยเร็ว เปรียบเทียบ
กับพระจันทร์ที่ให้แสงสว่างยังโลก^{๑๖๓}

ตัวอย่างนี้แสดงแนวคิดเรื่องการประทุติตนเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นตามที่ตนพึงทำ เพื่อ
ความสงบสุขแก่สังคมโลก^{๑๖๔}

คำถามที่ ๑๒

...พระมหาสัตว์ตรัสถามว่า ปัญหาอะไรๆ เกี่ยวกับขุมทรัพย์นั้น มีอยู่หรือไม่ เมื่อ
พวกอำมาตย์กราบทูลเกี่ยวกับขุมทรัพย์ว่า มีขุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ขึ้นเป็นต้น พอพระองค์
ได้ทรงสดับปัญหานั้นแล้ว เนื้อความก็ปรากฏเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญลอยเด่นอยู่ ณ ท้องฟ้า
ฉะนี้^{๑๖๕}

บทนี้ ท่านเปรียบเทียบความปรากฏของความสดับปัญหาเหมือนกับความปรากฏเด่นของ
พระจันทร์ในวันเพ็ญ ดังนั้น ดวงจันทร์จึงหมายถึงปัญญา เพราะลอยเด่นอยู่บนท้องฟ้า

^{๑๖๐} นิลิตระดัมมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๑๖๑} นิลิตระดัมมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๑๖๒} นิลิตระดัมมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๑๖๓} นิลิตระดัมมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๑๖๔} นิลิตระดัมมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

^{๑๖๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาหาชนกชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชูทกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔
ภาคที่ ๒. หน้า ๑๑๐.

เพื่อให้แสงสว่างแก่คนหลงทาง เหมือนปัญหาที่พระมหาสัตว์ได้ฟังก็ส่องเนื้อความให้ชัดเจน^{๑๖๖}

เปรียบพระจันทร์เป็นทรัพย์ทางปัญญาที่มีความกระจ่างชัดเจน^{๑๖๗}

ดวงจันทร์เปรียบกับทางสว่าง ซึ่งทางสว่างนี้จะเกิดกับบุคคล ทำให้บุคคลนั้นหลุดพ้นจากปัญหาข้อสงสัยต่างๆ^{๑๖๘}

เมื่อพระมหาสัตว์ได้รับฟังปัญหาของพวกอำมาตย์เกี่ยวกับขุมทรัพย์พระองค์ก็ทรงเข้าใจความนั้น คือ ขุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ขึ้น เปรียบคือทิศตะวันออก และดวงอาทิตย์คือปัญญา ขุมทรัพย์นั้นคือ ปัญญาซึ่งเป็นทางออกของการแก้ไขปัญหา

ขุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ขึ้น = ทิศตะวันออก

ดวงอาทิตย์ = ปัญญา, แสงสว่าง^{๑๖๙}

“มีขุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ขึ้น” มีความได้ ๒ ลักษณะคือ

๑. การขึ้นของดวงอาทิตย์เป็นสัญลักษณ์ของการลุกขึ้นแสวงหาทรัพย์คือความหลุดสภาวะวิริยะ จึงได้ทรัพย์มา

๒. การขึ้นของดวงอาทิตย์ คือ การเกิดขึ้นของปัญญา ผู้มีปัญญาย่อมแสวงหาทรัพย์ได้

“เนื้อความปรากฏเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญลอยเด่น ณ ท้องฟ้า” คือชัดเจนแจ่มแจ้ง^{๑๗๐}

เปรียบดวงจันทร์ เป็นความชัดเจน กระจ่างเหมือนขุมทรัพย์^{๑๗๑}

ตัวอย่างข้างต้นเปรียบเทียบพระจันทร์ว่าเป็นขุมทรัพย์^{๑๗๒}

พระจันทร์หมายถึงขุมทรัพย์ที่มหาชนมีความต้องการ^{๑๗๓}

^{๑๖๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๑๖๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๑๖๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๑๖๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

^{๑๗๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๑๗๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๑๗๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๑๗๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

บทนี้ ใช้การเปรียบเทียบคนที่ต้องการทรัพย์เหมือนดวงอาทิตย์ที่มีความยิ่งใหญ่ ใช้ไม่
มีวันหมดสิ้น^{๑๗๔}

คำถามที่ ๑๓

พอพระมหาสัตว์ได้สดับปัญหาเท่านั้น เนื้อความแห่งปัญญานั้นก็ปรากฏเหมือนดวงจันทร์
เต็มดวงปรากฏในท้องฟ้า^{๑๗๕}

บทนี้ เปรียบเนื้อความแห่งปัญหาที่ปรากฏเด่นแก่พระมหาสัตว์ เหมือนดวงจันทร์
เต็มดวงปรากฏในท้องฟ้า พระมหาสัตว์ได้สดับปัญหา จึงทราบเนื้อความดุจเดียวกับ
พระจันทร์เต็มดวง ที่คนเดินทางอาศัยจึงเห็นหนทาง ดังนั้นดวงจันทร์เต็มดวง จึงหมายถึง
ปัญญา^{๑๗๖}

เปรียบดวงจันทร์เหมือนการเกิดขึ้นของปัญญา^{๑๗๗}

ดวงจันทร์เปรียบกับแสงสว่างแห่งปัญญา เมื่อแสงสว่างแห่งปัญญาขึ้นก็ย่อมมีแนวทาง
หรือหนทางการแก้ปัญหา^{๑๗๘}

เมื่อพระมหาสัตว์ได้รับฟังปัญหานั้นแล้ว พระองค์ก็ทรงเกิดปัญญาขึ้นอย่างชัดแจ้ง
และแจ่มชัด เหมือนดวงจันทร์เต็มดวงที่ส่องแสงสว่างไปทั่วในท้องฟ้า

ดวงจันทร์ = ปัญญา, แสงสว่างแห่งปัญญา

ดวงจันทร์เต็มดวง = ปัญญาที่รู้แจ้ง (พระโพธิสัตว์)^{๑๗๙}

ลักษณะการปรากฏของดวงจันทร์เต็มดวงคือ ปรากฏรุ่งเรืองด้วยแสงสว่าง กระจ่าง
อย่างเต็มที่ ในที่นี้เปรียบเนื้อความแห่งปัญญานั้นด้วยลักษณะการปรากฏของดวงจันทร์ที่
กระจ่างชัดแจ้ง

ปัญหานั้นคือความมืดมิดแห่งโมหะอวิชชา

ปัญญานั้นคือความสว่าง, แสงสว่างนั้นคือวิชา หรือวิทยา

^{๑๗๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

^{๑๗๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาโฆสจจาคก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔
ภาคที่ ๒. หน้า ๔๐๕.

^{๑๗๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๑๗๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๑๗๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๑๗๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

พระจันทร์เต็มดวงย่อมขจัดความมืดมิดปรากฏในท้องฟ้า

ปัญหาที่ถูกแก้ย่อมขจัดโมหะอวิชชาด้วยปัญญา^{๑๔๐}

เปรียบดวงจันทร์เต็มดวงที่ปรากฏบนท้องฟ้า เป็นความชัดเจนความกระจ่างแห่ง
ปัญญา^{๑๔๑}

พระจันทร์คือแสงสว่างที่อยู่บนท้องฟ้ายามค่ำคืน^{๑๔๒}

แสงสว่างของพระจันทร์ส่องสว่างให้แก่โลก ทำให้คนมีปัญญา^{๑๔๓}

ตัวอย่างข้างต้นใช้วิธีการเปรียบเทียบแสงสว่างของพระจันทร์กับการเกิดปัญหาที่
สามารถแก้ไขปัญหาย่างถูกต้อง แม้มีดวงจันทร์เพียงดวงเดียวก็สว่างได้^{๑๔๔}

คำถามที่ ๑๔

...ปริพาชกเห็นพระรูปของพระทศพลมีส่วนลัดงามดังรูปพรหม. **พระพักตร์มีสิริฉายดัง
จันทร์เพ็ญ** และพระนลาฏดังแผ่นทองคำ^{๑๔๕}

บทนี้ เปรียบสิริที่ฉายออกจากพระพักตร์เหมือนจันทร์เพ็ญ จันทร์เพ็ญมีลักษณะ
กระจ่างใสเป็นข้อพิเศษ ดังนั้นจันทร์เพ็ญจึงหมายถึงปัญญา เพราะพระทศพล ก็มี
พระปัญญาเป็นลักษณะเฉพาะคือเป็นปัญญาธิกะ^{๑๔๖}

เปรียบความมั่งงามของพระทศพลเหมือนความงามที่บริสุทธิ์ของพระจันทร์^{๑๔๗}

^{๑๔๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๑๔๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๑๔๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๑๔๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๑๔๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

^{๑๔๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาพุทธปชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๓. หน้า ๔๒๗.

^{๑๔๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๑๔๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

จันทร์เพ็ญเปรียบเสมือนความงดงาม ความผ่องอำไพที่ปรากฏอยู่บนใบหน้า ทำให้ผู้พบเห็นถึงความงดงาม ดังพระจันทร์ก็ลอยบนท้องฟ้ายามค่ำคืน^{๑๔๘}

ปริพหุเห็นพระรูปของพระศพลที่มีสัดส่วนงดงามดังรูปพรหม คือ มีความงดงามที่พร้อมประเสริฐ ส่วนใบหน้าของพระศพลก็สวยงาม เหมือนกับแสงสว่างของพระจันทร์เต็มดวง ส่วนของหน้าผากก็งดงามเหมือนแผ่นทองคำ

พระจันทร์ = ความงาม, ความงดงามของใบหน้า

จันทร์เพ็ญ = ใบหน้าที่เต็มเปี่ยมเอิบอิ่มไปด้วยความงาม เหมือนพระจันทร์ที่เต็มดวง^{๑๔๙}

“อธิบายถึงจันทร์เพ็ญ” คือความงดงามที่เปล่งปลั่งแผ่ซ่านมีสีสว่างดังสีทอง โดยปกติพระฉวีของพระพุทธเจ้ามักปรากฏใช้คำว่า สุวณฺณวณฺโณ มีสีผิวเพียงดังว่าสีแห่งทอง, มีสีทอง หมายถึงการฉายชัดพรรณรังสีแผ่ซ่านเปล่งประกาย ประดุจการฉายแสงของจันทร์เพ็ญ แม้ในวรรณคดีไทยก็มีขนบการเปรียบตัวละครพระเอก นางเอก เทวดา เป็นต้น ในลักษณะนี้เพราะคือความงดงามดุจพระจันทร์เป็นความงามอุดมคติ^{๑๕๐}

เปรียบจันทร์เพ็ญ เป็นใบหน้าที่มีลักษณะกลม สนิวลสวยงาม^{๑๕๑}

ตัวอย่างข้างต้นใช้การเปรียบเทียบพระจันทร์ว่ามีลักษณะกลมเหมือนพระพักตร์ของพระศพล^{๑๕๒}

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นการแสดงคำเปรียบเทียบว่าพระจันทร์คือพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ที่มีลักษณะกลม นวลตา^{๑๕๓}

พระพักตร์ของพระพุทธเจ้าคือพระจันทร์ที่มีลักษณะกลม มีแสงสว่าง สวยงาม^{๑๕๔}

^{๑๔๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๑๔๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

^{๑๕๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๑๕๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๑๕๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๑๕๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๑๕๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

ตัวอย่างที่ ๑๕

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า โกรัพยะ เสวยราชสมบัติโดยธรรม ในพระนคร อินทปัต แคว้นกุรุ ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติในพระครรภ์ของอัครมเหสีแห่ง พระเจ้าโกรัพยะนั้น ก็เพราะพระราชกุมารนั้นมีพระพักตร์ดั่งดวงจันทร์ และมีนิสัยชอบในการศึกษา ชนทั้งหลายจึงพากันเรียกเธอว่า สุตโสม^{๑๙๕}

บทนี้ เปรียบพระพักตร์ของพระสุตโสมราชกุมารเหมือนดวงจันทร์ โดยลักษณะที่ อิ่มเอิบและกระจ่างใส แต่อาจมองได้ว่าดวงจันทร์เป็นที่พึ่งในยามมืด เพราะทำให้เห็น หนทาง และพระราชกุมารเป็นคนที่รักการศึกษาลักษณะเด่นเหมือนพระจันทร์ที่มี แสงสว่างเป็นลักษณะเด่น ดังนั้นดวงจันทร์จึงหมายถึงปัญญา^{๑๙๖}

เปรียบพระโพธิสัตว์ที่อุบัติขึ้นนั้นมีความมั่งคั่งมั่งคั่งดุจดังดวงจันทร์^{๑๙๗}

ดวงจันทร์เปรียบกับความงามที่ปรากฏบนใบหน้าของพระราชกุมาร^{๑๙๘}

พระราชกุมารที่ทรงเสด็จมาอุบัติในพระครรภ์ของอัครมเหสีแห่งพระเจ้าโกรัพยะเป็นพระ โพธิสัตว์เสด็จลงมา จึงเพียบพร้อมไปด้วยความดีและความงามทั้งรูปและอุปนิสัย มี ใบหน้าที่งดงามเหมือนดวงจันทร์ คือขาวนวล, ฝ่องๆ สุกสว่าง จนชนทั้งหลายต่างก็เรียกชื่อ ของพระราชกุมารว่า "บุตรชายแห่งดวงจันทร์"

ดวงจันทร์ = ความมั่งคั่งของใบหน้า เหมือนแสงของดวงจันทร์ที่ส่องสว่างท้องฟ้า

ดวงจันทร์ = ความงามของพระโพธิสัตว์ สูงส่งและงดงาม^{๑๙๙}

พระราชกุมารมีพระพักตร์ดั่งดวงจันทร์ความหมายของความงามในอุดมคติที่ถือว่าพระ พักตร์ที่มีสัณฐานกลมดั่งพระจันทร์คือพระพักตร์ที่งดงาม หนึ่งหมายถึงลักษณะแห่งดวง จันทร์ที่เปล่งประกายงดงามนั้นด้วย ชนทั้งหลายจึงพากันเรียกเธอว่าสุตโสม ซึ่งมาจากคำ ว่า

สุต คือ ผู้ที่ได้เล่าเรียนได้ยินได้ฟังมามาก

^{๑๙๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาสุตโสมชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑. หน้า ๖๔๐.

^{๑๙๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๑๙๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๑๙๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๑๙๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

และคำว่า โสม ซึ่งแปลว่า พระจันทร์

สุดโสม = ผู้มีการศึกษาที่งดงามดุจพระจันทร์^{๒๐๐}

เปรียบพระจันทร์เป็นความงามเหมือนพระพักตร์ของพระราชกุมาร^{๒๐๑}

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้การเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพพจน์ว่าพระพักตร์ของพระราชกุมารมีลักษณะกลมเหมือนพระจันทร์^{๒๐๒}

ตัวอย่างข้างต้น แสดงการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นว่าพระพักตร์ของพระราชกุมารมีลักษณะกลมเหมือนพระจันทร์^{๒๐๓}

พระพักตร์ของพระราชกุมารเหมือนพระจันทร์จึงเป็นที่มาของชื่อ^{๒๐๔}

คำถามที่ ๑๖

ส่วนคนบางคน ยังลากลัทธิกระให้เกิดขึ้นแล้ว ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท กระทำกรรมอันงามยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ **เหมือนพระจันทร์ในศุลปักษ์ ฉะนั้น**^{๒๐๕}

บทนี้ เปรียบยศของผู้ไม่ประมาททำกรรมงามเหมือนพระจันทร์ในศุลปักษ์ ศุลปักษ์แปลว่าข้างขึ้น เป็นเวลาที่พระจันทร์เต็มดวงสามารถเปล่งรัศมีได้เต็มที่ ยศอันเป็นผลของกรรมดีก็เช่นกัน เมื่อถึงเวลาให้ผล ย่อมเจริญงอกงามอย่างดี ดังนั้น พระจันทร์ในที่นี้จึงหมายถึงกุศลวิบาก คือผลของกรรมดี และอาจหมายถึงปัญญาก็ได้ เพราะเป็นเหตุให้ประกอบกุศลกรรม^{๒๐๖}

^{๒๐๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๒๐๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๒๐๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๒๐๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๒๐๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

^{๒๐๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาเตสสุกขาคก. ใน พระสุตฺตและอรรถกถา แปล ชูททกนิกาย ซาคก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๗. หน้า ๕๖๑.

^{๒๐๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

เปรียบพระจันทร์เป็นผลของการกระทำซึ่งก็คือกรรมที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด^{๒๐๗}

พระจันทร์เปรียบดังความเจริญ ความสงบสุข ซึ่งความเจริญความสงบสุขนี้จะเกิด
บุคคลที่ใช้ชีวิตอยู่บนความไม่ประมาท ประพฤติแต่กรรมดี^{๒๐๘}

บุคคลบางคน กระทำแต่ความดี ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท จึงได้มาซึ่งสิ่งดีงาม
ต่างๆ โดยไม่คาดคิด เป็นบุคคลที่มีแต่ความเจริญ เปรียบเหมือนพระจันทร์ที่ทอแสง
สุกสว่าง ขาว และบริสุทธิ์ในเวลาข้างขึ้น

พระจันทร์ = ความดีงามของมนุษย์

พระจันทร์ในเวลาข้างขึ้น (เต็มดวง, สุกสว่าง, บริสุทธิ์) = ความดีที่บริสุทธิ์ทั้งงามและ
เต็มเปี่ยม^{๒๐๙}

ศุลกบริษัทหมายถึงเวลาข้างขึ้น ยศของผู้ไม่ประมาท กระทำกรรมอันงามย่อมเจริญขึ้น
เรื่อยๆ ไม่ลดลง เหมือนพระจันทร์ในศุลกบริษัทคือพระจันทร์ข้างขึ้น ที่ค่อยๆ ขยายเต็มดวง
บริบูรณ์ในที่สุด ธรรมดาว่าพระจันทร์ในศุลกบริษัทย่อมไม่มีลดลงอย่างไร ยศของผู้ไม่
ประมาท การทำกรรมอันงามย่อมเจริญไม่เสื่อมถอยอย่างนั้น^{๒๑๐}

เปรียบพระจันทร์เป็นความเจริญ สืบได้จากคำกุศลบริษัท^{๒๑๑}

การทำความดีเหมือนพระจันทร์ที่ส่องแสงสว่างยามค่ำคืน^{๒๑๒}

เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่าพระจันทร์หมายถึงความดี^{๒๑๓}

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระจันทร์ทำคุณความดีแก่มนุษย์คือให้แสงสว่าง
ตอนกลางคืน^{๒๑๔}

^{๒๐๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๒๐๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๒๐๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

^{๒๑๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๒๑๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๒๑๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๒๑๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๒๑๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

คำถามที่ ๑๗

...ปุโรหิตทูลค้านว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พวกเราไม่ควรจะยึดราชสมบัติในนครที่มโหสถอยู่ เพราะว่ามีโหสถนั้นเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยความรู้ และเป็นผู้ฉลาดในอุบายอย่างนี้ๆ ปุโรหิตทูลห้ามพระเจ้าจูลนี้ พรรณนาคุณสมบัติของมโหสถ **ดุจบุคคลยกมณฑลแห่งดวงจันทร์ขึ้นกล่าว**^{๒๑๕}

บทนี้ เปรียบปุโรหิตพรรณนาคุณสมบัติของมโหสถ เหมือนคนยกมณฑลแห่งดวงจันทร์ขึ้นกล่าว มณฑลหมายถึงจกมลรัศมีสีนวลของพระจันทร์ หรือก็คือแสงสว่างรอบดวงจันทร์ ตรงกับคำว่าคุณสมบัติ ข้อดี ดังนั้นดวงจันทร์จึงหมายถึงปัญญา เพราะมีความกระจ่างเป็นข้อดี และตัวมโหสถเองก็มีปัญญาเป็นคุณสมบัติประจำตัว^{๒๑๖}

เปรียบดวงจันทร์เหมือนปัญญาของมโหสถที่บริบูรณ์ด้วยความรู้ความฉลาด^{๒๑๗}

ดวงจันทร์เปรียบกับความสมบูรณ์ ความพร้อมด้วยความฉลาดรอบรู้ของมโหสถ^{๒๑๘}

เปรียบดวงจันทร์เป็นสติปัญญาและความรู้ นครที่มโหสถอยู่จึงเป็นนครที่บริบูรณ์ไปด้วยความรู้ที่บริบูรณ์ เพราะมโหสถเป็นผู้ฉลาดในการแก้อุบายต่างๆ ประกอบไปด้วยความรู้ที่เพียบพร้อม นครนั้นจึงเป็นนครแห่งความรู้เปรียบเป็นมณฑลแห่งดวงจันทร์

ดวงจันทร์ = ตัวแทนของสติปัญญาและความรู้^{๒๑๙}

มณฑลแห่งดวงจันทร์นั้นหมายถึง คุณลักษณะ คุณสมบัติทั้งหมดของดวงจันทร์อาทิว่างดงาม ดี สว่างไสว เป็นสัญลักษณ์แทนความประเสริฐดีงาม

ปุโรหิตพรรณนาคุณสมบัติของมโหสถดุจบุคคลยกมณฑลแห่งดวงจันทร์ขึ้นกล่าวคือ พรรณนาถึงความประเสริฐฉลาดดีงาม เป็นต้น การยกมณฑลแห่งดวงจันทร์ขึ้นกล่าว หมายถึงการกล่าวยกย่องอย่างสูง^{๒๒๐}

^{๒๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาโมหสถชาดก. ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒*. หน้า ๔๓๑.

^{๒๑๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๒๑๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๒๑๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

^{๒๑๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

^{๒๒๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้ความเปรียบเพื่อให้เห็นคุณค่าของพระจันทร์^{๒๒๑}

บทนี้ ใช้การกล่าวเปรียบเทียบพระจันทร์ว่าเหมือนพระมโหสถด้านต่างๆ^{๒๒๒}

เป็นการกล่าวยกย่องพระมโหสถว่ามีลักษณะเหมือนพระจันทร์คือมีความงาม ความสว่างไสว^{๒๒๓}

เป็นการเปรียบเทียบว่าพระมโหสถมีความบริบูรณ์เหมือนพระจันทร์คือเต็มดวง^{๒๒๔}

คำถามที่ ๑๘

พระเจ้าจูลนีทรงยกเกียรติคุณของพระมหาสัตว์ขึ้นประกาศ **ประหนึ่งทรงยกดวงจันทร์ขึ้น
ฉะนั้น**^{๒๒๕}

บทนี้ เปรียบเกียรติคุณของพระมหาสัตว์กับดวงจันทร์ โดยใช้กิริยาว่ายกขึ้นประกาศ และยกขึ้น ดวงจันทร์จึงหมายถึงปัญญา เพราะที่พระมหาสัตว์และพระจันทร์ต่างมีลักษณะสว่างกระจ่างเป็นอัครลักษณะ^{๒๒๖}

เปรียบดวงจันทร์กับเกียรติคุณที่ปรากฏเด่นชัดของพระมหาสัตว์ให้เห็นโดยทั่วกัน^{๒๒๗}

ดวงจันทร์เปรียบดังเกียรติคุณของพระมหาสัตว์ ซึ่งเกียรติคุณนี้มีมากและให้คุณประโยชน์แก่มนุษย์ ดังกับดวงจันทร์ที่ส่องแสงยามค่ำคืน^{๒๒๘}

^{๒๒๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๒๒๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๒๒๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๒๒๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

^{๒๒๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถามโหสถชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒. หน้า ๕๖๖.

^{๒๒๖} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๑

^{๒๒๗} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๒

^{๒๒๘} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๓

เปรียบเทียบเกียรติคุณของพระมหาสัตว์เป็นดวงจันทร์ พระจุลนีทรงเทิดทูนเกียรติคุณของพระมหาสัตว์เหมือนยกดวงจันทร์ขึ้น

ดวงจันทร์ = พระเกียรติ, เกียรติคุณของพระมหาสัตว์^{๒๒๙}

เกียรติคุณเป็นสิ่งที่สามารถแผ่ซ่านขยายไปได้ทุกทิศทางไม่จำกัดทิศใดๆ ประหนึ่งการทอแสงของดวงจันทร์ที่เมื่อปรากฏย่อมสว่างรุ่งเรืองในทุกสถานที่ทุกทิศทาง และการปรากฏแห่งเกียรติคุณย่อมแสดงถึงความดีงาม ดวงจันทร์มักจะถูกยกขึ้นเปรียบเป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม

ความเป็นมหาสัตว์นั้นย่อมมีเพียงหนึ่งเดียวในโลกดุจดวงจันทร์ที่มีเพียงหนึ่งเดียว ซึ่งหาสิ่งทดแทนและที่เปรียบไม่ได้^{๒๓๐}

เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่าพระจันทร์มีคุณค่าน่ายกย่อง มีความดีงาม^{๒๓๑}

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระจันทร์มีเกียรติยศและมีความดีงาม^{๒๓๒}

พระจันทร์เปรียบกับพระมหาสัตว์คือมีความน่ายกย่อง สรรเสริญ มีความดีงามเหมือนกัน^{๒๓๓}

ตัวอย่างนี้แสดงว่าพระจันทร์กับพระมหาสัตว์เหมือนกันคือทำประโยชน์ให้แก่โลก^{๒๓๔}

ผลจากแบบทดสอบที่นิสิตระดับบัณฑิตศึกษาทำพบว่า นิสิตส่วนใหญ่มีความรู้เรื่องชาดกและอรรถกถาชาดกน้อย นิสิตที่ทำแบบทดสอบอย่างเข้าใจมีเพียง ๒ คน ซึ่งเป็นนิสิตที่เป็นพระสงฆ์หรือเคยบวชเรียนมาก่อนเป็น “พระมหา” หรือ “พระเปรียญธรรม” เป็นผู้มีความรู้ทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี นิสิตที่เลือกเรียนสาขาวิชาภาษาไทยยังมีความรู้ความเข้าใจค่อนข้างน้อย การตอบคำถามจึงมีลักษณะคลุมเครือ ไม่ชัดเจน

^{๒๒๙} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๔

^{๒๓๐} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๕

^{๒๓๑} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๖

^{๒๓๒} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๗

^{๒๓๓} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๘

^{๒๓๔} นิสิตระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คนที่ ๙

การทำแบบทดสอบทั้ง ๑๘ ข้อพบว่า แม้นิสิตจะตอบคำถามได้แต่ยังไม่สามารถเชื่อมโยงเนื้อความทั้งหมดเข้าด้วยกัน อาจเป็นเพราะนิสิตทุกคนยังไม่เคยอ่านอรรถกถาชาดกมาก่อน หรือหากเคยอ่านมาบ้างแต่ไม่ได้อ่านทั้ง ๕๔๗ เรื่องก็จะไม่อาจเชื่อมโยงความทั้งหมดได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาอรรถกถาชาดกเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเนื้อหาและสาระสำคัญในเรื่อง การเป็นคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาจึงแสดงหลักธรรมทางพุทธศาสนาตั้งแต่ระดับต้นจนกระทั่งสื่อแนวคิดสูงสุดทางพระพุทธศาสนานั้นคือ การบรรลุนิพพาน อรรถกถาชาดกในฐานะคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่ในการสอนหลักธรรมในระดับต้นแก่พุทธศาสนิกชน นั่นคือ การสอนเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา เชื่อมโยงไปสู่หลักธรรมสูงสุดทางพระพุทธศาสนานั้นคือการบรรลุนิพพาน

ผลจากการทำแบบทดสอบของนิสิตทำให้ผู้วิจัยตระหนักได้ว่านิสิตยังต้องเรียนรู้อรรถกถาชาดกอย่างลึกซึ้ง ทั้งในฐานะพุทธศาสนิกชนและในฐานะผู้เรียนในระดับบัณฑิตศึกษาที่จำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นคัมภีร์หลักที่มีอิทธิพลต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยและศิลปะแขนงอื่นๆ

นอกจากการทำแบบทดสอบเรื่องความเปรียบในอรรถกถาชาดก ผู้วิจัยได้สำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลเรื่องการรับรู้เรื่องอรรถกถาชาดกในจิตกรรมฝาผนังจากวัดในเขตกรุงเทพมหานคร โดยมีรายละเอียดที่พบดังนี้

๑. วัดบวรนิเวศวิหาร

ในพระอุโบสถตอนบน พบภาพปริศนาธรรมช่องที่ ๗ แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าเปรียบดังพระจันทร์

ในพระอุโบสถตอนล่าง ภาพที่ ๗ เป็นภาพชาวบ้านลอยกระทงในคืนเดือนเพ็ญ

๒. วัดสุทัศนเทพวราราม

บริเวณหน้าบันหลังเป็นภาพสลักเป็นรูปพระจันทร์ประทับนั่งในบุษบกบนราชรถเทียมม้า

๓. วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

หลังพระประธานแสดงเรื่องไตรภูมิ เป็นภาพเทพนพเคราะห์ (พระจันทร์)

๔. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

บริเวณระเบียงหลังพระประธานเป็นเทพนพเคราะห์ (พระจันทร์)

บริเวณพระอุโบสถเป็นภาพเทพนพเคราะห์ (พระจันทร์)

๕. วัดเครือวัลย์วรวิหาร

แสดงภาพชาดก ๕๔๗ ภาพ มีชาดกเรื่องสสบัณฑิตชาดก เป็นภาพกระต่ายกับกองไฟ มีพระจันทร์เต็มดวงลอยเด่นอยู่บนฟ้า

๖. วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

บริเวณหลังพระประธานภายในพระอุโบสถแสดงภาพวิถีโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์

จากการสัมภาษณ์ผู้มาทำบุญที่วัดซึ่งประกอบอาชีพแตกต่างกัน ได้แก่ ทำธุรกิจส่วนตัว ทำงานธนาคาร นิสิตนักศึกษา และรับจ้างทั่วไป พบว่าทุกคนไม่รู้เรื่องพระจันทร์ที่ปรากฏในบริเวณวัด ทุกคนตอบเหมือนกันว่าไม่รู้เรื่อง ไม่เคยรู้จัก รู้เพียงว่าเป็นเทวดาองค์หนึ่ง

อาจกล่าวได้ว่า การรับรู้เรื่องชาดกของประชาชนในปัจจุบันมีน้อยมาก ทั้งจากตัวบทคือ อรรถกถาชาดกและการแปรรูปเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง ความรู้ความเข้าใจเรื่องชาดกที่ผ่านกาลเวลายาวนานในสื่อทั้ง ๒ รูปแบบคือตัวอักษรและภาพจิตรกรรมยังคงต้องการการศึกษา วิเคราะห์ และตีความ เพื่อให้ตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของอรรถกถาชาดกในฐานะคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา

รูปที่ ๒๘ พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร
จังหวัดกรุงเทพฯ

รูปที่ ๒๙ หน้าบันรูปนุชบกฉันทเทพบุตรทรงรถม้า

บทที่ ๕ สรุป และอภิปรายผล

อรรถกถาชาดกแสดงเรื่องราวในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะมาเกิดในพระชาติสุดท้าย และได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อรรถกถาชาดก ๕๔๗ เรื่องเป็นการสอนธรรมะรูปแบบหนึ่งของพระพุทธรูป แสดงหลักธรรมในพุทธศาสนาซึ่งเป็นแนวปฏิบัติแก่คนในสังคมตั้งแต่ระดับโลกียะสู่ระดับโลกุตตระ

อรรถกถาชาดกปรากฏใช้ธรรมชาติในการสื่อแนวคิดทางพุทธศาสนา ได้แก่ น้ำ ไฟ คลื่น ลม ทะเล ดวงดาว พระอาทิตย์ และพระจันทร์ การใช้พระจันทร์ในอรรถกถาชาดกมีนัยสำคัญทางพระพุทธศาสนา จากการศึกษารอรรถกถาชาดก ๕๔๗ เรื่อง ผู้วิจัยพบว่าเมื่ออรรถกถาชาดกจำนวน ๘๙ เรื่องที่กล่าวถึงพระจันทร์ โดยปรากฏบทบาทของพระจันทร์ ๓ ลักษณะ แม้จะมีนัยสำคัญแตกต่างกัน แต่ก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกัน ที่สำคัญคือบทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกทั้ง ๓ ประการ นั้นยังสืบทอดความคิดสำคัญและมีบทบาทในสังคมไทยปัจจุบัน ได้แก่ พระจันทร์มีบทบาทเป็นความเปรียบ พระจันทร์มีบทบาทเป็นฉากของเรื่อง และพระจันทร์มีบทบาทเป็นตำนาน

๑. พระจันทร์มีบทบาทเป็นความเปรียบ

การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด หมายถึงแสงสว่างที่ทำให้เกิดปัญญา พระจันทร์ปรากฏในท้องฟ้ายามค่ำคืน ทอแสงสว่างแก่สรรพสัตว์ เปรียบเช่นเดียวกับพระพุทธรูป หรือพระโพธิสัตว์ที่ใช้ธรรมะขจัดอวิชชาคือความมืดมิด ไร้ปัญญาของมวลมนุษย์ คุณสมบัติของพระจันทร์คือ ความสว่าง ความบริสุทธิ์ ความเย็น และความเต็มบริบูรณ์ การใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบในอรรถกถาชาดกมี ๔ ลักษณะ ดังนี้ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับราหู พระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้า และพระจันทร์ปรากฏโดยลำพัง

๑.๑ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับราหู ในอรรถกถาชาดกมักกล่าวถึงพระจันทร์เมื่อปรากฏร่วมกับราหูว่า พระจันทร์ตกอยู่ในอำนาจของราหู ราหูจับพระจันทร์ ความหมายนี้ใช้เมื่อมนุษย์กำลังเผชิญความทุกข์โศก หรืออยู่ในสถานการณ์เลวร้าย ส่วนใหญ่จะใช้เพื่อเปรียบเทียบว่าพระโพธิสัตว์คือพระจันทร์กำลังเผชิญกับความทุกข์คือความมืด ปรากฏในอรรถกถาชาดก ๑๒ เรื่อง

๑.๒ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์ พระจันทร์กับพระอาทิตย์ปรากฏอยู่บนท้องฟ้าส่องแสงสว่างแก่สัตว์โลก พระจันทร์ส่องแสงยามค่ำคืน พระอาทิตย์ส่องสว่างในเวลากลางวัน ทั้งพระจันทร์กับพระอาทิตย์จึงให้แสงสว่างแก่สัตว์โลก อรรถกถาชาดกกล่าวถึงพระจันทร์ปรากฏ

ร่วมกับพระอาทิตย์ในความหมายว่า การมีรัศมีส่องสว่างไปรอบทิศ ปรากฏให้สัตว์โลกพบเห็น พบใน อรรถกถาชาดก ๑๗ เรื่อง

๑.๓ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้า ในยามค่ำคืนพระจันทร์ปรากฏในท้องฟ้า ทอแสงสว่างส่องไปทั่วทิศที่มีมิติ ภาพพระจันทร์เต็มดวงทอแสงกระจ่างตาเป็นภาพที่งดงาม มีผืนฟ้าเป็นพื้นหลังทำให้พระจันทร์เหมือนลอยอยู่บนพื้นน้ำ ความเย็นและความสว่างไสวของพระจันทร์ยามค่ำคืน จึงเปรียบได้กับแสงแห่งพระธรรมหรือปัญญาของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ หรือพระสงฆ์ซึ่งส่องแสงคือช่วยเหลือผู้ที่อับจนปัญญา ความเปรียบที่กล่าวถึงพระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้ามีใน อรรถกถาชาดก ๑๓ เรื่อง

๑.๔ พระจันทร์ปรากฏโดยลำพัง การเปรียบโดยกล่าวถึงพระจันทร์เพียงลำพังมักเสนอภาพพระจันทร์เต็มดวงโดยเปรียบกับพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ และเปรียบกับปัญญาหรือพระเกียรติคุณของพระโพธิสัตว์ ดังในอรรถกถาชาดก ๑๙ เรื่อง

๒. พระจันทร์มีบทบาทเป็นฉากของเรื่อง

อรรถกถาชาดกใช้พระจันทร์เป็นฉากเพื่อแสดงบรรยากาศในเรื่อง ปรากฏในอรรถกถาชาดก ๓๖ เรื่อง และนำเสนอเหตุการณ์สำคัญในเรื่อง ทำให้ผู้อ่านเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร และเข้าใจสาระสำคัญของตัวบทได้ดียิ่งขึ้น การใช้พระจันทร์เป็นฉากมี ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้พระจันทร์เป็นฉากในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา และการใช้พระจันทร์เป็นฉากเพื่อสร้างบรรยากาศในเรื่อง

๒.๑ การใช้พระจันทร์เป็นฉากในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ในอรรถกถาชาดกกล่าวถึงการทำทาน การรักษาศีล และการฟังธรรม เหตุการณ์เหล่านี้มักเกิดขึ้นในคืนพระจันทร์เต็มดวง ตัวละครที่ประกอบพิธีกรรมเหล่านี้มีทั้งพระโพธิสัตว์และตัวละครอื่นๆ อรรถกถาชาดกที่ใช้พระจันทร์เป็นฉากในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนามีจำนวน ๒๔ เรื่อง การใช้พระจันทร์เป็นฉากในเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง ในวันที่ตัวละครคือพระโพธิสัตว์หรือตัวละครอื่นๆ ทำทาน รักษาศีล แสดงธรรม นับเป็นพฤติกรรมที่เพิ่มพูนและเป็นการสะสมและบุญบารมีของตัวละครเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพระโพธิสัตว์ ทำให้ผู้ประพฤติธรรมเกิดความเลื่อมใส ศรัทธาในพุทธศาสนา เป็นการเพิ่มพูนปัญญา ทำให้กระจ่างแจ้งในข้อธรรม เห็นผลจากการปฏิบัติธรรมนั้น โดยนัยนี้ฉากพระจันทร์เต็มดวงจึงมีนัยสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบเพื่อแสดงถึงปัญหาที่กำลังจัดอวิชชาคือความมืดมิด

๒.๒ การใช้พระจันทร์เป็นฉากเพื่อสร้างบรรยากาศในเรื่อง พระจันทร์ปรากฏเป็นฉากที่สร้างบรรยากาศในเรื่อง ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความงดงามของแสงจันทร์เต็มดวง ค่ำวันเพ็ญในอรรถกถาชาดกมักเป็นคำคืนที่มีงานมหรสพในพระนคร เป็นคืนที่น่ารื่นรมย์ ทว่าทั้งพระนครมีแต่ความสนุกสนานรื่นเริง ปรากฏในอรรถกถาชาดก ๑๔ เรื่อง การใช้พระจันทร์เป็นฉากเพื่อสร้างบรรยากาศในเรื่อง แสดงให้เห็นว่าความงดงามของพระจันทร์ในคืนวันเพ็ญสร้างบรรยากาศที่เรงเร้ากิเลสได้ ขณะเดียวกันความงดงามนี้เองก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ได้ปัญญาหากได้สนทนาธรรมกับผู้ทรงธรรม ความงดงามของแสงจันทร์จึงเป็นทั้งเครื่องเรงเร้ากิเลส และเป็นทั้งหนทางแก่ผู้ต้องการดับกิเลส

๓. พระจันทร์มีบทบาทเป็นตำนาน

ในอรรถกถาชาดกปรากฏบทบาทของพระจันทร์ในฐานะตำนาน ๒ ลักษณะ ได้แก่ ตำนานเรื่องกระต่ายบนดวงจันทร์ และตำนานเรื่องเทวดา พบในอรรถกถาชาดก ๗ เรื่อง ได้แก่ตำนานเรื่องกระต่ายบนดวงจันทร์ ทำให้เข้าใจตำนานเรื่องภาพกระต่ายที่ปรากฏบนดวงจันทร์ได้ดียิ่งขึ้น และตำนานเรื่องเทวดา อรรถกถาชาดก ๖ เรื่อง กล่าวถึงพระจันทร์ในฐานะที่เป็นเทวดาองค์หนึ่ง มีชื่อเรียกหลายชื่อ ได้แก่ จันทเทพ จันทกุมาร หรือพระจันทเทพบุตร มีวงศ์ญาติคือ สุริยกุมาร สุริยเทพ หรือสุริยเทพบุตร การปรากฏเช่นนี้ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของพระจันทร์กับพระอาทิตย์ว่าเกิดร่วมกัน และเกี่ยวข้องเป็นเชื้อวงศ์เดียวกัน

จากการศึกษาบทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกทำให้เข้าใจการสื่อความหมายและการแสดงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ดีและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทำให้เห็นความเชื่อมโยงความคิดต่างๆ อย่างเป็นระบบ การศึกษาครั้งนี้ทำให้เห็นความสำคัญของอรรถกถาชาดกและเห็นความสำคัญของการแปรรูปอรรถกถาชาดกในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กนกวรรณ คงธนชุกรพร. (๒๕๕๔). *แนวคิดพุทธศาสนาในนวนิยายของแก้วแก้ว*. ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

กรมศิลปากร. (๒๕๔๓). *อรุณวงศ์สูตร*. แปลโดย ประสิทธิ์ แสงทับ. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (๒๕๔๓). *คัมภีร์โลกทัศน์ฐานไตรตถนคัมภีร์*. ปรึวรรตถ่ายถอดและแปลโดย บุญเลิศ เสนานนท์. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (๒๕๕๒). *จันทสุริยคติที่ปนี ใน ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ ๑ - ๒*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. พิมพ์เผยแพร่เนื่องในวันภาษาไทยแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๕๒.

กรมศิลปากร. (๒๕๕๔). *ไตรภูมิเอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ขนิษฐา รัตวินิช. (๒๕๔๖). *ความเปรียบในปัญญาสชาดกฉบับล้านนา*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาและวรรณกรรมล้านนา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

คัมภีร์สุไพธาดังการ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (๒๕๐๔). แปลและเรียบเรียงโดย เข้ม ประพัฒน์ทอง. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.

จิรัฏฐ อาดนารี. (๒๕๕๑). *การศึกษาเปรียบเทียบกลวิธีการเล่าเรื่องในวรรณกรรมโศกชาติกับวรรณกรรมร้อยกรองเรื่องพระมหโศกสมัยรัตนโกสินทร์*. ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๑๐, มกราคม). *จิตรกรรมฝาผนังของไทย. วารสารวัฒนธรรมไทย*. ๖ (๑๑) : ๓๒ - ๓๙.

จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๕๒). *สาระสำคัญในงานจิตรกรรมไทยประเพณี*. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). พิมพ์เนื่องในงานปาฐกถาศิลป์ พีระศรี ครั้งที่ ๑๔ ประจำปี ๒๕๕๒.

ชลุต นิยมเสมอ. (๒๕๓๒). *การเข้าถึงศิลปะในงานจิตรกรรมไทย*. บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.

ญาดา อารุณเวช. (๒๕๒๖). *ความเปรียบในบทละครในพระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่สอง*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์. (๒๕๓๘). ความรู้เรื่องชาดก ใน อายุบวร. บรรณาธิการโดย ประพจน์ อัครวิรุฬห์การ และอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (๒๕๔๙). *หอมโลกวรรณศิลป์ : การสร้างรสสุนทรีย์แห่งวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ : ปาเจรา.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (๒๕๔๓). *ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย : แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณศิลป์ไทย*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธนอร อัครวงศ์. (๒๕๔๓). *แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- น.ณ ปากน้ำ. (๒๕๕๐). *ความงามในศิลปะไทย*. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.
- นิตดา หงษ์วิวัฒน์. (๒๕๔๘). *ทศชาติชาดกกับจิตรกรรมฝาผนัง มโหสถชาดก มหาชนกชาดก สุวรรณสามชาดก เนมิราชชาดก*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อนเด็ก.
- นิตดา หงษ์วิวัฒน์. (๒๕๔๙). *ทศชาติชาดกกับจิตรกรรมฝาผนัง เวสสันดรชาดก ภูริทัตตชาดก จันทกุมารชาดก นารทชาดก วิรุทธชาดก*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อนเด็ก.
- นิธอร พรอำไพสกุล. (๒๕๔๙). *สุนทรียภาพในอรรถกถาเวสสันดรชาดก*. ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- บุญชอบ เรืองทรัพย์. (๒๕๒๐). *อุปมา อุปไมย ในพระไตรปิฎก*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาตะวันออก). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประพจน์ อัครวิรุฬห์การ. (๒๕๔๖). *ไพเราะด้วยจรยา : มรรคาเพื่อมหาชน*. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา เกาทอง. (๒๕๔๘). *จิตรกรรมไทยวิจิตร*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ เจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พัฒน์ เฟื่องผลา. (๒๕๓๕). *ชาดกกับวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พรวิภา วัฒนรัชานกุล. (๒๕๓๔). *การศึกษาบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (วรรณคดีเปรียบเทียบ). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิลิตี กอบบุญ. (๒๕๔๘). *ปุจฉา-วิสัชนา : กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภาณุพงษ์ เลหาสม และชัยยศ อิชฎีวรพันธ์. (๒๕๔๙). *เปลี่ยนพื้น แปลงภาพ ปรับรูป ปรงลาย : การวิเคราะห์วิธีการออกแบบและวาดจิตรกรรมฝาผนังยุคต้นรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๔๗). *เทพเจ้า และสิ่งน่ารู้*. กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ –
เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑]*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาณรงค์ เพชรบุญดี. (๒๕๓๙). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของหญิงร้ายในชาตภัฏฐกถา*.
วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ภาษาตะวันออก). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระยาสังฆาภิบาล (สรวง ศรีเพ็ญ). (๒๕๔๘). *เทวกำเนิด*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๒๕). *พระสูตร และอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑*.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. มหาหมกุฏราชวิทยาลัยในพระบรม
ราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่ง พระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์
พุทธศักราช ๒๕๒๕.

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตร และอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก เล่มที่ ๓*
ภาคที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. มหาหมกุฏราชวิทยาลัยใน
พระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่ง พระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์
พุทธศักราช ๒๕๒๕.

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ทุกนิบาต ชาดก เล่มที่ ๓*
ภาคที่ ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. มหาหมกุฏราชวิทยาลัยใน
พระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่ง พระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์
พุทธศักราช ๒๕๒๕.

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๔*.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. มหาหมกุฏราชวิทยาลัยในพระบรม
ราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่ง พระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์
พุทธศักราช ๒๕๒๕.

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๕*.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. มหาหมกุฏราชวิทยาลัยในพระบรม
ราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่ง พระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์
พุทธศักราช ๒๕๒๕.

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๖*.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. มหาหมกุฏราชวิทยาลัยในพระบรม
ราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่ง พระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์
พุทธศักราช ๒๕๒๕.

- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๗. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. (๒๕๔๓). พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕.
- มิลินทปัญหา. (๒๕๔๙). กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๕). พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ - ไทย. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๖). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (๒๕๓๙). จิตรกรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ศักดิ์ศรี แย้มนันทดา. (๒๕๔๓). วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ส.พลายน้อย. (๒๕๓๔). เทวนิยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น.
- สน สีมาตรง. (๒๕๒๒). จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.
- สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัดมนะ. (๒๕๒๔). จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ. (๒๕๔๕). แนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (วรรณคดีเปรียบเทียบ). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สมชาติ มณีโชติ. (๒๕๒๙). *จิตรกรรมไทย*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สมพงษ์ โอศรีสกุล. (๒๕๒๕). *พฤติกรรมของสัตว์ในชาติกัฏกถา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาตะวันออก). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (๒๕๔๓). *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์.
- สายวรุณ น้อยนิมิตร. (๒๕๔๒). *อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (๒๕๔๔). *พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (๒๕๔๘). *เจิมจันทน์กัฏกถา ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- สุภัค มหาวรรการ. (๒๕๕๒). *ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสูนิพพานในอรรถกถาชาดก*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (๒๕๔๖). *คติชนกับศาสนา*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อนุสรณ์ อุณโณ. (๒๕๓๙). *การวิเคราะห์ชาติกัฏกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (วรรณคดีเปรียบเทียบ). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (๒๕๒๓). *เทวดาพุทธ*. ม.ป.ท. : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อุ่ทอง ประศาสน์วินิจชัย. (๒๕๔๕). *ท่องทศชาติผ่านจิตรกรรม*. กรุงเทพฯ : คณะบุคคลน้ำริน.

ภาษาอังกฤษ

- Asher, R.E, (1994). *The Encyclopedia of language and linguistics volume 5*. New york : BPPC wheatons.
- Aristotle. (1975). *The art of poetry in Aristotle*. United state of America : The Odyssey Press,Inc..
- Thompson Stith. (1960). *Motif – Index of Folk Literature*. Bloomington and London : Indian University Press.
- Eliade, Mircea (Editor in chief). (1961). *The Encyclopedia of Religion Volume 15*. New York : Macmillan Publishing Company.
- Gerhard Jaiser. (2009). *Thai Mural Painting Volume 1: Iconography, Analysis & Guide*. Bangkok : White Lotus Co.,Ltd.

- Jean Chevalier and Alain Gheerbrant. (1996). *A Dictionary of Symbols*. Published in Penguin Books.
- Malalasekera, G.R. (1974). *Dictionary of Pāli Proper Names*. Vol I. London: The Pali Text Society.
- Malalasekera, G.R. (1974). *Dictionary of Pāli Proper Names*. Vol II. London: The Pali Text Society.
- Monier – Williams, Sir Monier. (2003). *A Sanskrit – English Dictionary*. New Delhi : Asian Educational Services.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ – นามสกุล นางสาวสุภัค มหาวรากร
ตำแหน่งทางวิชาการ อาจารย์ ดร.
สังกัด ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๕๒ อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
 คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 พ.ศ. ๒๕๔๑ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
 คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 พ.ศ. ๒๕๓๗ ศิลปศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ ๒) สาขาวิชาภาษาไทย
 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ผลงานทางวิชาการ

งานวิจัย

สุภัค มหาวรากร. **นาฏยลีลาพระมหาชนก : การสืบทอดและการสร้างสรรค์ชาติกใน
 สังคมไทย.** ทุนสนับสนุนการวิจัยคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 ประจำปี ๒๕๕๕. (อยู่ในระหว่างดำเนินการ)

สุภัค มหาวรากร. **ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก.**
 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

เจ็ลยวศรี พิบูลชล และคณะ. **การศึกษาสภาพการสร้างงานวิจัยและผลงานทางวิชาการของ
 คณาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์ : ปัจจัยเอื้อ อุปสรรค และแนวทางการพัฒนา.**
 กรุงเทพฯ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘.

สุภัค มหาวรากร. **การแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง.** กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทยและภาษา
 ตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๗.

สุภัค มหาวรากร. **การสร้างอารมณ์สะท้อนใจในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ใน
 รัชกาลที่ ๒.** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยจุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

บทความวิชาการ

- สุภัค มหาวารากร. “ความเปรียบในรัตนพิมพวงศ์ : การสืบทอดวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์จาก พระไตรปิฎกและ อรรถกถาชาดก” ใน **วารสารไทยศึกษา**, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๔ – มกราคม ๒๕๕๕, หน้า ๗๑ – ๙๔.
- สุภัค มหาวารากร. “สระโบกขรณีในอรรถกถาชาดก : ความเปรียบกับการสื่อแนวคิดมรรคาสู่นิพพาน” ใน **วารสารไทยศึกษา**, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ – กรกฎาคม ๒๕๕๓, หน้า ๑๔๕ – ๑๘๑.
- สุภัค มหาวารากร. “อิเหนา, บทเจรจา” ใน **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑ ชื่อวรรณคดี**. จัดทำโดยมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี), ๒๕๕๐, หน้า ๖๖๙ – ๖๗๒.
- สุภัค มหาวารากร. “อิเหนา, บทละคร ๑” ใน **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑ ชื่อวรรณคดี**. จัดทำโดยมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี), ๒๕๕๐, หน้า ๖๗๒ – ๖๗๔.
- สุภัค มหาวารากร. “อิเหนา, บทละคร ๒” ใน **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑ ชื่อวรรณคดี**. จัดทำโดยมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี), ๒๕๕๐, หน้า ๖๗๔ – ๖๗๗.
- สุภัค มหาวารากร. “อิเหนา, บทละครตีกดาบรพร” ใน **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ ๑ ชื่อวรรณคดี**. จัดทำโดยมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี), ๒๕๕๐, หน้า ๖๗๘ – ๖๗๙.
- สุภัค มหาวารากร. “การแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง” ใน **วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์**, ปีที่ ๒๗ ภาคเรียนที่ ๑ (๒๕๔๘), หน้า ๘๒ – ๙๘.

บทสรุปผู้บริหาร

ชื่อโครงการ

(ภาษาไทย) บทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดก

(ภาษาอังกฤษ) The Role of the moon in Jātakatṭhakathā

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญในพุทธศาสนา

ที่มาของการวิจัย

อรรถกถาชาดก ๕๔๗ เรื่องปรากฏใช้ธรรมชาติในการสื่อแนวคิดพุทธศาสนา ได้แก่ น้ำ ไฟ ลม ดวงดาว ท้องฟ้า เป็นต้น รวมทั้งใช้พระจันทร์ในการสื่อแนวคิดพุทธศาสนา โดยเป็นฉากซึ่งมีความสำคัญสัมพันธ์กับวันอุโบสถคือวันพระ เป็นวันที่พระจันทร์เต็มดวงทอแสงสว่างท่ามกลางความมืดมิด อรรถกถาชาดกยังปรากฏใช้พระจันทร์เป็นความเปรียบในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสื่อแนวคิดสำคัญของเรื่อง หมายถึงแสงสว่างที่ทำให้เกิดปัญญา ภาพพระจันทร์ปรากฏในท้องฟ้ายามค่ำคืน ทอแสงสว่างแก่สรรพสิ่งเปรียบได้กับพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ที่ทรงใช้ธรรมะขจัดอวิชชาคือความมืดมิดไร้ปัญญาของมวลมนุษย์

การสื่อแนวคิดพุทธศาสนาในอรรถกถาชาดกและในจิตรกรรมฝาผนัง เป็นการแสดงหลักธรรมทางพุทธศาสนาในรูปแบบที่แตกต่างกัน น่าสนใจว่าการรับรู้แนวคิดพุทธศาสนาผ่านภาพพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกและจิตรกรรมฝาผนังมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไร การอ่านอรรถกถาชาดกทั้งเรื่องทำให้เกิดการรับรู้ความหมายของพระจันทร์ชัดเจน ในขณะที่การดูภาพพระจันทร์ในจิตรกรรมฝาผนังทำให้เข้าใจแนวคิดทางพุทธศาสนาหรือไม่ ผู้วิจัยจะได้ใช้การวิเคราะห์และตีความพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกซึ่งเป็นการใช้วิธีการทางวรรณคดีเพื่อศึกษาคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา

การดำเนินงานและผลงานที่ได้รับจากการวิจัย (โดยสังเขป) พร้อมภาพประกอบ

จากการศึกษาอรรถกถาชาดก ๕๔๗ เรื่อง ผู้วิจัยพบว่าม้อรรถกถาชาดกจำนวน ๘๙ เรื่องที่กล่าวถึงพระจันทร์ โดยปรากฏบทบาทของพระจันทร์ ๓ ลักษณะ แม้จะมีนัยสำคัญแตกต่างกัน แต่ก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกัน ที่สำคัญคือบทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกทั้ง ๓ ประการนั้นยังสืบทอดความคิดสำคัญและมีบทบาทในสังคมไทยปัจจุบัน ได้แก่ พระจันทร์มีบทบาทเป็นความเปรียบเทียบ ๔ ลักษณะ ดังนี้ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับราหู พระจันทร์ปรากฏร่วมกับพระอาทิตย์ พระจันทร์ปรากฏร่วมกับท้องฟ้า และพระจันทร์ปรากฏโดยลำพัง พระจันทร์มีบทบาทเป็นฉากของเรื่องมี ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้พระจันทร์เป็นฉากในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา และการใช้พระจันทร์เป็นฉากเพื่อสร้างบรรยากาศในเรื่อง และพระจันทร์มีบทบาทเป็นตำนาน ในอรรถกถาชาดกปรากฏบทบาทของพระจันทร์ในฐานะตำนาน ๒ ลักษณะ ได้แก่ ตำนานเรื่องกระต่ายบนดวงจันทร์ และตำนานเรื่องเทวดาจากการศึกษาบทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกทำให้เข้าใจการสื่อความหมายและการแสดงหลักฐานทางพระพุทธศาสนาได้ดีและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทำให้เห็นความเชื่อมโยงความคิดต่างๆอย่างเป็นระบบ การศึกษาครั้งนี้ทำให้เห็นความสำคัญของอรรถกถาชาดกและเห็นความสำคัญของการแปรรูปอรรถกถาชาดกในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

การนำผลงานวิจัยไปประยุกต์ใช้

งานวิจัยนี้เป็นตัวอย่างการวิเคราะห์และตีความอรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา สามารถนำไปเป็นแนวทางในการศึกษาคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเล่มอื่นต่อไปได้

ผลงานวิจัย/ผลผลิต สิ่งประดิษฐ์ นวัตกรรม หรืออื่น ๆ ที่ได้จากการทำวิจัย และมี Impact ต่อสังคม, ประเทศชาติได้รับประโยชน์อะไร

การศึกษารoles บทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดกเป็นการศึกษาการแปรรูปคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา จากพระไตรปิฎกสู่สภาพจิตกรรมฝาผนังในสมัยหลัง ทำให้เกิดความเข้าใจหลักฐานที่สื่อในรูปแบบต่างๆ ที่ต่างยุค ต่างสมัย

ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการทำวิจัย

วิถีชีวิตของผู้คนในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป การรับรู้อรรถกถาชาดกจึงแทบจะไม่มีใครรู้จัก การวิเคราะห์และตีความเป็นเรื่องยาก ดังนั้นจึงไม่มีผู้เข้าใจทั้งอรรถกถาชาดกและจิตรกรรมฝาผนัง

ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้ใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์และตีความคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาโดยใช้วิธีการศึกษาทางวรรณคดี เป็นการศึกษาในลักษณะการบูรณาการศาสตร์

งานวิจัยที่คาดว่าจะดำเนินการต่อไป

การศึกษากการแปรรูปวรรณคดีพุทธศาสนาในบริบทสังคมร่วมสมัย

คณะผู้ทำวิจัย

- ชื่อสกุล** นางสาวสุภัค มหาวารการ **หัวหน้าโครงการวิจัยผู้รับทุน**
สังกัด ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.....
ที่ตั้ง...114 ถนนสุขุมวิท ซอย 23.....
โทรศัพท์ที่ทำงาน..02-260-1661-7 ต่อ 16239. โทรสาร...02-258-4118.....
อีเมลล์...supak@swu.ac.th.....

ทุนสนับสนุน

ได้รับทุนสนับสนุนจากเงินกองทุนส่งเสริมและพัฒนาการวิจัย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปีงบประมาณ...2554.....
เริ่มงานวิจัย ปี..2554.....
สิ้นสุดงานวิจัย ปี...2555.....